

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 25

št. 3

leto 1977

UDK 949.712(-2)(05)
UDC

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXV

1977

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

IZDAJATELJSKI SVET: DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN (PRESEDNIK), OLGA JANŠA-ZORN, ANTOSA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIRO STIPLOVSEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VILFAN, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, SALVATOR ZITKO, DR. JOŽE ZONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: FRANCE DOBROVOLJC, MARJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANŠA-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VIFAN, PETER VODOPIVEC, DR. JOŽE ŽONTAR — GLAVNI UREDNIK: OLGA JANŠA-ZORN — ODGOVORNI UREDNIK: DR. JOŽE ZONTAR — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — OBLIKOVALEC: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — SOFINANCIRA RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Cevc Emilijan*: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov nagrobnik — 29
Curk Jože: Ob 750-letnici Laškega — 145
Demšar Viktorijan: Glavarjeva knjižnica v Komendi — 177
Drnovšek Marjan: Delavsko vprašanje v ljubljanskem občinskem svetu 1912—1914 — 52
Gestrin Ferdo: Pomorstvo Pirana v poznem srednjem veku — 149
Janša-Zorn Olga: Pregled raziskovanja slovenske krajevnne zgodovine — 93
Janžekovič Janez: Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju — 167
Juvančič Ivo: Italijanska zunanja politika pred zlomom fronte pri Kobaridu in po njej — 189
Knez Tone: Historična urbanizacija Novega mesta — 6
Matjašič Marjan: Gospodarska in socialna zgodovina v delih slovenske krajevnne zgodovine — 102
Nedog Alenka: Prispevek k zgodovini ustanovnega kongresa KPS — 1
Otorepec Božo: Hrenova grbovna plošča v Kozarjah — 19
Pavlič Slavica: Petinsedemdesetletnica Franceta Ostanka — organizatorja Slovenskega šolskega muzeja — 57
Peršič Janez: Družina florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran — 12
Pleterski Janko: Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke — 48
Rostanowski Tadeusz: Trg in mesto na srednjeveškem Poljskem — 159
Simonič Ivan: Grad Krupa v Beli krajini — 193
Simoniti Marjetica: Mariborski kositarji — 22
Stergar Nataša: Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic — 184
Stiplovšek Miroslav: Razvoj delavskega in ljudskofrontnega gibanja na domžalskem območju 1935—1941 — 81
Sašel Jaro: Postila k Martinu iz Brage — 166
Sentjurc Lidija: Diskusija — 123
Sorn Jože: France Dobrovoljc sedemdesetletnik — 56
Štucin Ana: Diskusija — 125
Vilfan Sergij: Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem — 157
Vodopivec Peter: Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848—1878) — 37
Vodušek-Starič Jera: Problematika krajevnozgodovinskih orisov za obdobje po osvoboditvi — 114
Voje Ignacij: Simpozij slovenskih zgodovinarjev o krajevnni zgodovini — 118
Zevart Milan: Problematika orisov NOB za območja Slovenije — 108
Zontar Jože: Petindvajset let Kronike — 77

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Kambič Mirko*: Albumi bratov Crobotov iz Kranja — 127
Kambič Mirko: Dolenjski motivi iz mehovke fotografa Erjavca — 201
Mihelič Darja: Se o veliki ljubljanski povodnji pred petdesetimi leti — 63
Vrišer Sergej: Stari Maribor, III — 60

DELO NASIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Hojan Tatjana*: Razstava o slovenskem mladinskem tisku — 132
Kambič Mirko: Maribor in njegovi ljudje na starih fotografijah — 64
Marušič Branko: Petindvajset let goriškega muzeja — 205
Mlakar Boris: Znanstveno posvetovanje in proslava ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja — 64
Pavlič Slavica: Razstava »Dijaški in študentski domovi« — 67
Petru Sonja: Zaton antike v Sloveniji — 131
Vovko Andrej: Razstava »Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja« — 66
Vovko Andrej: Šolsko hranilništvo na Slovenskem — 209

NOVE PUBLIKACIJE

- Gombač Metka*: Jadranski koledar 1977 — 70
Gombač Metka: Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji, Trst 1976 — 134
Granda Stane: Časopis za zgodovino in narodopisje 10. (XLV) 1974, prvi zvezek — 69
Granda Stane: Časopis za zgodovino in narodopisje 10. (XLV) 1974, drugi zvezek — 134
Hainz Primož: Lado Ambrožič-Novljan, Dvanajsta brigada, Ljubljana 1976 — 143
Janša-Zorn Olga: Miroslav Vilhar, Slovensko učiteljsiše v Kopru 1875—1909, Koper 1976 — 215
Kač M.: M. Zadnikar, Žička kartuzija, 1973; M. Zadnikar, Pleterje, 1976 — 135
Kos Janez: Ema Umek, Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična, Ljubljana 1974 — 72
Kos Janez: Peter Ribnikar, Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled, Ljubljana 1976 — 72
Kos Janez: Majda Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc 1809—1813, Ljubljana 1973 — 73
Klemenčič Matjaž: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924. Ljubljana 1975 — 71
Klemenčič Matjaž: Zgodovinska noč na Čebinah, Ljubljana 1977 — 216
Marolt Janez: Stane Stražar, Svet pod Taborom, kronika Ihana, Ihan 1974 — 137
Marolt Janez: Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik III, 1975 — 211
Marušič Branko: M. Bavčar, Zgodbe Norika in Furlanije. Toronto 1975 — 76
Marušič Branko: Razprave Nina Agostinettija o katoliškem gibanju na Goriškem in v Furlaniji — 141
Marušič Branko: Cronacke Goriziane 1914 do 1918. A cura di Camillo Medeot, Gorizia 1976 — 141
Marušič Branko: Atti I—VI — 142
Mihelič Darja: Ivan Stopar: Grad in naselje Salek, Velenje 1975 — 213
Mihelič Darja: Rudi Kodrič-Branko (itd.), Štanjel, Umag 1977 — 213
Mlakar Boris: Pišece ob 30-letnici osvoboditve. Pišece 1975 — 138
Pleterski Andrej: Iva Curk, Rimljani na Slovenskem. Ljubljana 1976 — 71
Pleterski Andrej: A. Valič, Arheološki spomeniki Gorenjske, 1977 — 211
Pleterski Andrej: Marjan Slabe (s sod.), Dravljje, grobišče iz časov preseljevanja narodov, Ljubljana 1975 — 212

Pleterski Andrej: Drago Svoljšak-Timotej Knific, Vipavska dolina, zgodnjerednjeveška najdišča, Situla 17, 1976 — 212

Požrl Nadja: B. Reisp, Grad Mehovo, 1975; I. Stopar, Vrbovec z okolico, 1976; I. Stopar, Velenjski grad, 1974; B. Otorepec, B. Reisp, Bogenšperk, 1976; I. Stopar, Stari grad nad Celjem, 1972; N. Štupar-Sumi, Grad Rihemberk nad Branikom, 1973 — 136

Stegar Nataša: Novo mesto. 1976 — 74

Saver Zdenka: J. Jarc, Rog, 1966; S. Vrišer, Sladka gora, 1970; M. Ciglar (itd.), Učna pot po šmarnogorski Grmadi, 1974; T. Wraber, Trenta, 1976 — 137

Sorn Jože: Dana Zwitter-Tehovnik, Wirkungen der Französischen Revolution in Krain. Salzburg 1975 — 73

Sorn Jože: Od papirnega mlina do moderne papirnice v Radečah, 1976 — 74

Sorn Jože: Andrija Ljubomir Lisac, Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba, Zagreb 1977 — 214

Vidrih Lilijana: V. Kolšek, Sempetrska nekropola, 1970; J. Sašel, Emona, 1975 — 135

Vovko Andrej: France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji 1918—1941. Ljubljana 1976 — 139

Vovko Andrej: Franc Sebjanič, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. Murska Sobotna 1977 — 213

Zorn Tone: Unvergängliches Kärnten. Klagenfurt 1976 — 75

Zorn Tone: Herbert Paschinger, Kärnten. Eine geographische Landeskunde, 1. Klagenfurt 1976 — 140

Zorn Tone: John C. Campell, Succesfull Negotiation: Trieste 1954. Princeton 1976 — 216

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Novo mesto. Severni rob utrjenega prazgodovinskega gradišča na Marofu — 7

Ljubljana okoli leta 1900 s škropilcem ulic — 53

Slomškov trg v Mariboru okoli leta 1890 — 60

Avionski posnetek Novega mesta pred drugo svetovno vojno — zadnja stran 1. zvezka

S. Crobath: Pogled z vojaškega letala na Verono 1916—1918 — 130

Domžale 1976 — zadnja stran 2. zvezka

Laško okrog leta 1830 — 147

Grad Krupa pred prvo svetovno vojno — 198

Grad Krupa 1943 — 199

Izvir Krupe — 200

J. Erjavec, Žužemberk — 203

Laško leta 1977 — zadnja stran 3. zvezka

NACRTI IN ZEMLJEVIDI

Katastrski načrt Novega mesta (1825) — naslovna stran 1. zvezka

Novo mesto. Tloris prazgodovinskega gradišča na Marofu — 8

Zemljevid Novega mesta — 10

Langusova idejna skica za Copov nagrobnik — 30

Domnevna Langusova risba umrlega Matija Čopa — 32

Domnevna druga Langusova risba umrlega Matija Čopa — 32

Izrisana predloga za nagrobnik Emila Korytka — 34

Langusova idejna skica za Korytkov nagrobnik — 35

Druga varianta Langusove idejne skice za Korytkov nagrobnik — 35

Katastrski načrt Domžal (1825) — naslovna stran 2. zvezka

Katastrski načrt Laškega (1825) — naslovna stran 3. zvezka

Krakov v 10. stoletju — 160

Legi Gdanska v 9.—15. stoletju ob Visli in Baltiku — 161

Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju — 169

OSEBE

Portreta Franca Ksaverja II. in Terezije Caminollji (1815—20) — 27

France Dobrovoljc — 56

France Ostanek — 57

Viktor Avbelj, sekretar celice KPS Dob—Prevoje — 87

RAZNO

Hrenova grbovna plošča iz 1616 v Kozarjah — 19

Hrenova grbovna plošča iz 1629, vzdana na hodniku prvega nadstropja nadškofijske palače v Ljubljani — 21

Pečat in podpis Mateja Weissshaubta na pomočnem pismu iz leta 1639 — 22

Čehovski vrč mariborskih sodarjev iz leta 1633 — 23

Skleda, izdelek delavnice Jožefa Caminollji I. (1752—1779) — 24

Vrč izdelek delavnice Caminollji — 25

Značke mariborskih kositarjev — 28

Čopov nagrobnik na ljubljanskem Navju — 31

Nagrobnik Emila Korytka na ljubljanskem Navju — 36

Delavci pri obnavljanju Grubarjevega kanala leta 1910 — 54

Studenška brv v Mariboru — 61

Nekdanji veliki oltar v Studencih pri Mariboru, delo Jožefa Strauba (okr. 1899) — 61

Odkritje spomenika Franca Jožefa I. pred mariborsko kadetnico 1898 — 62

Svatovska družba v mariborskem gradu 1899 — 62

Udeleženci ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937 — 83

Stavkajoči delavci v Bonačevi tovarni leta 1935 — 85

Faksimile sporazuma med Bonačevim podjetjem in Jugoslovansko strokovno zvezo (1933) — 85

Mezdna gibanja v letu 1939 — 91

Predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič pozdravlja udeležence simpozija o slovenski krajevni zgodovini — 119

Predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič pri podeljevanju priznanja Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, Kroniki in sekciji za krajevno zgodovino — 120

Priznanje skupščine občine Domžale — 122

M. Crobath: Srbski begunci 1916 — 127

M. Crobath: Kolona težkega orožja gre na položaje (tirolska fronta 1916) — 128

M. Crobath: Pogreb (Pozzo ob cesti 1916) — 129

Glavarjeva knjižnica — 178

Glavarjev zapisnik gradbenega materiala in prehrane za delavce — 179

Glavarjev seznam knjig — 180

Grb knjižnice P. P. Glavarja — 181

Glavarjeva soba poleg knjižnice — 182

Naslovna stran ene Glavarjevih razprav — 183

J. Erjavec, Po balo — 201

J. Erjavec, Pri apnenici — 202

J. Erjavec, Vaščani — 203

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

25. letnik Ljubljana 1977 3. zvezek

Jože Curk: Ob 750-letnici Laškega — Stran 145

750th Anniversary of Laško

Ferdo Gestrin: Pomorstvo Pirana v poznem srednjem veku — Stran 149

The Maritime Function of Piran in the Late Middle Ages

Sergij Vilfan: Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem — stran 157

The History of Towns as Viewed from Local and Comparative History

Tadeusz Rostańowski: Trg in mesto na srednjeveškem Poljskem — Stran 159

Markets and Towns in the Medieval Poland

Jaro Šašel: Postila k Martinu iz Brage — Stran 166

Postilla to Martinus Bracarensis

Janez Janžekovič: Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju — Stran 167

Slovene Students at the University of Vienna in the 16th Century

Viktorijan Demšar: Glavarjeva knjižnica v Komendi — Stran 177

Glavar's Library at Komenda

Nataša Stergar: Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic — Stran 184

The Question of Nationalism in Bleiweis's »Novice« in the Period Before the March Revolution

Ivo Juvančič: Italijanska zunanja politika pred zlomom fronte pri Kobaridu in po njej — Stran 189

The Italian Foreign Politics at the Breakdown of the Front near Kobarid in the Following Period

Ivan Simonič: Grad Krupa v Beli krajini — Stran 198

The Castle Krupa in Bela krajina

Iz starih fotografskih albumov — Stran 201

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 205

Notes on the activity of institutes and associations

Nové publikacije — Stran 211

New publications

Na ovitku: Katastrski načrt Laškega (1825)

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik dr. Jože Zontar

Izdaja in zalaga zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino

Predstavniki Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III

Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 75 din, posamezna številka 30 din.

OB 750-LETNICI LAŠKEGA

JOŽE CURK

Človeku, ki potuje z železnico ali avtomobilom iz Celja proti Zidanemu mostu, se kmalu za Debrom, kjer se končuje slikovita Rečiška dolina, odpre pogled preko zdraviškega kompleksa in Savinje na manjšo ravnico. Ta ustvarja v borbi s strminami Huma dovolj velik prostor, da se je na njem mogla že v zgodnjem halštatu naseliti manjša skupina ljudi. Naselitvena kontinuiteta sicer ni bila močna, vendar pa je segala do rimske dobe, ko arheološke najdbe nesporno dokazujejo obstoj manjše naselbine, ki je verjetno nastala v zvezi s toplimi vreli. Rimljanom kot velikim ljubiteljem vodnih (posebno topliških) vrelcev namreč laške toplice gotovo niso bile neznane. Iz tega časa je ohranjenih več rimskih napisnih in reliefnih kamnov ter denar iz 1. do 5. stoletja, kar govori za sorazmerno stalnost naselbine. Vse kaže, da se je od rimske ceste Celje—Zidani most pri Laškem odcepila druga cesta, ki je prečkala Savinjo ter tekla skozi sedanje Laško, Marjagradec in Lahomno v Vranje, Brezovo in Brestanico. Ob prihodu Slovencev je moralo v teh geografsko neprilicnih krajih živeti še precej staroselcev, na kar spominjajo

toponimi Laško, Lahomno, Lahomnica, Lahomšek, Laška vas, Lahov graben in podobno. Prav zaradi geografskih pogojev je to ozemlje, ki je obsegalo svet med Trbovljami in Jurkloštrom ter Tremarjem in Zidanim mostom (oziroma Svibnim onkraj Save), ostalo deželnoknežje. Kot središče tega ozemlja se je že v 12. stol. uveljavilo Laško, najprej verjetno dvor v sedanjem mestu, nato utrdba na Taboru in končno naselbina, ki se je ob obeh razvila. Bolj kot ustanovitev bližnjega jurkloštrskega kartuzijskega samostana (1172 krška škofija in 1209 deželni knez) je na veljavo Laškega vpliva uveljavitev cestnih zvez Celje—Zidani most—Trebneje (oziroma Krško, oziroma Litija), Laško—Jurklošter—Planina in Laško—Breze—Šentjur. Laško, ki se 1182 pojavi kot kraj, se že 1227 imenuje trg. S tem so bili ustvarjeni pogoji za razvoj Laškega v naslednjih stoletjih.

V 11. stoletju je laško ozemlje spadalo v sklop Savinjske marke (Ažvini), v 1. polovici 12. stol. mariborskega gospostva (Spanheimi), v 2. polovici 12. stol. Štajerske (Traungavi) in od leta 1192 Avstrije (Babenberžani). Po njih izumretju 1246 in ogrsko-češkem inter-

mezzu je Laško leta 1278 prešlo v roke Habsburžanov. Ti so ga naslednje leto dali v najem Vovbržanom, 1336 Celjanom, po 1456 pa raznim zakupnikom, med njimi 1554 Valvasorjem in končno po 1581 Mosconom. Ti so gosposčino 1620 kupili, a že leta 1665 prodali Vetter-Lilijskim, ki so jo obdržali do konca fevdalne dobe. Laško je bilo že v 12. stol. sedež velikega urada in zbirališče naturalnih dajatev iz šefonатов Trbovlje, Belovo, Velike Breze in Širje oziroma Loka. Prvotno fevdalno postojanko je gotovo predstavljal dvor, ki je stal ob poznejšem glavnem trgu. Temu se je kmalu pridružila utrdba na Taboru, ki se sicer prvič omenja šele 1265, a je bila gotovo že 1182 sedež deželskega sodišča. Trg je imel običajne pravice in privilegije. Letni sejem na Martinovo je bil proščenjskega izvora in je obstajal že pred letom 1490, ko ga je cesar Friderik III. ponovno potrdil. Leta 1598 je trg dobil svoj grb (3 srebrne, po letu 1666 zlate lilije na modrem polju) in pravico imeti izvoljenega sodnika, ki ga je moral potrditi le celjski glavar. Trški pomerij je bil že od davna določen in v urbarju iz leta 1621 ponovno potrjen. Na njegovem severnem robu so stale vislice: zidane od deželskega sodišča v Debrem (do leta 1829), lesene od trškega sodišča na nasprotnem bregu Savinje v Jagočah, na parceli z ledinskim imenom Za gavgami.

Laško je kot sedež zaključenega gospostva delovalo vedno tudi kot njegovo kulturno središče ter dobilo v teku stoletij zgradbe, ki so to njegovo funkcijo vidno prezentirale, predvsem grad in cerkev kot sedeža posvetne in cerkvene gosposke, ki sta po pomenu presegala lokalna trška merila. Pod gradom in ob cerkvi se je razvilo trško naselje na križišču cest, ki so vodile proti Celju, Zidanem mostu, Planini in Šentjurju. Izoblikovanost terena in zgodnji nastanek sta povzročila neregularno sestavo njegovih osnovnih urbanističnih elementov ter nepopolno razvitost njegove trške parcelacije. Trške hiše so se nizale okoli trgov, ki so jih povezovala kratke ulice ter izoblikovale nepravilen, toda slikovit raster trških komunikacij; ta zanimivo dokumentira življenjske pogoje, ki so skozi stoletja vladali ob spodnjem toku Savinje. Od mestnih trgov in ulic je znanih še nekaj starih imen, ki so navadno označevala namembnost posameznih mestnih predelov ali pa njihovo topografsko značilnost.

Trg je bil sicer utrjen, vendar so ga Turki opustošili leta 1487, ko so požgali Svetino, uporni kmetje pa ogrožali leta 1635. Močno so ga prizadele tudi poplave leta 1672, 1684, 1789 in 1824 ter požari leta 1682, večkrat v

18. stoletju in zlasti 28. aprila 1840, ko je pogorela cerkev in 54, večinoma še s škodlami kritih hiš. Zaradi teh nesreč se je naselbina sorazmerno počasi razvijala. Konec 18. stol. je trg štel 114 hiš, od katerih jih je bilo 65 služnih magistratu, 29 župnišču, 8 weichselberskemu dvoru, 2 celjskim minoritom, 3 gosposčini Jurklošter, 5 pa jih je bilo svobodnih (graščina, župnišče, stari in novi špital in weichselberski dvor). Trški pranger je stal do leta 1779 poleg občinske hiše na Svinjskem trgu (sedaj križišče Kraigherjeve in Titove ulice), a so ga tega leta odstranili. Šola je v Laškem obstajala že okoli leta 1600, trivialka pa od leta 1774. Do leta 1824 je bila nameščena v Starem špitalu, nato do leta 1860 v hiši na Glavnem (sedaj Aškrčevem) trgu, odtlej pa je zopet v Starem špitalu. Laško kot staro upravno središče je moralo že zelo zgodaj dobiti cerkveno postojanko, na kar bi kazal tudi patrocinj sv. Martina. Čeprav se župnik Leopold omenja leta 1257, cerkev pa šele leta 1269, je vendar njena sedanja stavba v svojem jedru poznoromanska, iz četrte 13. stoletja. Domnevati pa smemo, da je laška pražupnija, ki je mejila na one v Pilštanju, Vidmu, Svibnem, Braslovčah, Žalcu in Ponikvi, obstajala že pred 13. stoletjem, saj ne kaže nobenih sledov nastanka iz katere izmed njih. Pomen Laškega v preteklih stoletjih najbolje dokumentirajo nekatere stavbe, ki oblikujejo osnovo njegove sedanje mestne podobe. Gre za vrsto pomembnih kulturnih spomenikov (župna cerkev z župniščem in kaplanijo, stari grad na Taboru, graščina, weichselberski dvor s prizidano Kislingerjevo hišo, Stari špital (sedaj šola), Novi špital (sedaj hotel), občinska hiša, več meščanskih stavb ter nekaj spomenikov in spominskih plošč), katerih opisovanje pa ni v obsegu tega članka, saj je to opravljeno že drugje.

Novo obdobje se je za Laško začelo z 19. stoletjem. Leta 1809 mu je cesar Franc I. potrdil 8 letnih sejmov, leta 1791 so v njegovi bližini odkrili premog, nato se je razvil v Hudi jami rudnik, ki je deloval med leti 1813—1855 in po letu 1890, leta 1818 so odkrili toplice in leta 1849 je stekla železnica na progi Celje—Ljubljana. To je povzročilo razširitev trga na desno stran Savinje. Vrelce je leta 1818 raziskal zdravnik dr. Riedl, zajel pa jih je šele leta 1854 ing. Leopold Rödl. Ta je zgradil bazensko stavbo s salonskim poslopjem, na levem bregu Rečice pa t. i. Rödllov dvor in vilo Stein. H kopalniškemu posloplju je dokupil še Zobinov mlin in ga prezidal v Mlinski dvor. Zaradi finančnih težav so se lastniki kopalnišča naglo menjavali,

dokler ga ni leta 1930 prevzel Zavod za socialno zavarovanje, ki je poleg že znanih treh vrelcev zajel še četrtega; ta je radioaktiven. Takrat so zgradili tudi vodnjak s pitno termalno vodo. Od leta 1953 se zdravilišče imenuje Zavod za medicinsko rehabilitacijo invalidov, v katerem se zdravijo poleg invalidov tudi revmatiki, živčni bolniki, bolniki na dihalih in bolniki z napakami na gibalih. Poleg zdraviliškega turizma in železnice je zlasti gospodarstvo pripomoglo k naglejšemu razvoju Laškega po sredini 19. stoletja.

Prvo industrijsko podjetje v Laškem je ustvaril celjski zvonar Ivan Steinmetz, ki je leta 1817 kupil Novi špital (J. K. Valvasorjevo ustanovo iz leta 1560) in ga preuredil v pivovarno; to je naslednji lastnik Gustav Uhlich leta 1839 razširil v tovarniško podjetje. Ko jo je leta 1866 prevzel Anton Larisch, jo je prenesel v dolinski kot pod Šmihelom, staro špitalsko poslopje pa preuredil v pivnico, ki se je po ponovnih prezidavah končno spremenila v sedanji hotel. Naslednji lastnik pivovarne, Žalčan Simon Kukec, je obrat moderniziral in z uvedbo topliške vode začel variti odlično termalno pivo. Leta 1903 je žalsko in laško pivovarno odkupila od Kukca delniška družba Združene pivovarne Žalec — Laški trg, od njih pa leta 1927 ljubljanska pivovarna Union, ki ju je zaradi konkurenčnosti zaprla. Novo pivovarno je šele med leti 1932—1938 zgradila Zveza gostilničarjev na prostoru južno od mesta, kjer obratuje še danes. V prostorih opuščene pivovarne pod Šmihelskim hribom je Ludvik

Gerkman leta 1929 naselil usnjarno, leta 1934 pa tekstilno tovarno, a jo je že leta 1936 prodal Hinku Brečku (Latkes), sam pa je niže ob železniški progi postavil novo tekstilno tovarno »Lava«, ki jo je pozneje prevzel njegov sin Franjo Gerkman. Tako sta v Laškem po letu 1936 delovali dve tekstilni tovarni, ki sta se po osvoboditvi združili v enotno podjetje Volna z okoli 400 delavci. Poleg teh treh podjetij deluje v Laškem še več manjših obratov, ki dajejo mestu dovolj živahen gospodarski utrip, da je preseglo 2300 prebivalcev, ki žive v okoli 340 hišah. Mesto ima v Partizanskem domu prireditveno dvorano, v gostišču Hum manjšo družabno dvorano, v dvoriščnem traktu graščine pa muzejsko zbirko, ki jo je leta 1907 ustanovil tukajšnji domačin Karel Valentinič ter ima na ogled paleontološke, arheološke, etnografske, kulturnozgodovinske in predmete iz NOB.

Po odpravi fevdalnih družbenih odnosov je Laško leta 1850 dobilo okrajno sodišče, zemljiško knjigo, notariat in davkarijo. Z množenjem uradništva pa je začel naraščati nemški nacionalni vpliv. Zavedno meščanstvo se mu je upiralo s tem, da je leta 1869 ustanovilo čitalnico, 1891 Družbo sv. Cirila in Metoda, 1892 bralno društvo in 1899 hranilnico in posojilnico ter tako budilo slovensko domoljubje. V času stare Jugoslavije je Laško napredovalo tako v komunalnem kot v upravnem oziru. Leta 1923 je dobilo elektriko, 1928 vodovod, leta 1924 je postalo sedež okrajnega načelstva, 1927 pa mesto.

Laško okrog leta 1830. Folwarcznijeva litografija po Wachtlovi sliki (Kaiserjeva zbirka)

Čas okupacije 1941—1945 je prinesel enako kot vsej ostali slovenski zemlji tudi Laškemu mnogo gorja. Že maja 1941 je bil v gozdu nad tekstilno tovarno ustanovljen odbor OF, kmalu nato pa na sestanku pod Humom izvoljen okrajni odbor OF. Ker je bilo v Laškem vsa leta okupacije močno nemško vojaško oporišče, je bilo v mestu tudi mnogo žrtev. Naj omenim samo streljanje devetih talcev 28. 10. 1944 za zdravstvenim domom in desetih talcev 28. 2. 1945 na pokopališču. Laško je preživelo tudi več bombardiranj, ki so zlasti prizadela železniški most in pivovarno. Tudi umik okupacijskih sil 7. 5. 1945 ni minil brez težav. Oslobojitev je prinesla s seboj najprej odpravo vojne škode. Nato pa se je začel izredni razvoj mesta, ki ga podpira njegova pospešena industrializacija, izgradnja pivovarne, Volne, zdravilišča, rudnika in dolge vrste drugih podjetij.

Na koncu smo z bežno skico zgodovinskega razvoja Laškega, ki slavi letos 750-letnico, odkar se omenja kot trg, in 50-letnico, odkar je postalo mesto. Dolg in vztrajen razvoj, ki je zapustil svoje sledove v oblikovanju mestnega organizma in v njegovi zunanji podobi. Medtem ko se srednjeveško jedro po suburbialnem principu stiska na ozkem prostoru med grajskim Taborom in Savinjo ter novejši del na nasprotnem bregu reke pod Šmihelskim hribom, se sodobno mesto razrašča proti jugu ter preko železniške proge sili proti Marijagradcu in v stransko dolino Lahomne, medtem ko na drugi strani tipa preko zdraviliškega kompleksa v dolino Rečice in v smeri proti Debru. Mesto se torej kot polip razrašča po urbano ugodnih ploskvah, ne da bi se moglo ob tem preveč ozirati na svojo gradbeno-komunalno ubranost. To ohranja samo njegovo staro jedro, ki s svojo sicer že nekoliko načeto veduto še vedno dobro prezentira nekdanji smisel za sožitje urbanega koncepta in obdajajočega ga naravnega okolja. Morda pa je prav v tej urbanosti ekološka poanta, ki dokazuje, da kvarjenje okolja ne zadeva samo

kvarjenja človekovih bioloških pogojev, ampak tudi njegove estetske. Umazana Savinja, previsoka zazidava Tabora, pojav ambientalno neprilagojene arhitekture v mestnem jedru, premalo odločna funkcionalna razdelitev mesta v zdraviliško-turistično, upravno-stanovanjsko in industrijsko cono vnašajo distonijo v podobo osrednjega dela mesta, ker motijo melodijo njegovega crescenda in s tem ogrožajo njegovo historično pričevalnost v smislu urbanistične celovitosti. Vrednote te celovitosti leže namreč prav v stoletnem sožitju človeka in narave in zato v skladnosti njunih pogojev in potreb. To daje mestu slikovitost, ki jo polagoma začenja prekrivati kuliserija sodobne arhitekture in je zato v potencialni nevarnosti. Ohraniti naselbini vsebinsko podobo, ki so ji jo dala stoletja, ni niti sentimentalnost niti romantika, ampak poslovna uvidevnost in logika, ki ji drugje slede celo s tem, da pogosto poustvarjajo ali rekonstruirajo historične ambiente za dosego določenih psiholoških zadovoljitev ljudi. Ti namreč iščejo v podzavestnem doživljanju njihove vsebine razbremenitve za svoje civilizacijske napetosti in s tem humane mere za potrditev svoje lastne veljave in uspešnosti. V tem množičnem kontaktiranju posameznikov leži osebnostni čar naših starih mest, ki so bila zgrajena še po »človekovih« merah in nam bodo prav zaradi tega ostala čustveno vedno bližja kot linearno načrtovana in pogosto brezosebno učinkujoča moderna naselja.

LITERATURA

Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju. CZ 1962, str. 225—254. — Isti: Konservatorska problematika Laškega. CZ 1964, str. 129—132. — Isti: Topografsko gradivo IX: Občina Laško. Celje 1967. — Janko Orožen: Laško. Krajevni leksikon Slovenije III, Ljubljana 1976, str. 186—189. — E. Jelovšek: Sto let glasbe v Laškem. Laško 1971. Z navedbo literature o Laškem.

POMORSTVO PIRANA V POZNEM SREDNJEM VEKU

FERDO GESTRIN

Razprava je povzetek večjega dela »Pomorstvo srednjeveškega Pirana«, ki bo izšlo pri SAZU

Pomorstvo je bilo v Piranu izredno pomembna gospodarska dejavnost v vsem obdobju srednjega veka, še posebej v času od 13. do 15. stoletja. Njegov razvoj bi mogli deliti na obdobje pred beneško oblastjo (1283) in po njej. V prvem obdobju se je v okviru uveljavljenih odnosov med Benečani in istrskimi primorskimi mesti (mirovne in druge pogodbe) pomorstvo v Piranu razvijalo v glavnem še svobodno. Že v 10. stoletju je segal domet piranske pomorske dejavnosti do Benetk in pristanišč v Furlaniji in drugih istrskih mest. V naslednjih treh stoletjih je Piran s pomorstvom segal na dalmatinsko obalo (pogodbe z Dubrovnikom in Splitom) in v italijanske dežele južno od Benetk. Pomorska trgovina s temi področji je proti koncu 13. stoletja dobivala že tak obseg, da se je v njej že pojavljala prva oblika trgovskih srednjeveških družb — komende. V drugem obdobju pa so na pomorsko dejavnost v Piranu v veliki meri vplivala in jo določala stremeljenja monopolne politike na Jadranu, ki so jih Benetke uveljavljale v odnosu do vseh podrejenih mest v Slovenskem Primorju.¹

Bistvo te politike je bilo v tem, da so se morale piranske ladje s trgovskim blagom prvenstveno usmerjati v lagunsko mesto in tam plačati pomorske pristojbine (kar so bili dolžni storiti ladjarji, tudi če niso šli v Benetke, sicer so se izpostavljali nevarnosti, da jih obdolže tihotapstva); hkrati so morali v Benetkah za iztrženi denar kupiti drugo blago. Za trgovske zveze z deželami pod beneško oblastjo, s Furlanijo in Dalmacijo (po letu 1420) so dajale beneške oblasti posebna dovoljenja in so posebej določale, kaj smejo Pirančani brez pristojbin za svoje potrebe iz njih uvoziti. Vsak prekršek teh določil so Benečani ocenili kot tihotapstvo in skladno s tem postopali.² Vendar ti predpisi niso negativno vplivali na piransko pomorstvo kot celoto, čeprav se je le-to moralo v večji ali manjši meri vključiti v razvoj beneškega gospodarstva in njemu služiti. Dejstvo je namreč, da je v 14. stoletju piranska pomorska dejavnost neprestano rasla in je ob njegovem koncu dosegla višek v srednjeveškem razvoju. Že v prvi četrtini 15. stoletja, tako kaže ugotovljeno število ladij, je pomorstvo

v Piranu prehajajo v depresijo, čeprav stanje, kakršno ugotavljamo za konec srednjega veka, verjetno ni drugega kakor odsev pomanjkanja razpoložljivih virov.³

V tem poznosrednjeveškem obdobju je bil Piran v pomorskih zvezah z Markami vsaj že od prve polovice 14. stoletja dalje, a v 15. stoletju so se posamezni piranski trgovci in obrtniki tudi že naseljevali v mestih v Markah. Pomorske zveze Pirančanov v njih pa so izpričane tudi za 16. stoletje. V istem času je bil Piran v trgovskih in pomorskih zvezah z mesti v Apuliji. Tudi z Dubrovnikom so v tem obdobju še vedno obstajale živahne vezi. Pomorska dejavnost Pirana je v tem obdobju zajela vse področje Jadranskega morja, a občasno so posamezni piranski trgovci — v povezavi z beneškimi konvoji — morda posegali tudi v trgovino proti Levanti (Rodos, Ciper, Aleksandrija).⁴

Ta razvoj pomorstva v Piranu je bil najtesneje povezan z urejanjem pristanišča, njegovim širjenjem in urejanjem pristaniških naprav, prav tako pa z uveljavljanjem pravnih norm v pomorstvu, ki so v veliki meri izražale koristi in težnje lastnikov, ladjarjev. V pomorski trgovini in prometu pa sta se v tem obdobju komendi priključili še novi dve obliki srednjeveških trgovskih družb: koleganc (societas), od okoli srede 14. stoletja dalje, in družba na deleže (compagnia), od 80 let tega stoletja. Toda komenda je v Piranu vse obravnavano obdobje ves čas prevladovala, v odnosu do kolegance v razmerju 1 : 6, a družbe na deleže so bile ves ta čas maloštevilne.⁵

Z vsemi temi trgovskimi in pomorskimi zvezami Pirana gre v precejšnji meri povezovati trgovino in gospodarske povezave Pirana s slovenskim in širšim zaledjem in obratno, zaledja s Piranom. Dejstvo je, da so Pirančani zlasti v mesta južno od Benetk izvažali prvenstveno blago iz zaledja (železo, les, kože itd.) v zameno za drugo, tam kupljeno blago. Iz Pirana kot izhodišča pa so trgovali z nasprotno jadransko obalo tudi doseljeni trgovci iz zaledja, ki so v mestu postajali prebivalci in meščani. Toda ljudje iz zaledja so se vključevali v pomorsko dejavnost tudi še na druge načine: bili so — seveda posamezniki — ladjedelci ali so se v Piranu učili te obrti, so v zaledju izdelovali predmete, ki jih je ladjedelništvo potrebovalo (npr. gredi, deske, vesla, razne vrste grobega platna itd.), so si služili kruh kot

ribiči ali so bili hlapci in nosači v pristanišču ali so se udinjali kot mornarji in galjoti. Postajali so seveda tudi lastniki ladij ali pa so jih za svoje potrebe najemali.⁶

V piransko pomorsko dejavnost so bili občasno ali trajneje vloženi veliki kapitali in od nje je živel deloma ali v celoti sorazmerno velik del piranskega prebivalstva.

* * *

V obravnavanem obdobju smo v Piranu zasledili 620 plovnih objektov. Zlasti se omenjajo v doslej znanih virih v drugi polovici 14. stoletja in v prvi četrtini 15. stoletja, nanje odpade nad 79 odstotkov vseh doslej znanih ladij. V zadnjih treh četrtinah 15. stoletja se javlja vsega skupaj samo 51 ladij, preostale od skupnega števila pa so odpadle na čas od 1272 do 1350. Vendar to razmerje nikakor ne kaže tudi razvojnih tendenc piranskega pomorstva, marveč je posledica predvsem stanja ohranjenih virov.

Čeprav je med temi plovniimi objekti prevladovalo število majhnih ladij oziroma čolnov, ki so služili za ribolov, v solinarstvu, za prevoze raznih potrebščin za gospodinjstvo in obrt po morju ob samem mestnem ozemlju, je bilo vendar tudi kar veliko število ladij, ki so služile za pomorsko trgovino in so bile sposobne za pomorski promet na velike razdalje po Jadranskem morju in morja izjemoma tudi zunaj njega. Velikih in srednjih ladij, ki so služile temu namenu, je bilo v poznem srednjem veku vsaj 200 do 230 ali okoli 37 odstotkov vseh omenjenih ladij. Med njimi je bilo 70 marsilijan, 39 burklov, 14 nav, 7 barkozijev in 2 ligna, ob njih na še kakih 100 velikih in večjih ladij, ki so jih označevali s splošnim imenom barke. Že te številke kažejo — ne glede na nepopolnost —, kako pomembno vlogo je imelo pomorstvo v srednjeveškem Piranu. V vsem obravnavanem obdobju je dosegla v ladje investirana vsota prek 67.000 liber malih denarjev, od tega največ v zadnji četrtini 14. stoletja, ko je dosegla okoli 22.500 liber.

Lastniki ladij so pripadali skoraj vsem družbenim plastem oziroma razredom v mestu. Večino ladij pa so v obravnavanem obdobju vendar imeli v lasti populari, katerih lastništvo ladij je bilo v največji meri povezano z opravljanjem njihovega poklica oziroma z delom, s katerim so se preživljali. Njim je poprečno skozi vse obdobje pripadalo nad 60 odstotkov vseh ladij. Toda pripadniki mestnega plemstva, ki jim je bilo pomorstvo v veliki meri področje investicij in vir dodatnih dohodkov, so razpolagali z več-

jim odstotkom ladij, ki so bile sposobne za daljšo plovo po Jadranu, v celoti pa so imele plemiške družine v tem času v Piranu v lasti 247 ladij.⁷

Največ plovnih objektov je bilo v enosebni lastnini ali v lastnini dveh družabnikov. Že zelo malo je primerov lastništva tretjine ali četrtine ladje, že skoraj izjemni pa so primeri petine ali osmine lastništva ladje. Delitev lastništva ladje po karatih pa se v doslej znanih virih omenja enkrat samkrat. Solastniki, družabniki, so pripadali ali istemu družbenemu razredu oziroma sloju ali pa tudi ne, bili so meščani ali prebivalci mesta, tudi slovenskega oziroma slovanskega izvora. Enako kakor moški so bile lastnice tudi plemiške in meščanske žene. Večlastništvo ladje je bilo v Piranu prej posledica konkretnih trgovskih, pomorskih in drugih nagibov, kakor pa posledica strahu pred tveganjem izgube v ladjo vloženi sredstev.

Skoraj vse plemiške družine (39) so bile lastnice ladij ali njihovih delov. Vloga plemiških družin v pomorstvu Pirana seveda ni bila enaka. Prvenstvo je šlo 11 družinam, torej približno četrtini vseh plemiških družin (Foa, Vidali, Endrigo, Petrogna, Apollonio, Petener, Gojna, Bonifacio, Caviano, Vedorno in Taiacoco), ki so imele v obravnavanem obdobju kar 158 ladij v svoji lasti, kar pomeni okoli 64 odstotkov vseh plemiških ladij oziroma skoraj 25,5 odstotkov vseh piranskih ladij tega časa. Ti podatki ne kažejo samo na gospodarsko moč plemstva v piranskem gospodarstvu in njihovo vlogo v pomorstvu še posebej, marveč iz njih sledi tudi veliko zanimanje plemstva za investicije kapitala v pomorsko dejavnost.

Med populari gre velik del ladij trgovcem in ladjarjem, ki so se poklicno ukvarjali s pomorsko dejavnostjo. Dvanajst najpomembnejših teh družin (po abecednem redu Adalperio, Adamo, Cervasto, Girirdo, Nasingvera, Piçagrua, Ravalico, Rayana, Schivamale, Sclavucio, Vanto in Xeta) je imelo v obravnavanem času v lasti 96 ladij, med njimi skoraj 50 odstotkov sposobnih za daljšo plovo. V celoti pa je ta plast piranskega prebivalstva obvladala okoli 50—60 odstotkov vseh ladij v lasti popularov oziroma nad 32 odstotkov vsega piranskega ladjevja. Toda med lastniki ladij so bili tudi obrtniki raznih strok (npr. krznarji, izdelovalci apna, mlinarji, solinarji itd.). V ladje so dalje vlagali svoja sredstva tudi ljudje raznih inteligenčnih poklicev (notar, slikar duhovnik, apotekar), kar kaže, kako konjunkturne so bile naložbe kapitala v ladje oziroma v pomorsko dejavnost. Kot lastniki ladij se v 15. stoletju

omenjajo tudi Židje. V pomorstvo pa so posegali, kakor že rečeno, tudi sorazmerno številni Slovani,⁶ doseljeni v Piran, kjer so postajali meščani in prebivalci. V obravnavanem obdobju so bili Slovani lastniki 50 ladij ali nad 8 odstotkov vseh piranskih ladij; med njimi je bilo tudi 16 lastnikov Slovencev oziroma doseljencev iz slovenskih dežel. Njihovo število pa je bilo skoraj gotovo še višje. Slovenci so postajali lastniki ladij v Piranu že od okoli srede 14. stoletja dalje, bili pa so npr. iz Mokovega, Devina, Gorice, Ljubljane in Ptuja.⁹ Veliko majhnih plovnih objektov so v Piranu morali imeti ribiči, vendar njihovega števila ni mogoče ugotoviti.

Ladje so lastniki deloma upravljali sami, deloma pa so jih dajali v vodenje kapitanom, ki so bili za svoje delo plačani. V družbinem, v večlastninskem lastništvu nahajajoče se ladje je pogosto vodil eden izmed družabnikov ladje oziroma trgovske družbe. Kolikor so dajali ladjarji ladje v celoti v najem, so z njimi upravljali praviloma najemniki sami ali pa od njih najeti in plačani kapitani.

Ladje so piranski lastniki deloma kupovali pri piranskih ladjedelcih, deloma pa pri ladjedelcih zunaj svojega mesta, ponajveč v ladjedelnicah beneških pristanišč. Prav tako pa so jih dobivali tudi z nakupi starih ladij pri ladjarjih in drugih lastnikih v različnih jadranskih mestih.

V zvezi s pomorskimi zadevami je v Piranu nastajalo in se uveljavljalo pomorsko pravo. Vendar v vsem obravnavanem obdobju ni prišlo niti do posebnega zapisa teh pravnih norm niti do vključitve pogloblitnih postavk tega prava v mestne statute; v njih namreč zasledimo le nekaj členov, ki so vezani na pomorsko dejavnost. Zlasti glede brodoloma ladje in na njej naloženega blaga so obstajale jasno določene pravne norme, ki so v veliki meri zagotavljale pravice lastnika (zlasti pri oddaji ladje v najem), a prav tako varnost blaga v pomorskem prometu in v posameznih primerih tudi ljudi. Pravne norme so imele izrazito razredni značaj. Ladje so lahko dajali v jamstvo in zastavo kakor vsako drugo vrednost, bile so ob posebnih priložnostih tudi plačilno sredstvo in tudi razne pravice v zvezi z ladjo so se mogle prenašati na tretjo osebo, npr. za poravnavo dolga ali celo kot darilo. Spore v vseh pomorskih zadevah sta obravnavala in razsojala podestatovo sodišče kot redno civilno sodišče v mestu in občasno arbitražno, gospodarsko sodišče, za katerega sta se sporazumeli nasprotni stranki in zanj tudi izbrali arbitražne sodnike. Prvo je zasedalo v

javnem prostoru, praviloma v mestni loži, drugo pa po prosti izbiri tudi v privatni hiši.

* * *

V obravnavanem obdobju so piranski ladjarji uporabljali različne vrste ladij: ugotoviti jih moremo kar ducat različnih tipov. Najštevilnejše so bile ladje, ki jih viri označujejo kot barke (barca, barcha), med njimi se posebej označujejo istrske barke (barcha istriana, tudi zgolj ystriana; morda sedaj barkin). Vendar so v Piranu uporabljali naziv barka tudi v pomenu plovnega objekta nasploh oziroma kot sinonim za druge vrste ladij (npr. barcha sive gondola, barcha una gondola, barca sive cimba, cimba sive barcha, navigium sive barcha, barcha marciliana). Barkam so po številu sledile marsiliane (marciliana), njim pa ladje tipa burkel (burclis, burglus, burclis sive navigium, burchio). Med večjimi lačjami se omenjajo še nave (navigium, navilium) in ligna (lignum), vendar so se ladje tega tipa označevale tudi z navami (navilium sive lignum) oziroma z barkacami (lignum sive bracača). Poleg njih so poznali v Piranu še več tipov ladij manjše velikosti oziroma nosilnosti: cimba (v piranskih virih redno cimba, sicer cymba), ki pa je lahko bila večja ladja, dalje scola, ki so jo včasih enačili s cimbo (cimba seu scola), gondola, ki se leta 1412 enači tudi s cimbo (cimba sive gondola), batel (batelum, battelum, batellum), barkozij (barcosius, barcosus), ki pa je lahko bil tudi večje nosilnosti, kavikul (caviculus, tudi caviclus) in barkozet (barcoseto).

Iz dosedanjih podatkov je nemogoče točneje določiti nosilnost piranskega brodovja niti po posameznih obdobjih niti v celoti. Viri namreč le v zelo redkih primerih navajajo nosilnost v Piranu omenjenih ladij. Nosilnost so merili ali v amforah ali v karih ali v tvorih ali v urnah, modijih in starih. V amforah in karih so označevali nosilnost pri več vrstah ladij zlasti do srede 14. stoletja, pozneje so merili nosilnost predvsem v urnah in starih. Manjše barke so imele do 5 amfor, a večje 20—25 amfor nosilnosti, to je 10 do 50 in več ton nosilnosti. Večje nosilnosti so bile ladje po tem času, katerih vrednost je bila večja od 200 liber malih denarjev oziroma 80 zlatih dukatov.

Sprva so bile v obravnavanem času še vse ladje brez krmila in so za krmarjenje uporabljali eno ali dvojne vesel, pritrjenih na poseben način na krmi ladje. Od začetka 14. stoletja dalje pa so tudi v Piranu zelo naglo uveljavljala krmilo (timone), ki so ga v zahod-

nem Sredozemlju poznali že v 13. stoletju.¹⁰ Krmilo je olajšalo plovbo in njegova uveljavitev je omogočila tudi gradnjo večjih ladij, ki jih je tako rekoč zahteval vedno večji pomorski trgovski promet. Kakšna je bila oprema ladij, kakšna so bila jadra, latinska ali križna, koliko jamborov je imela in kakšna je bila njena oblika, je bilo odvisno od vrste ladij in njih velikosti.¹¹ Najbolj raznovrstne so bile barke, ki so bile ali le čolna vesla ali ladje z enim jamborom in (latinskimi) jadrom ali z dvema jamboroma in verjetno s križnimi jadri. Marsiliane so bile manjše in večje, z enim ali dvema jamboroma s pretežno latinskimi jadri, pozneje so se pri večjih uporabljala tudi križna jadra. Bile so najvažnejša vrsta trgovskih ladij v Piranu. Burkel je bila vrsta tovornih, trgovskih ladij, ki je bila verjetno enaka beneškemu burchio; po velikosti jih viri ločijo v majhne in večje oziroma velike z enim ali dvema jamboroma; slednje so služile pomorskemu prometu na večje razdalje po Jadranu. Ligna, barkace in nave so bile praviloma ladje večje in velike nosilnosti, kar vidimo tudi iz njihove vrednosti, vendar zanje v virih nismo našli opisa. Praviloma so to bile ladje z dvema in tudi več jambori. Cimbe — čeprav so mogle biti tudi večje — scole, gondole, bateli, barkoziji — s posameznimi izjemami — kavikuli in barkoseti so bile manjše ladje ali čolni, ki so služili ribičem, solinarjem in za prevoze manjših tovorov.

Iz vsega rečenega je razvidno, da so lastniki v Piranu uporabljali ladje za najrazličnejše posle: služile so trgovskemu pomorskemu prometu, torej pomorski trgovini, a prav tako prevozu ljudi, še posebej romarjev, dalje za potrebe ribištva, solinarstva, prevozu raznih surovin, gradbenega materiala, pridelkov, drv in šibja za krušne peči in podobno.

* * *

Lastništvo ladij je bilo v Piranu pomembna postavka v celotni premoženjski strukturi dela piranskega meščanstva. Mogli bi trditi, da so imela vlaganja v plovne objekte vlogo investicij nakopičenega trgovskega kapitala. Vsekakor se je v ladje vloženi kapital naglo obračal in je prinašal lastnikom dokaj velike dobičke. To moremo ugotoviti tako v zvezi z nastajanjem vsakovrstnih oblik pomorske trgovine, a nič manj iz sorazmerno številnih primerov oddajanja ladij oziroma najemanja ladij za potrebe plovbe.

Kakor povsod drugje v zadnjih stoletjih srednjega veka se je tudi v Piranu iz najrazličnejših motivov (da bi povečali trgovsko

poslovanje, razširili trg, hitreje obračali vložena sredstva, laže prihajali do dobička, zmanjševali tveganje trgovskega poslovanja in pomorskega prometa itd.) začelo uveljavljati trgovanje s pomočjo trgovskih družb, ki so občasno ali tudi za daljši čas povezovale dva ali več udeležencev, prvenstveno iz vrst trgovcev in pomorcev. S trgovskimi srednjeveškimi družbami, komendo, koleganco in družbo z deleži, ki so se uveljavljale predvsem v pomorski trgovini, čeprav so se pojavljale tudi v prometu na kopnem, so se združevala finančna in druga sredstva posameznikov, so se utrjevala medsebojna povezovanja poslovnih ljudi v mestu in se krepila splošna gospodarska vloga in moč Pirana. Z njimi so se v piranskem pomorstvu zakoreninile nove organizacijske oblike, ki so ustrezale višji stopnji razvoja piranskega gospodarstva zlasti v poznem srednjem veku.

Komenda je bila v Piranu v 14. stoletju najbolj razširjena in prevladujoča oblika tehnike v pomorski trgovini. Šele v naslednjem stoletju se komenda v Piranu deloma umakne višjim oblikam tehnike trgovine: kolegancam, ki se uveljavljajo že od prve polovice 14. stoletja dalje, in trgovskim družbam na deleže (compagnia). Uporaba komende v Piranu, a tudi njen pomem in vloga v pomorskem trgovskem poslovanju časovno ali le nekoliko zaostaja ali pa gre vzporedno z drugimi po gospodarski moči važnejšimi mesti na Jadranskem morju in v Sredozemlju. Piranska komenda se v svojih osnovah, gospodarskem pomenu in tudi po pravnih normah ne oddaljuje bistveno od vsebine komende na splošno. S komendo povezana dejavnost piranskih trgovcev je bila omejena le na območje Jadrana. Zajela je kraje na obeh obalah: v Istri, Kvarneru in celi Dalmaciji ter v Furlaniji in celotnem beneškem ozemlju, v Romagni, v Markah in Apuliji; posebej se omenjajo kraji Vrsar, Reka, Zadar, Šibenik, Benetke, Murano, Chioggia, Ferrara, Ravenna, Cesena, Senigallia, Fermo, Ortona.

Skladno z obsegom in razvojem piranske trgovine se razvijajo tudi oblike komende, ki prehajajo iz enega samega trgovskega posla, kratke dobe trajanja in še vedno večje poslovne vloge stansa v komendi glede izbire blaga, ki je predmet trgovanja, in tudi krajev, kjer naj se trguje, v celo več let trajajoče komende s popolno svobodo traktatorja pri trgovanju tako glede blaga kakor tudi krajev. Poprečni zneski (rectum capital), ki so jih stansi vlagali v komendo, so presegali višino 100 liber malih denarjev, najvišji pa so bili celo nad 1000 librami oziroma nad 200

zlatimi dukati. Dobiček in izgubo sta si v komendi vezani stranki delili ob zaključku komende na polovico.

Od konca 14. stoletja se je v piranski komendi uveljavila tudi posebnost, da se v posle pomorske trgovine kot delež stansa poleg denarja vnašajo tudi ladje. Tovrstne komende se omenjajo tja do srede 15. stoletja. Traktatorji so bili dolžni nositi del stroškov za mornarje, plačati pa so morali stansu praviloma tudi najemnino za ladjo po določenih pogodbe.¹²

Poleg komend so se od prve polovice 14. stoletja dalje uveljavljale v Piranu tudi kolegance, oblika srednjeveške trgovske družbe, pri kateri je bil z delom vloženih sredstev (denar, blago, ladja itd.) v družbi udeležen tudi traktator. Koleganca, ki jo viri v Piranu označujejo enako kakor komendo z nazivom societās, se je uveljavljala kot popolnejša oblika tehnike pomorske trgovine. V piranski koleganci so skoraj redno kot delež — prvenstveno stansa — vključevali tudi ladjo ali njene deleže, če so bili partnerji v koleganci obenem lastniki ladje. Dobiček in izgubo sta se med partnerje delila še vedno tudi na polovico, saj je tudi razmerje vloženega denarja bilo pogosto 1 : 1. Temu razmerju se je približevalo stanje deležev tudi tam, kjer je bil traktatorjev delež izražen z ladjo in drugimi stroški bivanja. Toda v večini primerov je bila delitev dobička in izgube določena v razmerju 2/3 : 1/3 v korist traktatorja.¹³

Redke pa so bile — sodeč po znanih virih — v Piranu trgovske družbe z deleži vseh udeležencev. Javljata se dve vrsti takih družb: družba z deležem celega premoženja in družba z enakimi denarnimi deleži. Take družbe so praviloma trajale mnogo dalj časa kakor komende ali kolegance. Prvo tako družbo, ki je posegla v pomorsko trgovino leta 1385, so sklenili za 10 let. Dobiček so delili na enake deleže.¹⁴

Kolikšen je bil finančni uspeh, to je dobiček pri pomorskem trgovskem poslovanju v obliki zgoraj prikazanih srednjeveških družb, ne vemo. Vsekakor so morali biti precejšnji in so morali zadovoljiti vse udeležence, ker sicer te oblike tehnike trgovine, zlasti komende, ne bi bile niti tako pogoste niti se ne bi tako dolgo ohranjale v vsakdanji praksi, če ne bi prinašale velike koristi. Vse tri oblike tehnike trgovine je mogoče označiti za oblike, ki so zrasle iz potreb piranske pomorske trgovine v času, ko se je trgovina v Piranu že širše razmahnila in povezovala slovensko ozemlje v zaledju z jadranskim prostorom in ko so v njej že nastajali in se

razvijali posamezni elementi kapitalizma. Po svojem bistvu, kakor tudi po svoji formi so bile srednjeveške trgovske družbe. Med značilnimi nalogami oziroma cilji teh družb sta bila zlasti dva: olajšati trgovino oziroma ustvariti boljše organizacijske oblike pomorski trgovini na eni ter omogočiti njeno financiranje na drugi strani. Pomen vseh teh oblik tehnike trgovskega poslovanja in hkrati srednjeveških družb pa je v tem, da so pripomogle k rasti trgovskega kapitala, torej k rasti prve oblike kapitala nasploh. Dalje, da so veliko prispevale k temu, da so nastajali večji razpoložljivi trgovski kapitali v rokah posameznikov in da se je ustvarjalo širše tržišče, brez katerega si je nemogoče zamišljati tudi razvoj prvih oblik kapitalistične proizvodnje v srednjem veku.

Drugo področje, iz katerega je piransko pomorstvo in celotno gospodarstvo dobivalo velike koristi in ki je bilo tesno povezano s pomorsko trgovino, je bilo oddajanje ladij v najem za plovbo in prevoz blaga. Ladjo so trgovci najeli ali v tej obliki, da so na njej dali prepeljati svoje blago, ali pa v obliki pravega najema tako, da je z ladjo plul najemnik sam ali njegov kapitan. Medtem ko imamo za prvi primer najema le malo podatkov v virih, čeprav to ne pomeni, da to ni bila zelo splošna oblika, pa nam ohranjeni viri dajo veliko primerov za drugo obliko najema, iz česar moremo upravičeno soditi, da je bila taka oblika najema zelo priljubljena. Ladje so na ta način najemali posamezniki pa tudi po več koristnikov hkrati. Lastnik, ki je ladjo dal v najem, se je označeval kot locator, a najemnik kot conductor. V pogodbi, ki sta jo o najemu ladje sklenila, sta določila čas najema, višino najema v dnevnem, tedenskem ali mesečnem znesku, način vrnitve ladje in vrsto posebnih obveznosti konduktorja, zlasti glede plačila najema, plačila za povzročeno škodo, za plačilo vrednosti ladje, če je doživela brodolom po krivdi lokatorja, in podobno. Najemniki ladij so pripadali najrazličnejšim razredom in slojem, najemali so jih tudi lastniki ladij, ladjarji — ker so jih pač potrebovali za prevoz — najemali so jih tudi Slovenci in Slovani ki so prihajali v Piran ali se v njem naseljevali ter postajali meščani in prebivalci mesta. Lokatorji so bili Pirančani pa tudi meščani drugih mest; prav tako pa so najemali ladje v Piranu tudi tujci. Roki trajanja najemov so bili različno dolgi, trajali so od 15 dni, torej za eno vožnjo, do 5 mesecev, v enem primeru pa je trajal celo skoraj 11 mesecev.

Najemni dobi, velikosti in tipu ladij ter njihovemu stanju ustrezno, a tudi izrablja-

joč trenutno konjunkturo, so lastniki določali višino najemnine za ladjo. Prav zavoljo tega so bile precej različne. Dnevne najemnine so se praviloma gibale od 3 do 15 solidov, le enkrat je dosegla višino 20 solidov (za veliko ladjo, vredno 100 zlatih dukatov). V groših so se dnevne najemnine gibale od 1 do 2 grošev. Tedenski najemniški znesek je v edinem znanem primeru znašal 1 libro malih denarjev in 16 solidov. Mesečne najemnine za ladje vseh vrst pa so bile od 12 do 30 in pol grošev oziroma od 2 do 16 liber malih denarjev, le v enem primeru je mesečna najemnina za ladjo znesla 1 dukat. Toda v izjemnih primerih so se ti zneski najemnin močno dvignili nad sočasne dnevne ali mesečne najemnine. Vsekakor so bile najemnine za ladje tolikšne, da se je v primeru, ko je bila ladja v najemu skozi leto dni, ladja lastniku amortizirala praviloma že v tem letu v višini od 60 do 100 %. V mnogih primerih pa ne samo, da je bila vrednost ladje z najemnino izplačana že v enem letu, marveč je z njo imel lastnik tudi že visok čisti dobiček.

Vzroke za tako visoke najemnine moremo v največji meri iskati v visokih zaslužkih v pomorskem prometu in pomorski trgovini, lahko bi rekli v konjunkturi, ki je bila v Piranu večino obravnavanega obdobja. Žal, o tem problemu ne moremo obširneje razpravljati, ker imamo za ves čas le en sam doslej znan podatek o dohodku, ki ga je mogla prinesiti ladja. Nava, katere lastnika sta bila Markvard de Petrogna (tretjina ladje) in Lenart de Vilano, ki je z ladjo plul, je v neznanu dolgem obdobju, verjetno ne daljšem od enega, morda dveh let, dala 575 zlatih dukatov (ali okoli 2400 liber) dobička v času pred letom 1418. To pa je bila večkratna vrednost ladje. Ob takem zaslužku so bile visoke najemnine za ladje povsem razumljive.¹⁵

Oddajanje ladij v najem je prinašalo lastnikom veliko dohodkov. V primerjavi z njimi je bilo tveganje sorazmerno majhno. To še tem bolj, ker so se spori, kakor kažejo ohranjeni dokumenti, končavali pravzaprav ugodno za lastnike ladij, ki so si znali pravno v največji meri zagotoviti varnost svojih v plovne objekte vloženi sredstev. Po pravnih normah je namreč nosil vso odgovornost za ladjo v najemu in njeno opremo konduktor, če je prišlo do brodoloma ali do škode na ladji po njegovi krivdi. Le če je bila vzrok brodoloma višja sila (*fortuna dei*), je posledice nosil lastnik sam. Pomorska trgovina, pomorski promet in oddajanje ladij v najem so bile torej najpomembnejše oblike pomor-

skega gospodarstva v Piranu in so prinašale mestu oziroma njegovemu prebivalstvu (deloma seveda tudi zaledju) velik del dohodkov.

* * *

Prvotno pristanišče Pirana v srednjem veku je bilo zunaj mestnega obzidja na »polju« (campus) na jugovzhodni strani mesta. Šele po podreditvi mesta beneški oblasti (1283) pa da zadnjih desetletij 15. stoletja se je ob nastajanju novih predmestij (Poljska vrata in Marčana) in gradnjo novih obzidij, ki sta zaobjela obe predmestji, dogradilo tudi notranje piransko pristanišče — mandrač (mandracchio) in se je večalo zunanje pristanišče (portus). Vhod v notranje pristanišče sta od konca srednjega veka varovala dva obrambna stolpa, a na velikem pomolu notranjega pristanišča so postavili dva kamnita stebra za nosilna drogova zastav, beneške in piranske. V bistvu je notranje pristanišče (dodali so le še dvizni most na kamnitih nosilcih pred obema obrambnima stolpoma) ostalo tako do leta 1894, ko so ga zasuli (Tartinijev trg) in je notranje pristanišče postalo prejšnje zunanje, a zunanje pristanišče so morali na novo zgraditi.

Kakšno je bilo v obravnavanem obdobju poslovanje v piranskem pristanišču, žal, ne vemo. Soditi pa moremo, da se le-to ni bistveno razlikovalo od poslovanja v drugih, piranskemu po velikosti in pomenu podobnih jadranskih pristaniščih. Upravljali in vodili so poslovanje v njem vsekakor posebni beneški organi (luška kapitanija, mitninski oziroma carinski urad, karantenski urad in drugi).

Razvita pomorska dejavnost s številnimi ladjami je v Piranu pogojila tudi ladjedelništvo. Najstarejše nam znane ladjedelnice so bile ob pristanišču »na polju«. Ko pa so zgradili novo občinsko palačo ob pristanišču, se je morala ladjedelnica od tam umakniti. Statuti leta 1307 že vsebujejo določbo, po kateri ni smel nihče niti popravljati ladij niti jih graditi niti jih shranjevati na prostoru pred palačo oziroma pod občinsko ložo. Ladjedelniška dejavnost se je prenesla na prostor pred obzidjem blizu Dolfinovih vrat (squero vecchio). Morda je bila tudi lokacija cerkvice sv. Nikolaja vezana na to ladjedelniško dejavnost. Drugo ladjedelniško področje (squero nuovo) pa je v teku poznega srednjega veka nastajalo med desnim, manjšim pomolom zunanjega pristanišča (moletto) in kopnim, kjer se je morje zajedalo v smeri proti notranjemu pristanišču (približno na

mestu današnje palače Pomorskega muzeja Slovenije).

V obeh škverih so gradili nove ladje in popravljali stare tako za piranske potrebe kakor tudi za zunanje naročnike. Gradivo in surovine za ladjedelniške potrebe so dobivali v veliki meri iz slovenskega zaledja, a tudi iz beneških krajev, zlasti iz Furlanije (les, gredi, deske, late, jambore, vesla, železne izdelke /npr. verige, sidra/, platno za jadra, kože, usnje, vrvi itd.).

V ladjedelništvu so tudi v Piranu poznali dve različni vrsti mojstrov: tesarje (marangonus, carpentarius, it. carpentiere) in tesnilce oziroma smolarje ladij (galafarius, it. galafato). Vendar se precej pogosto ladjedelniški mojstri v Piranu označujejo z obema nazivoma (marangono et galafato, calafatus et carpentarius), kar kaže, da so opravljali tudi obe vrsti dela v takratni tehniki ladjedelništva. Med njimi so bili domačini, večinoma pa so se ladjedelniki v Piranu zaradi velike možnosti zaslužka doseljevali bodisi iz italijanskih dežel, zlasti iz beneškega ozemlja, bodisi iz vzhodnojadranskih, slovanskih pokrajin: iz Ljubljane, Splita, Zrinja in Modruše. Te obrti se je učil tudi Tomaž iz Gorice, ki ga srečamo pozneje kot ladjarja v Piranu. Bilo jih je kar lepo število, kalafatov več kakor marangonov. V obravnavanem obdobju smo zabeležili 16 marangonov in 42 kalafatov. Koliko ljudi je bilo še poleg mojstrov zaposlenih v ladjedelništvu, ni mogoče ugotoviti; prav tako ne, kakšen je bil položaj v ladjedelništvu zaposlenih ljudi. Vsekakor moremo soditi, da je imel vsak mojster vsaj občasno po kakšnega vajenca (učili so se po 6 ali 8 let), pomožnega delavca in pomočnika v pomoč. Ladjedelniški mojstri so bili povezani v posebni organizaciji, ki jo je vodil načelnik — *sindicus*.

V celoti bi mogli računati, da je ladjedelništvo v poznem srednjem veku zaposlovalo povprečno po 30—40 ljudi in je od njega živelo v Piranu okoli 100 ljudi. To pa pravzaprav niti ni bilo malo.¹⁶

* * *

Lastniki ladij, njihovi kapitani in najemniki ladij so po potrebi zaposlovali mornarje (nauta, marinarius). Njihovo število na ladji je bilo odvisno od velikosti plovnega objekta. Zaposleni so bili v pravem mezdnem razmerju in sklepali o tem pogodbe. Za delo so dobili s pogodbo določeno plačilo. Iz doslej znanih virov ni mogoče spoznati določnejših pogojev pogodb niti višine mezd niti za kakšno dobo so sklepali pogodbe. Vemo

pa, da je na podlagi pogodb zaradi plačila zaslužene mezde prihajalo do sporov in so morali mornarji sodno izterjevati svoj zaslužek. Po izvoru so bili mornarji ali iz Pirana, meščani in prebivalci, ali iz piranske okolice in bližnjih primorskih mest, ali pa tudi iz širšega slovenskega zaledja (npr. Senožeč), jugoslovanskih krajev in dežel (npr. Senj, Kotor, Črna gora) ter beneških pokrajin. Marsikakšen izmed njih si je pridobil na piranskem ozemlju tudi zemljiško posest in druge nepremičnine.

V zvezi z beneškimi konvoji, ki so vsako leto šli na vzhod, v Levanto, se je uveljavilo nadomeščanje — seveda za plačilo — tistih, ki so se hoteli konvoja udeležiti z avtorizacijo (viagium, viaggio), najverjetneje kot spremljevalci konvoja, ali pa tistih iz Pirana, ki so se hoteli konvoja udeležiti z avtorizacijo trgovskega poslovanja. Tak primer je bil, ko sta leta 1347 Alojzij Mengolin in Ivan Marini plačala Valeriju Gojni iz Pirana 85 liber malih denarjev za potovanje na vzhod (nomine unius viagij). Med tistimi, ki so tako nadomeščali Pirančane, so bili tudi ljudje iz zaledja, kot npr. Marin Faubucho iz Vipave, ki je za pot v Aleksandrijo dobil za vsak mesec 18 liber malih denarjev plačila.¹⁷

Od srede 14. stoletja dalje so se začeli v virih pojavljati tudi podatki o plačanem nadomeščanju vojne službe, ki so jo bili Benečanom dolžni piranski meščani. To nadomeščanje na beneških galejah so v Piranu zapisovali v posebne knjige z naslovom »*Quader-nus stipendiariorum missorum in armata galeo-arum communitatis Veneciarum*«. Omenjajo se že leta 1355, žal se niso ohranile.¹⁸ Vse, ki so služili namesto piranskih meščanov na beneških galejah kot oboroženci, mornarji, veslači, so viri imenovali galjote (galiotus, galioto, galeoto).¹⁹ Ti ljudje, praviloma iz nižjih družbenih razredov in slojev in v veliki meri doseljeni v Piran iz jadranskih dežel, so za nadomeščanje sklepali pogodbe in dobivali plačilo zanj (stipendijo); za mesec dni je znašalo plačilo od 25 do 30 liber malih denarjev. Večmesečna skupna plačila za nadomeščanje pa so bila precej gibljiva, npr. za trimesečno nadomeščanje od 63 do 96 liber. Višino plačila so določali pač v skladu s trenutnim stanjem ponudbe in povpraševanja, s tisko in potrebo obeh pogodbenih strank.

Med tistimi, ki so jih galjoti nadomeščali, si bili prvenstveno piranski meščani iz vrha družbene lestvice, zlasti iz vrst nobilitete. Vendar so bili med njimi tudi obogateli slovenski in slovanski priseljenci v Piranu, ki so obogateli in postali meščani.²⁰ Med galjoti pa le izjemoma zasledimo piranske meščane.

To so bili predvsem doseljenci v Piran, med katerimi so le redki imeli status prebivalca, ki so prihajali iz ožje in širše mestne okolice in slovanskih jadranskih dežel, a tudi beneških pokrajin. Po etnični in pokrajinski pripadnosti so dajali galioti prav tako pisano podobo, kakor ji moremo v večji ali manjši meri slediti v vsej pomorski dejavnosti Pirana. Prihajali so iz Furlanije, iz sosednjih primorskih mest in njihove okolice, iz ožjega in širšega slovenskega zaledja (Glabrova, Rižana, Tinjan, Ricmanje, Prem, Rodik, Sezana, Tomaj, Gorica, Ljubljana, Metlika, Beljak), iz Istre (Buje, Grožnjan), Hrvaške in kvarnerskih ter dalmatinskih mest.

Poleg teh galjotov, ki so nadomeščali piranske meščane, so posamezni prebivalci Pirana služili kot galjoti tudi neposredno na beneških galejah. To velja seveda tudi za posameznike — morda niso niti bili redki — iz slovenskega zaledja. Tako so npr. leta 1484 služili na beneških galejah Jakob in Jurij iz Ljubljane, Štefan iz Kranja in Ivan iz Kanala, v leta 1489 Damjan iz Kranja.²¹

Naj ob zaključku še enkrat poudarimo, da je bilo pomorstvo Pirana v obravnavanem obdobju v mnogih pogledih tesno povezano s slovenskim (in tudi širšim jugoslovanskim) zaledjem. Velik del surovin, potrebnih za gradnjo pa tudi za opremo ladij, je prihajal iz zaledja. V veliki meri je bil z zaledjem povezan tudi pomorski promet in pomorska trgovina, saj je precejšen del blaga, ki se je iz Pirana usmerjal v Italijo, prihajal iz slovenskega (in širšega jugoslovanskega) zaledja. Toda v pomorstvo so se posredno in neposredno vključevali tudi ljudje iz slovenskega zaledja, ki so prihajali ali se naseljevali v Piranu. Postajali so lastniki ladij, najemali so ladje za trgovske in druge posle oziroma dela, srečujemo jih med ladjedelci, bili so mornarji in galjoti, ki so za plačilo nadomeščali v pomorski vojni službi ali na konvojih Benečanov piranske meščane. Mogli bi reči, da so prav te povezave Pirana s slovenskim zaledjem v veliki meri vplivale na obseg pomorske dejavnosti v Piranu, a hkrati s tem se je tudi slovensko zaledje vedno močnejše usmerjalo proti morju in tamkajšnjim deželam.

OPOMBE

1. Prim. F. Gestrin, Pomorstvo v Piranu v letih 1325—1355, Slovenski pomorski zbornik, Koper 1962, str. 31 sl.; isti, Pregled pomorstva v

Slovenskem Primorju, Pomorski zbornik II, Zagreb 1962, str. 1489 sl.; isti, Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku, Razprave SAZU V. Ljubljana 1966, str. 239 sl. — 2. Prim. M. Šunjić, Dalmacija v XV stoljeću. Uspostavljanje i organizacija mletačke vlasti u Dalmaciji v XV stoljeću. Sarajevo, str. 236; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci, 1442—1495, Beograd 1971, str. 177 sl.; PA (Mestni arhiv v Piranu), listine — 1444 febr. 23; prav tam — 1483 okt. 31. — 3. Prim. F. Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana (tipkopis, oddan v tisk pri SAZU). — 4. Prim. PA, v. k. 1378/81 f 143 — 1380 avg. 27; v. k. 1365/7 f 4' in 5' — 1365 avg. 26 in 29; v. k. 108 f 91' — 1414 maj 3; Atti e memorie 45 (1933), str. 309—1333 jul. 10; Archivio di Stato — Fano (ASFa), not. knj. Mastropalo B f 185' — 1426 marec 19; prav tam, not. knj. E. di Dominico B f 161' — 1463 jun. 27; G. Cota, L'antico Porto di S. Cataldo, Lecce 1936, str. 61 sl. — 5. Prim. F. Gestrin, Komenda o. c. — 6. Prim. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana, str. 26 sl.; isti, Piranske ladjedelnice in ladjedelci v poznem srednjem veku, Kronika 22 (1974), str. 170 sl. — 7. Podatki o vsem tem so predvsem v serijah: notarske knjige, vicedomske knjige in testamenti. — 8. Slovanski lastniki ladij so prišli v Piran iz Zadra (9), Paga (4), Šibenika, Splita in Kastva (po 2), Korčule in Dubrovnika (po 1), iz Modruša in Sinja (po 1) in 2 »iz Hrvaške« (de Croatia). — 9. Prim. PA, v. k. 1359/60 — II f 50' — 1359 maj 27; v. k. 1365/6 f 73 — 1365 febr. 9; v. k. 114 f 114 — 1423 jun. 16; PA, Testamenti IX — 1448 april 18; PA, v. k. 140 f 57 — 1499 maj 23; v. k. 135 f 86' — 1464 okt. 1. — 10. U. Forti, Storia della tecnica dal medioevo al rinascimento, str. 334 sl. — 11. Splošno o ladjah glej A. Yal, Glossaire Nautique, Paris 1848—50; Pomorska enciklopedija 1—8, Zagreb 1954—1964; za nas posebej dela J. Tadića in J. Luetića ter razprave v Pomorskem zborniku I—II, Zagreb 1962, in Pomorskem zborniku 1—15 (1963—1977), Zadar—Rijeka. — 12. Prim. F. Gestrin, Komenda o. c. — 13. Prim. PA, v. k. 2 f 23 in 27 — 1328 april 24 in 26 (za ta dva podatka se zahvaljujem asistentu J. Peršiču); v. k. 1348/9 f 99 — 1349 febr. 16 itd. — 14. Prim. PA, v. k. 68 f 69 sl — 1385 maj 22; v. k. 120 f 73 — 1432 maj 16. — 15. PA, v. k. 114 f 17 — 1418 dec. 2. — 16. F. Gestrin, Piranske ladjedelnice o. c. — 17. PA, v. k. 1365/7 f 76' — 1366 avg. 29. — 18. Prim. PA, v. k. 1355/6 f 42' — 1355 jun. 4. — 19. Prim. D. Klen, Galije i galjoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII st.), Rad knj. 318, str. 199 sl., 211, 237 sl. — 20. Tak je bil npr. Dardij, sin Lenarta Slovana — PA, v. k. 1355/6 f 42' — 1355 jun. 4. — 21. V. Kostić Dubrovnik i Engleska 1300—1650, SAZU, Posebna izdanja knj. 488, Beograd 1975, str. 19.

ZGODOVINA MEST MED KRAJEVNIM IN PRIMERJALNIM ZGODOVINOPISJEM

SERGIJ VILFAN

Kakor je krajevna zgodovina kot pojem splošna, tako je v svojih konkretnih pojavnih oblikah, ob vsaki posamezni raziskavi že po svojem bistvu omejena na razmeroma zelo ozka geografska območja. In vendar more nekatere probleme, zlasti tiste, ki se postavljajo ob starejših obdobjih, uspešno reševati le, če od časa do časa stopi iz svojih ozkih krajevnih okvirov, se tako rekoč sama sebe zanika in se posluži primerjalne obravnave. To ne zmanjšuje vrednosti krajevnih raziskav, temveč jo le še povečuje, saj so krajevne raziskave pogoj širše primerjave.

Eno temeljnih vprašanj starejše krajevnne zgodovine je vprašanje o tem, kako so nastala mesta in katere so korenine, iz katerih so pognala, vprašanje, ki se v Evropi v splošnem zastavlja za obdobje zgodnjega in visokega srednjega veka. Reševati ga je treba na eni strani za vsako meščansko naselbino posebej pa tudi v širših geografskih okvirih.

Kar zadeva posamezna mesta na Slovenskem, se njihova krajevna zgodovina — včasih pač ob pomanjkanju boljšega gradiva — le prerada zadovoljuje s prav tako cenenim kot dvomljivim pripomočkom, kakršne so »prve omembe« v pisanih virih. Seveda jih ne gre zametavati, saj dajejo vsaj eno trdno oprijemljivo točko, vsega odgovora pa tudi še zdaleč ne dajejo, saj so lahko včasih odvisne od zelo slučajnega steka okoliščin. Ta pridržek velja tem manj, kolikor bolj neka raziskava zajema širša območja in kolikor bolj se vprašanja pri tem zastavljajo v bolj razčlenjeni obliki, za kar moremo navesti kot klasičen primer Zwitterjevo razpravo o začetkih mest v starokarantanskem prostoru (Fr. Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Zgodovinski časopis 6—7/1952-53, str. 218—245.). Ostane pa dejstvo, da je takih raziskav za Slovenijo razmeroma malo in da se tudi na plati arheologije — če izvzamemo zelo poučna izkopavanja Otoka na Krki — še ni pokazala posebna vnema za raziskovanje tovrstne problematike, česar moramo biti v nekem pogledu pravzaprav veseli, saj so izkopavanja srednjeveških mest po Evropi le prevečkrat omogočile ali vzpodbudile — razvaline bombardiranih starih mestnih jeder. Res pa je tudi, da bi se lahko izvedla marsikatera arheološka raziskava predzgodovine mest tudi brez poprejšnjih puščav.

Gotovo ni pričakovati, da bi se za slovenske pokrajine od 13. stoletja naprej odkrile okoliščine, ki bi vse naše dosedanje predstave o mestih in mestnem življenju postavile na glavo. Tako npr. trdno stoji dualizem meščanskih naselbin v slovenskem prostoru, dvojnost primorskih mest na eni in celinskih mest na drugi strani, povezana z vrsto značilnih razločkov v gospodarski in družbeni strukturi, mestni pravni ureditvi, urbanizmu in arhitekturi, dvojnost, ki sem jo začel raziskovati v vrsti postopoma dopolnjevanih primerjav (S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen, Graz 1968, str. 101—120; isti, Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria; Binnen- und Küstenstädte im slowenischen Raum, v: Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, Band 4, Szombathely 1974, str. 125—141; prav tam tudi v madžarščini; isti, Stadt und Adel, Ein Vergleich zwischen Küsten — und Binnenstädten zwischen der Oberen Adria und Pannonien, v: Die Stadt am Ausgang des Mittelalters, Linz/Donau 1974, str. 63—74; isti, Tipologija srednjovekovnih gradova Slovenije..., Jugoslovenski istorijski časopis 14 /1—2/1975, str. 19—27). Ob tej nesporni dvojnosti pa lahko vendarle pričakujemo nekih novih ocen predvsem ob spoznanju, da bistvo razločka ni v tem, da bi bil prvi tip »italijanski«, drugi pa »nemški« (čemur naj bi nujno ustrezal tudi sestav prebivalstva). V bistvu gre pač za pripadnost dvema kulturno-geografskima regijama, mediteranski in obrobnoalpski, v katerih ima slovenski etnični element prav tako svoje mesto, kot kak drugi. S takimi razmišljanji s področja slovenske krajevnne zgodovine pa že z obema nogama stopamo na tla evropske primerjalne zgodovine mest, katere nadaljnji razvoj utegne v marsičem pripomoči do bolj življenjskih predstav tudi o sami zgodovini slovenskih mest.

Res je, da slovenska celinska mesta kot mesta v srednjeveškem pomenu niso nastajala v okrilju lastne slovenske države, temveč so se razvijala ali so bila ustanovljena v okviru etnično neenotnega »rimskega cesarstva«, ki je bilo res po imenu »nemške narodnosti«, a zdaleč ne istovetno z Nemčijami 19. in 20. stoletja, temveč se je od njih bistveno razločevalo. Vrh tega so slovenska mesta nastajala največ prav v času, ko osrednja oblast pri tem ni mogla imeti posebne vloge. Če so ta mesta imela nedvomne podobnosti z mesti

v današnji Avstriji, jih prav gotovo ni moč zmetati v en koš s hanzeatskimi mesti v Severni Nemčiji in v ustreznem kolonizacijskem krogu, pa tudi ne z drugimi zvrstmi nemških mest. Tako so pri razvoju mestnih naselbin v slovenskem celinskem prostoru morale biti na delu tudi številne samobitne silnice, ki so pač dobile pospeške in nekatere vzorce od zunaj.

Prav spoznavanje in razločevanje domačih in splošnejših, npr. evropskih silnic je eden izmed namenov primerjalne mestne zgodovine, ki torej s takimi spoznanji ne raste le iz krajevne zgodovine, temveč tudi postavlja vprašanja, nakazuje metode dela in možne rešitve in jo s tem oplaja.

Iz tega razloga se mi zdi tudi za slovensko zgodovino koristno, če se seznanimo s kratkim pregledom problematike o predzgodovini poljskih mest, ki ga je sestavil poljski mestni zgodovinar Tadeusz Roślanowski. Predvsem nam ta članek razširja obzorje na mestno zgodovino enega izmed tistih slovanskih narodov, pri katerih so — podobno kot pri Slovencih, vendar v drugačnih okoliščinah — mesta dobila svoje polno razvito obliko v stikih z zahodnoevropsko družbo. Obenem nam nakazuje probleme, smeri in sredstva raziskav, pa tudi bogato razvejene poglede poljskih zgodovinarjev na predmet, ki ima kljub razdalji marsikaj skupnega s slovensko mestno zgodovino.

Danes je za primerjalne sklepe še prezgodaj, nakažemo pa lahko nekaj podobnosti in razločkov. Predvsem ob primerjavi s Poljsko lahko potrdimo opazovanje, da je beseda trg splošno slovanska. (Prešla je kot »trgovišče« tudi med romala krajevna imena.) Poimenovali je morala prvotno stalne kraje za izmenjavo blaga, le da ni gotovo, ali je do te izmenjave prihajalo le na letnih sejmih ali pa je bila bolj pogosta. Prav tako še ni gotovo, ali je kraj — »trg« praviloma ali le izjemoma prerasel v tisti srednjeveški »trg«, ki je imel pravico do tedenskega sejma. Pred nedavnim se je pojavilo dokaj podkrepljeno mnenje (M. Mitterauer), po katerem letni sejem ni imel posebnega (ali pa sploh ni imel nikakega) pomena za nastanek srednjeveških mest. Če je tako, potem prvotni slovanski »trgi« niso bili navadni semanji kraji, temveč vendarle nekoliko bolj kvalificirane naselbine, tako da srednjeveški trg s tedenskim sejmom morda le ni bil popolna novota po »tujem« vzorcu. Na drugi strani velja ponovno opozoriti na to, da je beseda »mesto« v raznih inačicah za »Stadt« (»town« itd.) posebnost tistih slovanskih jezikov, ki so se razvijali v zahodnoevropskem kulturnem

krogu in ki so po vzorcu nemškega »statt« — »stadt«) razširili naziv za mesto kot »kraj«, »prostor« na »mesto« kot meščansko naselbino.

Če vsaj do sem segajo podobnosti (najbrž bi jih pri pazljivem opazovanju našli še precej več), ne gre prezreti nekaterih značilnih razločkov v nastanku mest pri Poljaki in pri Slovencih. Razvita oblika srednjeveških mest se je na Poljskem in v precejšnjem delu Srednje Evrope uvajala v samostojnih državah zunaj cesarstva, toda v izrazitih oblikah načrtne mestne kolonizacije po zahodnoevropskih vzorcih in s precejšnjim deležem tujih naseljencev, ki so jih stimulirali z ugodnejšimi mestnimi pravi in meščanskimi pravicami (ki so jih po neposrednem vzorcu imenovali tevtonsko, tj. nemško pravico). Pri tem je vsaj neka odločilna faza v razvoju posameznega mesta imela značaj enkratne odločitve — nekake »ustanovitve«, povezane s tem, da so ustanovitelji podeljevali pravico do izvedbe naselitve nekakim podjetnikom, ki so za svoj dobiček poiskali naseljence in jim dali v zakup stavbne parcele. Ves ta zakupniški sistem se imenuje »lokacija«. Slovenska mesta pa so nasprotno nastajala v okviru cesarstva, naseljenci od drugod torej niso prihajali iz druge države in se tudi načeloma niso pravno razločevali od domačinov. Slovenec kot Slovenec okrog 12. stoletja ni bil načeloma nič bolj in nič manj pravno sposoben kot kak drug prebivalec cesarstva; odločala so le družbena razločevanja in bilo je le praktično vprašanje, koliko se je kak Slovenec kot tak ohranil na najvišjih stopnjah družbene lestvice. Domači in tuji kolonizacijski elementi se torej v mestih slovenskega območja niso tako vidno razločevali kot v večini mest Srednje Evrope (in deloma tudi v mnogih mestih na Balkanskem polotoku) in sploh mesta na Slovenskem tudi državno-pravno niso tako ostro izstopala iz svoje okolice kot poljska »ustanovitvena« mesta. Včasih pa so bile tudi na Slovenskem razmere take, da bi bile mogle nastajati razvite mestne naselbine na podoben način kot na Poljskem, namreč v dobi vlade Přemysla Otokarja II. v tretji četrtini 13. stoletja. Tako se nemško-štajerski Bruck an der Mur navaja kot primer ustanovitve ali vsaj ureditve mesta z »lokacijo« pod tem vladarjem. Načrtnost ustanovitve, ki je pri lokacijah še prav posebno izrazita, se v tem primeru na zunaj kaže v pravokotnem, skoraj kvadratnem tlorisu velikega osrednjega trga. Prav tega pa pri slovenskih mestih v tako markantni obliki ni najti, kakor sploh v Sloveniji ni pravih dokazov za načrtno ustanovitev mest v

oblaki lokacije in z enkratno organizirano priselitvijo celotnega mestnega prebivalstva. Ta okoliščina pa zopet odpira večje možnosti za uveljavljanje domačega elementa v slovenskih mestih, kar je le na videz v protislovju z dejstvom, da so slovenska mesta nastajala znotraj cesarstva ali bolje — ob njegovem dokaj samovoljnem obrobju.

Ta sestavek je zamišljen le kot slovenskim bralcem namenjen uvod v problematiko članka, ki sledi, in zato ne nameravamo in ne moremo izvesti širše primerjave — kolikor so sploh danes zanjo dani pogoji. Pač pa bi bilo razveseljivo, če bi objava tega članka bila nekak uvod v nadaljnje primerjave.

Uvodoma le še ena kratka pripomba: Vzroki za nastanek srednjeveških mest so bili v bistvu povsod isti, namreč družbena delitev dela med agrarnimi in neagrarnimi dejavnostmi, povezana z razvojem blagovno-denarnega gospodarstva in nastankom novih svobodnih plasti prebivalstva. Naše primerjave so usmerjene predvsem v vprašanje, kako so ti vzroki delovali v raznih predelih Evrope in sveta, kakšne oblike so se pri tem pojavljale, kje so bile podobnosti in kje razločki. Vse to pa nas nujno vodi do nekaterih temeljnih vprašanj srednjeveške zgodovine sploh, kakor bo opazno tudi v naslednjem pregledu.

TRG IN MESTO NA SREDNJEVEŠKEM POLJSKEM

TADEUSZ ROSŁANOWSKI

Ta problem, ki je ključnega pomena za spoznavanje Srednje Evrope v obdobju srednjega veka, je že nekaj desetletij eden glavnih predmetov poljskega zgodovinopisja. Tu ga nameravam obravnavati po virih za tista zahodnoslovenska ozemlja, ki so ob prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek, torej v 13. stoletju in deloma še pozneje, sestavljala državo Piastov. Ob strani pa bom pustil slovenska ozemlja med Odro in Labo, pa tudi češke dežele in — tedaj ogrsko — Slovaško. V teh pokrajinah je namreč zgodnje oblikovanje mest potekalo na malce drugačen način, kot v glavnih delih piastovske države in zato se tudi vprašanje trgov postavlja v drugačnih oblikah, čeprav obstajajo tudi nedvomne podobnosti in skladnosti, na katere je zgodovinopisje že ponovno opozorilo. Bistvo razločkov je treba iskati v različnih poteh, po katerih se je v političnem in družbenem pogledu oblikovala fevdalna struktura piastovske Poljske na eni strani in njene zahodnoslovenske soseščine na drugi strani; iskati pa ga je treba v različnem ritmu in v različnih oblikah vdiranja zahodno in srednjeevropskih vzorcev, katerih pomembni — če ne celo edini — posrednik je bila nemška vzhodna kolonizacija.

Pri raziskavi problema o zgodnje in visokosrednjeveških trgih na Poljskem ima poseben pomen nastanek piastovske države, ki je občutno posegla v zgodnjefevdalno gospodarsko življenje. Ta vpliv je pojemał šele v

teku časa, ko je napredujoča blagovnodenarna menjava čedalje tesneje povezovala lokalna središča z njihovim zaledjem, s tem pa je nastajalo notranje tržišče. Prav za to nastajanje, ki se časovno in deloma tudi razvojno ujema z okrepljenim vdiranjem zahodnega prava in zahodnih (valonskih, flamskih, posebno pa saških in frankovskih) »gostov« na poljska ozemlja, so imeli trgi in tržna naselja ne glede na stopnjo in obseg velik pomen. Šlo je seveda za dolg proces, ki je trajal nekaj stoletij. Začel se je že v 12. stoletju, dá, celo ob koncu 11. stoletja, in je trajal tja do 14./15. stoletja. Problem trgov na zgodnesrednjeveškem Poljskem in njihovega razmerja do mest, ustanovljenih po nemškem pravu (*iure teutonico*), torej nikakor ne izčrpa celote tu obravnavanih pojavov.

*

V resnici gre za več časovnih plasti, ki jim ustrezajo različni tipi trgov z različno strukturo, le da je ta različnost zabrisana v ohlapnem izrazoslovju latinsko pisanih virov, tako da se nam ti tipi zde le na videz identični. Kljub temu so pravkar omenjeni viri temeljni za raziskavo trgov in tržnih naselij, le da njihova skromna in razmeroma dobro izrabljena vsebina ne obeta več kakih posebnih odkritij. Pravzaprav nam tako preostaja le še ena zvrst virov, ohranjenih deloma v pisanih pričevanjih, namreč krajevna imena, iz katerih lahko izvajamo marsikatera nova opazovanja.

To je med drugim poudaril Tadeusz Lalik v svojih študijah, posvečenih tako imenovanim »loci« in »civitates antiquae« — kar sta verjetno učena latinska prevoda za slovanska izraza »miejsce — miasto«, nem. »statt — stadt«, torej za mesto = kraj in za »mesto = meščanska naselbina«. Na drugi strani Karol Modzelewski v svojih zadnjih delih upravičeno svari pred prenačlenjenim zaupanjem v kartografsko-toponomastično metodo.

Medtem ko so arheološka izkopavanja odkrila ostanke zgodnjeresrednjeveških gradov in podgradij, med njimi prav imenitnih, niso sejmišča in trgi doslej dali pomembnejšega arheološkega gradiva, posebno če niso bili neposredno povezani z grajskimi središči. Izvzemši nekaj skrajno dvomljivih primerov, se doslej še ni posrečilo z izkopavanji lokalizirati niti domnevnih sejmišč in naprav, ki jih kot »pontes mercati« (na Poljskem in v Zahodnem Pomorjanskem v času Boleslava Hrabrega) omenja že Thietmar Merseburški, niti »tabern«, ki se pojavljajo najpozneje v 12. stoletju in jih listine navajajo v velikem številu. Taberne so se neredko pojavljale v večjih skupinah, npr. v mazovskem Płocku ali v Gdansku, in so s svojimi pomožnimi zgradbami bile prve stalne tržne naprave. Skopost najdb nas ne preseneča, saj so bila sejmišča v 12. in 13. stoletju večidel zunaj gradov in utrjenih podgradij (suburbijev), in niso imela nikakih utrdb, ki bi jih arheološka izkopavanja pač najlaže izsledila. Neka izjema so le cerkvene zgradbe, s katerimi so bile — kot sploh v Srednji in Zahodni Evropi — v piastovski Poljski ponekod ali večinoma povezane tržne naselbine. Vendar dosedanje arheološke raziskave stavbarstva tudi v tej smeri še ne dovoljujejo končnih sklepov.

Ali naj torej verjamemo rimani kroniki cistercijskega samostana Lubianž iz 13./14. stoletja, ko pri opisu Šlezije v času pred nemško kolonizacijo pravi, da tam ni bilo mest (»civitas aut oppidum«) in omenja le podeželske trge ob gradovih (»fora campestra« ob »castra«)? Pesnitev, ki jo je — mimogrede omenjeno — novejše nemško zgodovinarstvo enostransko razlagalo, je nedvomno tendenčna, s tem pa še nismo odpravili vprašanja. Nakazali smo že, da imata izraza trg (forum, targ, markt) in celo tržno naselje (villa forensis) več pomenov, da gre za izraza, pod katerima se skrivajo različni strukturni tipi in časovne plasti, kot sploh v vseh »velikih strojih zgodovine«, da uporabimo izraz Luciana Febvra. Če bi torej kljub očitni tendenčnosti lubianške zgodovine v verzih vendarle bilo nekaj resnice vsaj v njeni trditvi o šlezjskih trgih v 12.—13. stoletju, potem se

ta resnica vsekakor omejuje na lokalne trge v obrobnih, redko poseljenih območjih. Hkrati s takimi »tržnimi naselji« in celo že dosti prej so namreč obstajali kraji za stalno in živahno blagovno izmenjavo ob grajskih središčih vse piastovske države ali v njihovi bližini. Cenijo jih za 11.—12. stol. na približno sto. Prednjačili so seveda glavni sedeži kraljestva (»sedes regni principales«), to je glavni gradovi pokrajin, ki jih navaja slavni Al-Idrisijev opis iz srede 12. stol. na podlagi pričevanj muslimanskih in še bolj židovskih trgovcev, ki so v tem času obiskali Poljsko. Res sicer menimo, da je piščevo vzhichenje nad kulturno in gospodarsko ravnijo Vroclava, Krakova, Sandomierza, Pržemišla, Gnjezna, Sieradza in gotovo tudi Ščecina pretirano in da so vesti iz Poljske (Bulunja) deloma pomešane s podatki iz Bolonjske, ki je bila bližja Siciliji, kjer je deloval Al-Idrisi. Vendar tudi mnogi drugi viri ne dopuščajo dvoma o tem, da so v piastovskih gradovih in podgradjih ali v njihovi bližini redno zamenjevali blago, spočetka predvsem luksuzno, tako da ne gre le za trgovino v lokalnem obsegu.

Z nastankom trgov se povezuje tudi pomen obrti v zgodnjepoljskih mestnih središčih. Podobno kot za piastovske gradove so povojna arheološka izkopavanja tudi o tem dala poučne rezultate. Na tleh podgradij in večkrat tudi samega gradu (»castrum«) so se pokazali sledovi živahne obrtne produkcije: razni, deloma visoko specializirani izdelki, orodja, celo delavnice, ki so utegnile biti namenjene produkciji blaga za široko potrošnjo, čeprav nekateri o tem dvomijo. Toda pustimo rajši ob strani težavno vprašanje, ali smemo res iz odkritja denimo čevljarške, kovaške ali podobne delavnice oziroma njihovih izdelkov sklepati na zadovoljevanje potreb široke potrošnje (in ne le potreb vojvode, graščaka ali gradiščana, njihovega spremstva, uradnikov, duhovščine itd., skratka fevdalcev) in torej na prosto blagovno menjavo. Rajši se obrnimo k drugemu pojavu v obrtni produkciji zgodnjepiastovske Poljske, ki mu poljsko zgodovinarstvo že dolgo pripisuje poseben pomen in ki sta ga pred nedavnim poudarila v svojih delih Karol Buczek in Karol Modzelewski. Gre za tim. služeče obrtnike, organizirane — pod različnim vplivom čeških, mor-da celo saških in bavarskih vzorcev — v omrežju služečih vasi, in povezane z gradiščanskimi gradovi. Po prav verjetni oceni K. Modzelewskega je bilo v vsej deželi kar precej »ministerialov« (v smislu služabnikov) katerih precejšen del so bili obrtniki v ožjem pomenu besede. Zato utegne precejšen del številnih obrtnih izdelkov, najdenih znotraj

zgodnjepiastovskih grajskih nasipov, izvirati iz dajatev služečih obrtnikov — brez posredovanja blagovne menjave in tržišča. Odkar je nastal ta sistem, katerega vzcvet opazamo v 11. stol., sicer ni izključeno, da na podeželju v gradovih in v podgradjih ne bi bilo tudi nekaj svobodnih obrtnikov, ki bi bili svoje izdelke prosto prodajali kot blago, ne pa jih oddajali kot nekako podložniško dajatev. Kljub temu pa ostaja pomembno, da na Poljskem skoraj ni podatkov o postopnem prehajanju odvisne obrti, organizirane v državno-vojvodskem omrežju služečih vasi, v mestno obrt, ki bi bila — podobno, kot je pokazal Karl Bosl za Regensburg — postopoma pridobivala svobodo.

To priča brez dvoma o globokih spremembah, ki so spremljale na Poljskem razvoj mest med 10./11. stol. kot stopnjo gradov, podgradij in služeče obrti ter 13./14. stol. kot dobo ustanavljanja mest po zahodno — in srednjeevropskem zgledu. Če hočemo izraziti ta proces z nedvomno poenostavljeno, zato pa jasnejšo in uporabnejšo formulo družbeno-gospodarskega modela, lahko rečemo, da je šlo pri tem za začetek *družbene delitve dela med agrarno in neagrarno* (posebno obrtno) produkcijo v okviru in z neposrednim organizacijsko-političnim sodelovanjem zgodnjepiastovske monarhije, ki je znala z izvenogospodarskimi metodami pospešiti ali celo izsiliti zorenje gospodarskih sprememb. Šele popolna izvedba te delitve dela je privedla do nastanka oziroma ustanavljanja mest v pravem pomenu besede, ki jih K. Buczek pravilno označuje kot »obliko naselbinske organizacije raznih področij družbenega življenja, predvsem obrti in trgovine«. Vmesni, čeprav ne edini člen v tej verigi sprememb je bil trg, natančneje — *lokalni tedenski sejem* kot tista oblika trga, ki jo štejemo za tipično in na katero kljub nakazani ohlapnosti izrazoslovja očitno misli večina piscev srednjeveških virov. Prav tako kot nekdam pri nastanku sistema gradov, podgradij in odvisne obrti, je pri pojavu tipičnega trga imela vodilno vlogo zopet državna oblast, toda že v drugačnih okoliščinah in v drugačnem obsegu. Topot je že morala popuščati razvijajočim se velikim cerkvenim in svetnim zemljiškim gospostvom ter nastajajočemu viteštvu in z njimi tekmovati. Prav nazadovanje monopola osrednje oblasti in naraščajoča konkurenca gospostev sta pospeševala organiziranje trgov. Dosti bolj kot hitro propadajoči sistem odvisne obrti je trg v zvezi s prevlado celotnega režima vojvodskih pravic (*ius ducale*, knežje pravo) omogočal zemljiškemu gospodu zajeti precejšen del presežnih produk-

Krakov v 10. stoletju po E. Dambrowski in A. Żakiju (a — utrdbe, b — zgradbe, c — cerkev, d — grobišče, e — gomila) (Iz knjige *Acta Poloniae historica*, 34; 1976)

tov, bodisi v obliki carin, bodisi kot fevdalno rento, ki jo je v blagovni menjavi spremenil v denar. Skratka: organizacija trga je vedla hkrati do večje gospodarske storilnosti in do večjih gosposčinskih dohodkov.

*

Kakšen je neki bil ta srednjeveški poljski trg? Lotimo se tega, precej zapletenega vprašanja, z več dopolnjujočih se glavnih gledišč: gospodarsko-družbenega, ustavnopravnega in naseljitveno-prostorskega.

Gospodarska vsebina in funkcija trgov v času pred sistematično »lokacijo« mest je tesno povezana na eni strani z dotlejšnjimi gospodarskimi in družbenimi spremembami na Poljskem, ki so v 12. in 13. stol. zelo intenzivno napredovale, na drugi strani pa z vedno aktivnejšo gospodarsko politiko okrepljenega velikega zemljiškega gospostva. To je izpodrivalo vojvodov monopol, bodisi dejansko, bodisi s pomočjo delne ali popolne imunitete. Pri tem se je z drobitvijo oblasti tudi vojvodova moč fevdalizirala. Res je še naprej veljalo teoretično načelo, da ima krakovski »princeps« vrhovno oblast nad drugimi piastovskimi delnimi knezi. Bil je še živ spomin na pravice dinastije, ki je že več stoletij bila

na vojvodskem prestolu in ki je ponovno uveljavljala zahteve po zopetnem zedinjenju. Vendar so se fiskalno-gospodarska prizadevanja vladarjev Mieška III. Starega (1126 do 1202), Kazimirja Pravičnega (1138—1194), posebno pa Henrika Bradatega (1163—1238) in Boleslava V. Sramežljivega (1226—1279) — da imenujemo le nekaj najuspešnejših — samo še po svojem večjem obsegu razločevala od ukrepov velikih cerkvenih in svetnih zemljiških gospodov tega časa ali celo nekoliko bolj zgodnjih, kot je bil močni šlezjski palatinski grof Peter Vlasti (umrl 1153).

Ta gospodarska politika se je izražala v ustanavljanju številnih tedenskih sejmov, predvsem zunaj glavnih gradov (ki so večidel že od prej imeli podobne naprave), in sicer v središčih gosposčin, celo na ozemljih, na katerih naj bi se šele začelo intenzivnejše naseljevanje. Smoter takih prizadevanj se jasno kaže v tržnih privilegijih, ki jih je bilo od srede 12. stol. naprej, posebno pa iz let okrog 1200, na Poljskem čedalje več. Tako je bilo ob začetku visokega srednjega veka verjetno več ko dvesto trgov. Vojvodskim posestvom in dohodkom, okrnjenim po fevdalni drobitvi in številnih imunitetah, so s tem hoteli obnoviti vrednost; drugod je šlo za ureditev in povečanje vrednosti nastajajočih velikih zemljiških gospostev. Poljski knezi 12. in 13. stol. so v ta namen izrabili že v zgodnjepiastovski Poljski znani tržni in novčni regal (ki ga različni raziskovalci izvajajo iz različnih pravnih izvirov), in so namerno pospeševali gospodarske spremembe. — Knezom so z ustanavljanjem trgov sledili veliki zemljiški gospodje. Včasih so poskušali ustanavljati trge celo vitezi, o čemer pričajo precej pogosti neuspehi pri ustanavljanju trgov in pozneje tudi mest. Ustanovitelji so uporabljali zahodno- in srednjeevropske vzorce — sprva valonsko-maaške (Maas) in flamske, pozneje nemške.

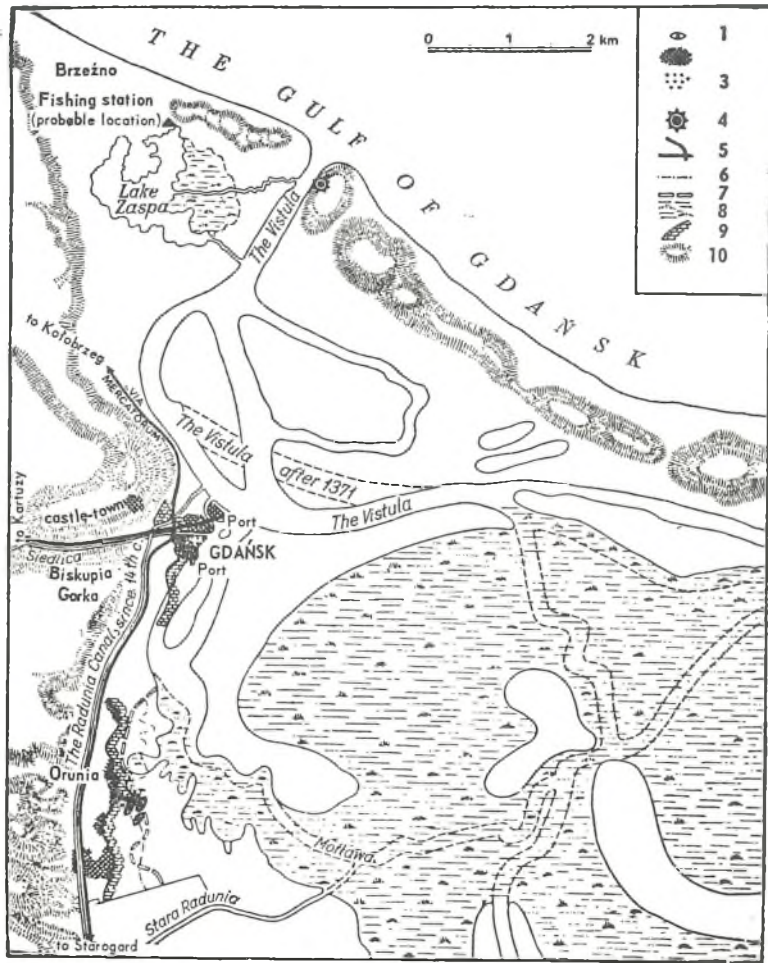
Poljski trgi 12. in 13. stol. so bili večidel odvisni od zemljiških gospodov, iz tega pa lahko sklepamo na sestav njihovega prebivalstva, ki nikakor ni ustrezal našim predstavam o družbeno-poklicnem značaju zgodnje mestom podobne naselbine. Če izvzamemo pomembnejša središča, je težko dokazati večje koncentracije stalno naseljenega obrtniškega in trgovskega prebivalstva v trgih 12. in 13. stol. Zato je T. Lalik po mojem pravilno menil, »da izvira mest ne iščimo v trgih, ker bi to pomenilo napačno enačiti del s celoto. Ob vprašanju o nastanku mest se moramo ozirati tudi na druge vzroke; poglavitni vzrok je brez dvoma nastanek naselja, v katerem se zbira obrtniško prebivalstvo.« Ob tej, v glav-

nem pravilni ugotovitvi bi bilo treba seveda poudariti pomen, ki so ga za nastanek mest imeli trgovci: ti so bili prav v večjih tržnih centrih že v tem času stalno navzoči in naseljeni. Za primer naj navedem razmeroma dobro dokumentirano glavno mesto Mazovije Płock, posebno njegovo slavno listino iz leta 1237. Podobne skupine trgovcev so gotovo — ponekod že dolgo — premogli drugi veliki zgodnjemestni centri, med drugim tisti, ki jih navaja Al-Idrisi. Zato pa smemo dvomiti o tem, da bi se na malih tedenskih sejmih trgovci pojavljali pogostoma in ne le sporadično.

V poljskem zgodovinopisju že dolgo traja živahna diskusija o tem, ali so bili v zgodnjih mestnih centrih piastovske Poljske domači trgovci. Ena med raznimi prav domiselnimi rešitvami je tista, ki jo predlaga vodilni medievist starejše generacije Henryk Łowmiański — češ da so morda v gradovih nastanjeni »milites« povezovali vojaški poklic, dá celó rop, s trgovino in z obrtjo, podobno kot Vikingi, kijevski in novgorodski Rusi in Pomorjani. Bolj prepričljivo se mi zdi mnenje, da so že v mestih predlokacijske dobe med ljudmi, ki so se ukvarjali s trgovino (posebno na velike razdalje), prevladovali tujci, ki jih viri označujejo z različnimi nazivi.

To vprašanje nas pripelje k drugemu nakanemu zornemu kotu, iz katerega lahko obravnavamo problematiko trgov v zgodnjem srednjem veku — k *ustavnopravnemu*. Že dolgo so si v znanosti postavljali vprašanje, ali in koliko je mogoče tržno pravico, podeljeno ali vsaj omenjeno v 12./13. stol. (v listinah »jus fori«, »jus forense«, »libertas fori«), šteti za kal oziroma za zgodnjo obliko mestnega prava (»ius civile«). Odgovori so si bili diametralno nasprotni, temeljili pa so vseskozi na istih skopih virih, ki so izzivali ugihanja. Ta pa so bila predvsem odvisna od tega, kakšna splošna predstava o nastanku poljskih mest je v zgodovinopisju prevladovala v določenem času, manj pa so izvirala iz temeljite historične analize. Znano je, da pravnozgodovinska teorija, prevladujoča v starejšem zgodovinopisju, ni priznavala kakršne koli kali mestnega življenja pred ustanovitvijo mest po nemškem pravu, »jure teutonico«.

Proti temu enostranskemu pogledu, ki že zdavnaj ne velja več, so vneto iskali ne le kali, temveč celo polno razvite domače prablike mestnega prava na Poljskem. Tako je nastala teorija, po kateri je obstajala posebna zvrst in obenem etapa tim. mest po poljskem pravu, za katero so res govorili neki namigi v ne prav jasnih in razmeroma poznih pisanih virih. Ta okoliščina in izsledki najnovejših

Lega Gdanska v 9.—15. stoletju ob Visli in Baltiku, po A. Zbierskem.
 1. čolni iz 9.—10. stol. pri Orunia; 2. zgodnj srednjeveško naselje; 3. dominikanska zemljišča po letu 1227; 4. pristaniška čuvajnica in svetilnik; 5. trgovska pota; 6. izohipsa 0,00 m; 7. stara struga Radunje v 10.—12. stol.; 8. naplavine 9. obrobje šote; 10. griči
 Iz knjige Acta Poloniae historica, 34; 1976)

arheoloških izkopavanj so vedli do tega, da so teorijo o obstoju »poljskoprnih mest« kot predstopnje »nemškopravnih« kljub priglašeni dvomom do nedavnega sprejemali kot gotovost, čeprav v različnih, ne vedno skrajnih in kategoričnih formulacijah. Ni težko opaziti, da je časovna skladnost vplivala na to, da so prav trgov predlokacijskega časa pripisovali lastnost »jure polonico« ustanovljenih ali označenih mest. Odtod je bil le še korak do enačenja tržne pravice »jus fori« in »jus polonicum«. Resnica pa je dosti bolj zapletena. Pribijmo predvsem, da je »libertas fori« kot temelj tržne pravice pomenila le prosto kupčevanje na trgu. To jasno izhaja iz privilegija, ki ga je v 12. stol. podelil Kazimir Pravični Skarišuvu (Skaryszów): »dux Casimirus talem huic foro constituit libertatem ut ad ipsum venientes, morantes et exeuntes, mercimonia libere contrahere possent«. Te svoboščine torej ne smemo imeti za pravno imuniteto, saj bi šele ta pomenila nastanek posebne mestne občine. Čeprav neki privilegij govori tudi o tržnem miru (pax foren-

sis, mir targowy) in tudi če je dokazano posebno sodišče s tržnim sodnikom, še ne smemo misliti, da se je to posebno sodišče raztezalo na vse naselje ob trgu. To velja celo tam, kjer je bil trg izvzet iz sodstva vojvodovega uradnika in podrejen »villicusu« ali »scultetusu« zemljiškega gospoda (kar že dokazuje vplive tujih vzorcev). Verjetno je »pax forensis« večkrat veljala le za samo sejmšče in za tam sklenjene posle. Že to je sicer pomenilo vrzel v dotlej enotnem vojvodinskem običajnem pravu, ni pa tudi vedno pomenilo, da je nastala posebna skupina prebivalstva, še manj, da bi bila v takem zgodnjem mestnem središču nastala nova družbena plast s posebnim pravom, drugačnim od splošnega deželne prava. Zato smemo za dobo pred ustanavljanjem mest govoriti na Poljskem le o uvedbi ali obstoju mestom podobnih naselij (oziroma njihovih kali) po zgodnjefeudalnem, vojvodinskem običajnem pravu, ki se je raztezalo tudi na podeželje. Celotne nove rešitve, ki bi bile utegnile biti v prid naglemu razvoju zgodnjih mestnih naselbin v 12. in

13. stol., so sprva iskali v deželnem pravu. Tako je npr. Konrad Mazovski še leta 1237 odločil, naj »hospites« v Płocku »užívajo pravo mazovskih vitezov«. Prav tako označuje tim. Elblanska knjiga, najstarejša poljska zbirka običajnega prava (ohranjena v nemški verziji iz začetka 13. stol.) kupčujoče »goste« kot »ljudi v položaju vitezov«. Šele v času ustanavljanja mest so se mestne skupnosti pravno odcepile in »civitas« je postopoma pridobila avtonomijo — toda ne z neposrednim razvojem domačega prava »jus polonicum« (kar ni isto kot »jus« oz. »libertas fori«), temveč z zavestnim prevzemom in prilagoditvijo izoblikovanih zahodnih in srednjeevropskih vzorcev. Ti vzorci se splošno označujejo kot »jus teutonicum«, le da ta naziv ni natančen, ker ne izraža vsega bogastva različnih sprememb in inaic, ki so se dokončno pojavile šele v pokrajinah, kamor so te vzorce presadili.

Ker morejo trgi le s pridržkom veljati za kali poljskih mest, je poudarek raziskav na *naselitveno-prostorski obliki naselbin*. Ta je eden izmed glavnih kriterijev, po katerih se mesto razločuje od drugih zgodnjih oblik naselitve, zlasti od takih, v katerih se je na svojevtrsten način koncentriralo obrtništvo, kot npr. v vaseh odvisnih obrtnikov. Vprašanje je težavno, ker je pisanih in arheoloških spomenikov malo. Dosedanja mnenja so podobna tistim o tržnem in mestnem pravu. Večina starejših, zlasti nemških raziskovalcev je v celoti ali skoraj v celoti zanikovala naselitveno-prostorske zveze med trgi in drugimi mestom podobnimi naselji na zgodnjem piastovskem Poljskem na eni strani in ustanovljenimi mesti na drugi strani. To mnenje je izzvalo upravičeno, čeprav tudi enostransko reakcijo nekaterih drugih, predvsem poljskih raziskovalcev, ki so uporabljali topografsko-planimetrično metodo, tj. vzvratno sklepanje iz kartografskega gradiva, seveda dosti mlajšega, nastalega večidel šele v 19. stol., ko je bila izdelana večina katastrskih načrtov. Glavni pripadnik te metode, Henryk Münch, je z njeno pomočjo zastopal mnenje, da se je prostorska ureditev poljskih mest v srednjem veku razvijala postopno: od primitivne oblike (nepravilno oblikovan trg, nastal najbrž iz obcestnega sejmišča, kakršen je znan tudi z Nemškega) k pravilni osrednji lokaciji trga, iz katere izhaja šahovniški tloris, značilen za večino mest po nemškem pravu. Münch in njegovi pristaši so ta razvoj dokazovali z analizo načrtov velikopoljskih in šlezjskih mest, na čelu s Šroda Šlanska — Forum Novum, katerega močno podolgovati trg je res podoben tipičnemu zgodnje-

srednjeveškemu sejmišču na cesti — »mercatus«, in ki njegovo do danes ohranjeno in že pred lokacijo obstoječe ime kaže na že zelo zgodnjo funkcijo tedenskega sejmišča. Z napornim delom Müncha in nekih drugih urbanistov se je nabralo obilno primerjalno gradivo iz zahodno — in deloma severnopoljskih ozemelj, ki je spodkopalo splošno veljavo mnenja, da na Poljskem v času prvih Piastov ni bilo mestom podobnih naselij.

Vendar Münchova vzvratna analiza ne dovoljuje nedvomnega datiranja opazovanih prostorskih pojavov v čas pred lokacijo. Dokazuje le neki tip prostorske oblikovanja, ki je sploh značilen za srednjeveška mala mesta na Poljskem, vendar ne ravno in izključno za mesta pred časom ustanovitev. Najbrž so namreč take primitivne oblike mest obstajale in nastajale še dolgo po valu lokacij. Praviloma pa je ustanovitev mesta »iure teutonico« na Poljskem vedla do novega naselbinskega načrta. Tudi kjer so za neko zgodnjo dobo dokazana mestom podobna jedra (npr. razmeroma številni »loci«, »civitates antiquae«, »miejsca«, »stare miasta« ipd., posebno pa v glavnih gradovih in v večjih centrih) je lokacija s časom vedla do nastanka novega, bolj ali manj načrtnega mestnega tlorisa. V resnici je šlo za nenehen proces ustanavljanja. Pri tem so stara jedra, katerih položaj je hitro slabel, ostajala na robu ali sploh zunaj mestnega območja. Včasih se je pokazalo, da ustanovitelj ni zmozel prostorske ureditve, kakršno je prvotno hotel in ki jo je včasih opisal že v lokacijski listini. O tem pričajo neuspehi nekaterih ustanovitev, zlasti tistih, ki so jih napravili zemljiški gospodje ali vitezi.

*

Po vsem tem prevladuje v današnji poljski medievistiki zopet mnenje, da je pojav *lokacij* vendarle posebna, čeprav daljši čas trajajoča vrsta urbane revolucije. S tem seveda ni mišljeno, da so srednjeveška poljska mesta nastajala kratko malo na zeleni trati. Vsekakor pa zgodnja mestom podobna naselja, h katerim je že dolgo pred lokacijo spadalo nekaj zametkov mestnih naprav, še zdaleč niso pomenila prostorsko in gradbeno polno oblikovanega mesta. (Kot zametke mestnih naprav štejemo zgodaj omenjene »tabernae«, »macella«, »pontes mercati« ipd., posebno pa nepravilno oblikovano sejmišče, ki mu v predpiastovski Poljski baje niso rekli »targ«, temveč predvsem »okót«. Iz tega prihaja »circulus« latinskih virov, ki se v vseh ustanovljenih mestih pojavlja ponemčen kot »ring« in so ga potem presajali v poljščino kot »rynek«

— sejmišče. Zdi se, da je v besedi »targ« po-gosto, a ne izključno, ohranjen bolj ekonomski pomen.) Zato po našem mnenju večidel ni govora o neposredni genetični zvezi, prav tako kot ni neposredne zveze med »jus fori« trgov v 12. in 13. stol. in že polno oblikovanim »jus civile« po nemškem pravu ustanovljenih mest na Poljskem. Čeprav genetične zveze ni, ne gre za mehaničen posnetek tujih vzorcev, temveč gre za izoblikovanje novega, skupno srednjeevropskega tipa mest, ki se večidel označuje kot »ustanovljeno«, »ustanovitveno« mesto (Gründungsstadt). To velja tudi tedaj, če so zavestno prevzeli nekatere zahodne elemente pri graditvi mest ali celo vzorce in urbanistične zasnove, na kar bi kazala novejša poljska raziskava tlorisov.

Čeprav doslej navedena vprašanja, dokazi in sklepi zdaleč ne izčrpajo problema o trgu na srednjeveškem Poljskem, se zdi, kakor da gornja opazovanja govore proti mnenju, da bi bil trg zgodnja oblika poljskega mesta — drugače, kot je Walter Schlesinger ugotovil za nemška mesta. Celo večja mestom podobna središča iz dobe pred ustanavljanjem mest in še posebej glavne gradiščanske gradove in podgradja, kjer je urbanizacija pred valom lokacij razmeroma najbolj napredovala, le redkokdaj lahko štejemo za čista tržna naselja. Sejmišče — večkrat je bilo celo več sejmišč — je bilo tu le eden izmed prostorskih elementov, in še to ne najpomembnejši. Trgi, ki so večidel pripadali zemljiškim gospodom, so celo še daleč v visoki srednji vek nastajali vzporedno z ustanovljenimi mesti, ki so bila tedaj v polnem razvoju. Del takih trgov se je v visokem in poznem srednjem veku povzpela med manjša mesta ali mesteca in le pri teh smemo govoriti o razvojnih zvezah med trgov in mestom ter o podobnosti gospodarskih funkcij pred lokacijo in po njej. Šele v teku časa so obsežne in pogostoma ponovljene ustanovitvene listine (včasih mimo potreb in možnosti) povzdignile precej majhnih trgov med polnopravna ustanovitvena mesta, s čimer so nekako avtomatično dobili naziv in stopnjo »civitas«. Tako so na Poljskem in v večini sosednjih dežel — drugače kot v južno-vzhodni Srednji Evropi — s tem nazivom označevali Krakov in Poznanj, prav tako kot drobceno Kwieciszewo, pripadajoče nadškofiji Gnjezno in povzdignjeno 1342 s kraljevim dovoljenjem »iz naziva vasi v pravo in naziv civitas«.

V visokem srednjem veku razloček med velikimi, srednjimi in malimi mesti s številnimi vmesnimi oblikami ni temeljil več na njihovem razvoju pred lokacijo in je le deloma izvirjal iz razločka med kraljevimi mesti na

eni in patrimonialnimi mesteci na drugi strani. To velja tudi za začetek novega veka, ko so na Poljskem, posebno na njegovem vzhodnem delu, podeljevali magdeburško pravo v njegovih inačicah še v 16. in 17. stol., da celo še v 18. stol. Hkrati je razvoj pristav in drugega »nevoljništva« sprožil ponovno fevdalizacijo, v njej pa so nekatera patrimonialna mesteca zopet postala podobna trgov iz dobe pred ustanavljanjem mest. — Glavni kriterij, ki dovoljuje tipologijo različnih mestnih struktur na srednjeveškem in novoveškem Poljskem, je v razločkih med njihovo gospodarsko dejavnostjo, kulturno stopnjo, politično vlogo, stopnjo njihovega družbenega razvoja hkrati s posledicami za komunalno ustavo in upravo, in slednjič tudi med oblikami naselitve, pozidave in prostorskega oblikovanja.

S to ugotovitvijo nakazujem neko pomanjkljivost naših dosedanjih raziskav o srednjeveškem poljskem mestu, ki so se usmerjale predvsem na domače poganjke, manj pa na obravnavo posameznih strukturnih tipov, ne glede na njihov izvir. Če kot ozadje poznamo prejšnje poglede na nastanek srednjeveških mest na Poljskem, izražene pod enostranskim vplivom teorij o vzhodni kolonizaciji, razumemo, zakaj se je po zadnji vojni pojavila smer »avtogenetskih« raziskav; res je tudi, da je ta smer omogočila uresničenje obsežnejše raziskovalne naloge, pri čemer je prišla predzgodovina poljskega mesta v čisto novo luč. Toda šele zdaj prihajamo do spoznanja, da tako izdelani model vsebuje nekatere pomenovitve in si prizadevamo, da bi ga nadomestili z drugim, ki bi bil bolj prilagojen zapletenim zgodovinskim dejstvom.

IZBRANA LITERATURA

1. *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, v: *Ergon*, (priloga k *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*), zv. III, Warszawa 1962, 571 str. — 2. *Les origines des villes polonaises. Recueil de travaux*, izd. FRANCASTEL (P.), Paris — La Haye 1960, 242 str. — 3. BUCZEK (K.), *Targi i miasta na prawie polskim. Okres wczesnośredniowieczny*, Wrocław 1964, 139 str. — 4. CIEŚLA (RABE,CKA-BRYKCYŃSKA) I., *Taberna wczesnośredniowieczna na ziemiach polskich* v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. IV, Warszawa 1958, str. 159—225. 5. GIEYSZTOR (A.), *From Forum to Civitas: Urban Changes in Poland in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, v: *La Pologne au XIIe Congrès des Sciences Historiques à Vienne*, Warszawa, 1965, str. 7—30. — 6. ISTI, *Les recherches sur l'histoire urbaine en Pologne*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. VIII 1963, str. 79—90. — 7. ISTI, *Les origines de la*

ville slave, v: *Settimane di Studi sull'alto medioevo*, zv. V, Spoleto 1959, str. 279—303. — 8. ISTI, *Les chartes de franchises urbaines et rurales en Pologne au XIIIe s.*, v: *Actes du colloque international, Spa 1966, Collection historique de Pro Civitate*, Nr 19 1968, str. 103—125. — 9. HENSEL (W.), *Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen*, Bautzen 1967, 183 S. — 10. LALIK (T.), *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. II 1959 (1960), str. 101—131. — 11. ISTI, *Stare Miasto w Łeczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację: schyłek XII i początek XIII w.* v: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, zv. IV 1956, str. 631—678. — 12. MALECZYŃSKI (K.), *Die ältesten Märkte in Polen und ihr Verhältnis zu den Städten vor der Kolonisierung nach dem deutschen Recht*, Breslau 1930, 205 str. — 13. MODZELEWSKI (K.), *La division autarchique du travail à l'échelle d'un Etat: organisation ministérielle en Pologne médiévale*, v: *Annales ESC*, zv. V, Paris 1964, Nr 6, str. 1128 sl. — 14. ŁOWMIANSKI (H.), *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1958, 398 str. — 15. MÜNCH (H.), *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich w XIII i XIV w.* Kraków 1946, 244 str. — 16. ISTI, *Początki średniowiecznego układu miejskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, v: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, zv. V 1960, št. 3, str. 357—375. — 17. KURAS (S.), *Przywileje prawa*

niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV—XV w. Wrocław 1971, 210 str. — 18. PUDEŁKO (J.) *Zagadnienia wielkości powierzchniśredniowiecznych miast Śląska* (Frage nach der Flächengröße der mittelalterlichen Städte Schlesiens), Wrocław 1967, 57 str. — 19. ROŚLANOWSKI (T.), *Éléments principaux de la disposition spatiale et de l'aménagement des villes polonaises du MA: remparts et marchés urbains*, v: *Actes du colloque... Spa 1968 Collection historique Pro Civitate*, št. 26/1971, str. 49—80. — 20. TRAWKOWSKI (S.), *Zur Erforschung der deutschen Kolonisation auf polnischen Boden*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. VII/1962, str. 79—95. — 21. TYMIENIECKI (K.), *Organizacja rzemiosła wczesnośredniowiecznego a geneza miast polskich*, v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. III/1955, str. 9—86. — 22. ZAGRODZKI (T.), *Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza*, v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. V, Wrocław 1962, 101 str. — 23. ZIENTARA (B.), *Z dziejów organizacji rynku w średniowieczu, Ekonomiczne podłoże »weichbildów« w arcybiskupstwie Magdeburgskim i na Śląsku w XII—XIII w.*, v: *Przegład Historyczny*, zv. LXIV/1973, št. 4, str. 681—696.

Pripomba: Pravkar je izšel v Mednarodnem Vodniku za zgodovino mest (Guide international d'histoire urbaine, Paris 1977 str. 343—363) pregladen članek T. Roślanowskega in sodelavcev o Poljski z obsežnejšo izbrano bibliografijo.

POSTILA K MARTINU IZ BRAGE*

JARO ŠAŠEL

Ko sem pisal komentar k poemi Martina iz Brage, v kateri omenja Slované, nisem vedel za sestavek J. Smrekarja, 'Drobtinice k pokristijanjevanju Slovencev' v glasilu *Zgodovinski zbornik priloga 'Laibacher Dioecesanblatt-u'* (Ljubljana) 3. leto, april 1890, št. 10, kolona 149—154, ki je edini od Slovencev opozoril na pomembnost tega mesta ter opazil njegove glavne probleme (nanj me je opozoril prof. M. Smollik). Glej še omembo J. Grudna, 'Češčenje sv. Martina, škofa, na Slovenskem', v glasilu *Voditelj v bogoslovnih vedah* (Maribor) 3 (1900) 53—58, posebej str. 56 (opozorilo prof. B. Otorepca). Smrekar je pesnitev navedel v celoti in je hkrati opozoril na dejstvo, da je treba na delno razširjenost krščanstva v Panoniji med Slovani računati že v 6., prejkone celo v 5. stoletju. Opozarja, da velja isto tudi za Saksonce, ki jih pesem omenja, čeprav so le-ti bili prisilno in v celoti pokristjanjeni šele za Karla Velikega Tistega, ki se zanima nadalje, naj opozorim,

da je predložil zelo dobro rekonstrukcijo dogajanj na Pirenejskem polotoku do leta 469 Alain Tranoy uvodoma v ediciji *Hidatijeve Kronike* (v zbirki *Sources Chrétiennes*, 218), vol. I (1974) 24 ss.; ter da bi kazalo konsultirati še študije, ki so jih napisali M. Macías, *Galicia y el reino de los Suevos* (Orense 1921); R. L. Reynolds, 'Reconsideration of the History of the Suevi', *Revue Belge de Philologie et d'Historie* 35 (1957) 19—47; G. Sánchez Albornoz, 'El gobierno de las ciudades en España del siglo V al X', *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* (Spoleto) VI (1959) 359—391; E. A. Thompson, 'The Barbarian Kingdoms in Gaul and Spain', *Nottingham Mediaeval Studies* 7 (1963) 3—33 ter F. Lotter, 'Zur Rolle der Donausueben', *Mitteilungen d. Inst. f. Oesterr. Geschichte* 76 (1968) 284. K Slovanom v Panoniji še: D. Simonyi, 'Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien', *Studia Slavica* 1 (1955) 334 ss. Končno sem na Martinovo rojstno področje, dalje, na čas prihoda v Galicijo ter na vzroke, ki so odločali v Bizan-

* (glej Kroniko 24 [1976] 151—158)

cu, da so prav njega napotili cerkveno organizat iverski zahod, kratko opozoril v reviji *Historia* 26 (1977).

K problemu, da se oznaka *Pannoniae* v literaturi najkasnejše antike porablja, pluralno, je zavzel stališče L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens* (1969) 287. Šele pozneje sem opazil analogijo za *nutus divinus*, izraz,

ki ga je porabil Mirtin na epitafu zase, in sicer na počastilnem in gradbenem napisu na slavoloku numidijskega mesta *Theveste* ok. leta 540 (*CIL VIII 1863 = ILS 831*), ker je izraz izrecno vezan na Justinijana in Teodoro. V analognem 'političnem' smislu smo ga skušali interpretirati tudi zgoraj; napis na slavoloku daje moji razlagi potrdilo.

SLOVENSKI ŠTUDENTI NA DUNAJSKI UNIVERZI V 16. STOLETJU

JANEZ JANZEKOVIČ

Leta 1975 je že izšel v Kroniki članek o slovenskih študentih na dunajski univerzi.¹ To je bil povzetek študentskega spisa Antona Ožingerja, v katerem je pod naslovom »Študenti iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365 do 1518)« sporočil zanimive podatke o številčnosti Slovencev, oziroma študentov iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v srednjem veku, o njihovi deželni, socialni in drugi pripadnosti, hkrati pa še vrsto drugih podatkov, ki so mu jih razkrile matrike, temeljni vir za študij univerzitetne zgodovine, zlasti podatkov o organizaciji srednjeveškega univerzitetnega študija in tedanjega študentskega oziroma akademskega življenja sploh; po drugi strani pa tudi vrsto podatkov v kulturnem stanju slovenskih dežel v tistem času, o odzivu Slovencev na visoke šole ter o usodi in vlogi nekaterih iz naše narodne zgodovine sicer že dobro znanih akademikov, cerkvenih in svetnih služabnikov, vodilnih ljudi tedanjega cerkvenega, političnega, kulturnega in gospodarskega življenja na Slovenskem.²

Tu bomo nadaljevali omenjeno Ožingerjevo razpravo z analizo dunajskih univerzitetnih matrik³ za 16. stol., oziroma za obdobje od 1518 do 1609, to je za zelo zanimivo obdobje evropske in slovenske zgodovine, ki ga označujejo navadno s pojmom reformacija in protireformacija. Spregovorili bomo o krajevnem in deželnem izvoru tedanjih slovenskih študentov na Dunaju, o njihovi številčnosti, socialni in razredni strukturi, o premoženjskem statusu tistih, ki so se vpisovali, o študiju in akademskih stopnjah, ki so jih le-ti dosegli, o poklicni strukturi študentov med končanim študijem in po njem, kolikor je za to nespornih in dovolj zanesljivih podatkov, ter končno o nekaterih posameznikih, ki so se posebej uveljavili in odlikovali v tedanjem družbenopolitičnem, cerkvenem, kulturnem in znanstvenem

življenju doma v slovenskih deželah ali pa v širšem avstrijskem in evropskem prostoru. Pri svojem delu⁴ sem se posluževal ponovnega vira matrik dunajske univerze (III. in IV. zvezek), ki so izšle pri Inštitutu za razvoj avstrijske zgodovine v letih 1959 in 1961.⁵

Matrike so zelo bogat vir za zgodovino univerze. Prinašajo popis rektorjev, dekanov, profesorjev in študentov, v njih je prenekateri podatek splošnega in posebnega značaja, ki kaže na idejne in politične tokove določenega časa, na vojne, verske razprtije, mutacije vladarjev in papežev, na cerkvene zборе, epidemije kuge in lakote, iz matrik izvemo za nacinalno ali vsaj deželno, mestno, krajevno poreklo profesorjev in študentov, za njihov socialni in akademski status, marsikatera opomba na robu pa nas opozori tudi na poznejšo kariero, službe in časti, ki so jih dosegli dunajski akademiki na univerzi ali pa v javnem družbenem življenju svojega časa. Matrike so vodili vsakokratni rektorji univerze, pomenile so temeljni dokument njihovega poslovanja. Nastajati so začele leta 1377, takrat pa je dejansko tudi dunajska univerza stopila iz teme v zgodovino (univerza je bila ustanovljena sicer že leta 1365)⁶ — in od takrat naprej lahko sledimo njeno nepretrgano delovanje in akademsko življenje na njej.

Ker so bile matrike pisane v takratni gotski pisavi z rokopisom, jih je univerza v moderni dobi pripravila za tisk in izdala. Tako so postale dostopne širši znanstveni pa tudi neznanstveni javnosti. Dunajska univerza je doslej izdala štiri zvezke matrik, medtem ko so ostali zvezki (deset po številu) do leta 1848 v pripravi. Štirje izdani zvezki matrik vsebujejo čas od ustanovitve univerze (1365), oziroma od začetka njenega rednega poslovanja (1377), pa do leta 1658/59, v pripravi pa so zvezki, ki bodo obravnavali obdobje od 1659/60 do 1848. To zadnje obdobje delovanja dunajske univerze in delež slovenske štu-

dentske populacije na njej pa tudi ni obdelala slovenska historiografija⁷ in bi ga bilo prav gotovo treba znanstveno proučiti, kakor hitro bodo izšle matrike, saj bi nam dal mnogo dragocenih podatkov, s katerimi bi lahko dopolnili in morda tudi na kakem mestu korigirali zgodovinski pogled na našo slovensko preteklost, v tem primeru seveda zlasti kulturno in znanstveno-pedagoško.

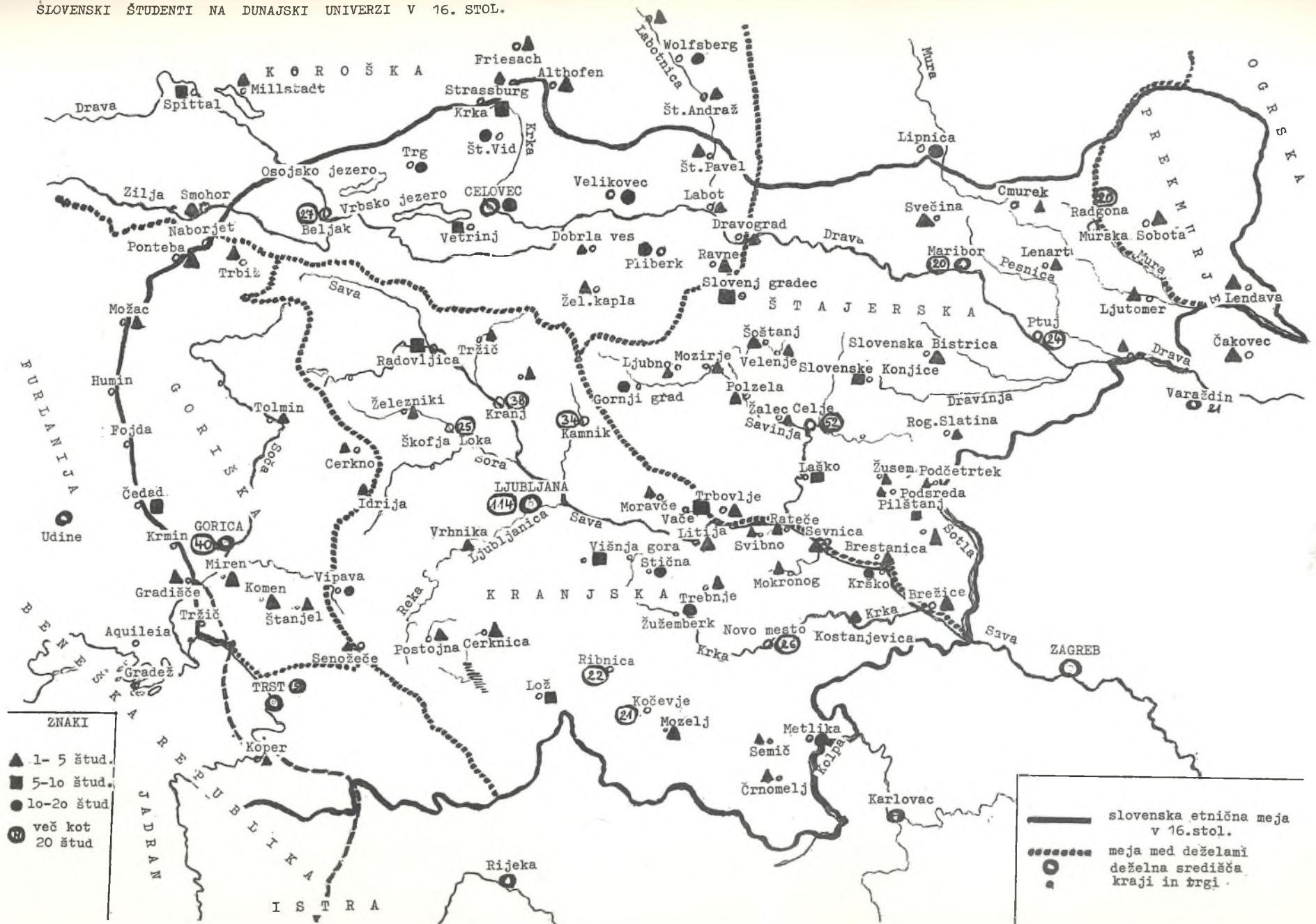
Vsi podatki, ki jih lahko najdemo danes v matrikah in ki se jih poslužujemo v svoji historiografski obdelavi, so nastali v veliki večini ob priliki imatrikulacije, to je rednega vpisa študentov in profesorjev na univerzo, ki je potekal običajno na začetku vsakega semestra (ali pa precej pogosto tudi med šolskim letom) v rektorjevi pisarni, deloma pa so nastali tudi kot poznejše opombe in beležke, oziroma pripisi ob raznih priložnostih univerzitetnega delovanja in življenja. Take opombe govorijo največkrat o doseženi akademski stopnji slušatelja, deloma pa tudi o poklicu, ki ga je imatrikulant pozneje opravljal, ali o časti, ki jo je dosegel, posredno pa se da iz njih sklepati tudi na dolžino in vrsto študija.⁸ Včasih je v opombi dana celo duhovna karakteristika slušatelja (kot npr. »haereticus« za protestantskega teologa Davida Chytreausa iz Rostocka, ki je bil vpisan leta 1569 v »rensko« nacijo na dunajski univerzi — glej moje diplomsko delo, na str. 81!). Velikokrat je navedeno tudi, če je študent med svojim dolgotrajnim študijem na univerzi umrl ali če je svoj študij »neslavno« končal, to je, če je bil iz tega ali drugega vzroka z univerze odstranjen, seveda pa le v primeru, da je bil uradno izključen, namreč po odloku konzistorija,⁹ to je najvišjega univerzitetnega sodnega in upravnega organa.

Naj kar takoj povem, da so bili v 16. stol. samo trije slovenski sholarji izključeni z univerze, vsi trije pa zaradi disciplinskih prekrškov (ne, recimo, zaradi ideoloških)! Preseneča, da ni bilo v stoletju reformacije izključeno z dunajske »katoliške« univerze več akademikov. To kaže, da se dunajska visokošolska ustanova ni ravno »odlikovala« po svoji nestrpnosti v toliko zagrizenem spopadu ideologij. Seveda pa je bilo veliko več slovenskih študentov v 16. stol. na Dunaju, ki so se proslavili in opravili bleščečo kariero.

V obdobju 1518 (II. semester) — 1609 (I. semester) je študiralo na dunajski univerzi 1325 slovenskih študentov. To je relativno visoko število,¹⁰ ki ustreza splošnemu razvoju visokega šolstva in splošnim evropskim razmeram in potrebam po akademskem kadru v 16. stol. Res so pred 16. stol. slovenske de-

žele zaostajale za deležem drugih dežel pri rekrutiranju visokošolskega kadra ne le na Dunaju, ampak nasploh, toda v 16. stol. se stanje močno popravi Slovincem v prid, tako da se razmere vsaj do druge polovice stoletja, zlasti od ustanovitve protestantskih deželnih in jezuitskih škofijskih šol naprej, izenačijo. Tedaj že dosežejo Slovenci v tem pogledu prav gotovo srednjeevropsko poprečje. Matrike kažejo, da je še leta 1470¹¹ samo 5 % vpisanih študentov »Avstrijcev«¹² na Dunaju slovenske narodnosti, medtem ko se je že leta 1500 popravil ta delež na 12 %, leta 1535 pa doseže izjemoma že 70 %, vsekakor pa variira v 16. stol. delež Slovencev med »Avstrijci« na univerzi med 10 % (v letu 1573) in 71 % (leta 1528), v poprečju pa je ta delež v tem času okoli 30 %, v razmerju na celotno število dunajskih študentov pa okoli 12 %. V tem času je tudi velika večina slovenskih študentov študirala na dunajski univerzi (Ferdinand I je namreč leta 1548 s posebnim odlokom »General...« najstrožje prepovedal svojim podanikom študij na vseh nemških univerzah, razen v Ingolstadt in Freiburgu, ki sta bili katoliški, da bi tako zajezil odtok avstrijske študirajoče mladine v protestantsko Nemčijo, s tem pa seveda tudi dotok protestantskih idej v avstrijske dežele in krepitev protestantskega gibanja. Uspeh tega vladarjevega ukrepa je bil le začasen — v nekaj naslednjih letih je res vpis na dunajski univerzi nekoliko poskočil, približno do leta 1555, do »augšburške pomiritve«, nato pa je zopet padel na število izpred 1548 in se vse 16. stol. ni več popravil. Slovenski študenti so v tem času študirali tudi do 90 % na Dunaju (namreč do ustanovitve graške univerze — leta 1586 začetek delovanja — ki pa potem prevzame velik odstotek zlasti štajerskih študentov in skoraj vse tiste slovenske študente, ki so študirali tehnologijo, medtem ko so pravniki in medicinci ostali še naprej pretežno na Dunaju).¹³

Vse kaže, da je večina slovenskih študentov v 16. stol. študirala svobodne umetnosti¹⁴ in teologijo in nadaljevala kariero pozneje v duhovniški službi. Končno je bil tedaj za vse študente, ki so se vpisali na univerzo, ne glede na to, kateri predmet so hoteli študirati, začetni kurs artističnih predavanj obvezen, tako da so se vsi, ki so se vpisali na univerzo, dejansko vpisali na artistično fakulteto.¹⁵ Dejstvo je, da visok odstotek imatrikuliranih ni končal tega začetnega kurza artističnih predavanj, temveč je že v prvem letu študija zapustil univerzo. Bakalavrijski izpit, ki se je praviloma opravljal po dveh letih študija na artistični fakulteti, je opravilo komaj okoli

- ZNAKI**
- ▲ 1- 5 štud.
 - 5-10 štud.
 - 10-20 štud.
 - več kot 20 štud.

- slovenska etnična meja v 16.stol.
- meja med deželami
- deželna središča
- kraji in trgi

20 odstotkov študentov (prav gotovo tudi slovenski študenti niso veliko presegle tega odstotka). Od teh nekako 20—25 odstotkov slovenskih študentov, ki so uspešno končali prvo stopnjo artističnega študija in postali bakalavriji filozofije, je del nadaljeval študij na artistični fakulteti, drugi pa so se vpisali potem na pravno ali medicinsko fakulteto in tam nadaljevali svoj študij. Veliko število bodočih pravnikov in medicincev ter verjetno vsi bodoči teologi so nadaljevali študij na artistični fakulteti do magisterija oziroma doktorata.

Študij na eni izmed višjih fakultet dunajske univerze je v 16. stol. uspešno končalo okoli 5 odstotkov vseh vpisanih slovenskih študentov, to je hkrati okoli 25 odstotkov bakalavrijev. Odstotek je res izredno nizek, vendar pa ne preseneča, če vemo, da za dosego visokih služb in poklicev, po katerih je bilo takrat še posebno povpraševanje, ni bila predpisana formalna fakultetna izobrazba, da je študij tedaj trajal zelo dolgo, tudi do 14 let (npr. na teologiji) in da so se morali študentje prebijati v času svojega študija skozi zelo težke razmere.

Če razdelimo slovenske dunajske študente v 16. stol. po deželah,¹⁶ bomo videli, da pripada daleč največji delež Kranjcem (598 ali 45 odstotkov), drugi po številčnosti so bili kljub lastni univerzi od leta 1586 Štajerci (328 ali 25 odstotkov), tretji pa Korošci (292 ali 22 odstotkov), daleč najmanjši delež pa so predstavljali Goričani in Tržačani, oziroma študentje iz goriške grofije in iz Trsta in Istre (prvi 53 ali 4 odstotke, drugi pa 54 ali isto 4 odstotke). Delež prekmurskih študentov, ki so spadali ta čas pod Ogrsko, je povsem neznan in ni dosegel števila 25 ali 2 odstotka. Podrobnejšo informacijo o tem, kako se je gibalo to število oziroma odstotek po posameznih letih med 1518—1609, glej v moji razpravi »Slovenski študenti na dunajski univerzi v obdobju 1518—1609« (tabela in grafikon), na str. 98—101!

Zakaj je ravno takšna razdelitev glede na deželno pripadnost med slovenskimi študenti 16. stol., ni težko ugotoviti. Gotovo je največji razlog za tolikšno število kranjskih študentov v ustanovitvi ljubljanske škofije sredi 15. stol., ki je osnovala in deloma vzdrževala v tem času vsaj tri večje šole (v Gornjem gradu, Ljubljani in Novem mestu) in verjetno več župnijskih (znane so v Stični, Ribnici, Kočevju, Krškem, Kranju, Kamniku), poleg tega pa je imela Kranjska več kot tretjino vseh meščanskih šol v 16. stol. na slovenskem ozemlju (te so vsaj v nekaterih mestih verjetno identične z župnijskimi). Tu

najbrž ni treba posebej omenjati pomena, ki ga je imela v tem oziru kranjska deželna stanovska šola v Ljubljani, ki so jo vodili protestanti, pa čeprav je večji del njenih absolventov nadaljeval šolanje na nemških protestantskih univerzah. Večji pomen za rekrutacijo slovenskih študentov na Dunaju imata prav gotovo tudi visoki šoli v Ljubljani in Gorici, ki so ju ustanovili jezuiti, pa čeprav ni dvoma, da je pretežni del njenih absolventov nadaljeval študij na graški univerzi. Za slovenske primorske študente so pomembne med drugimi tudi šole v Čedadu, Vidmu in Trstu, vendar pa so ti običajno nadaljevali šolanje na italijanskih univerzah. Na Koroškem in Slov. Štajerskem je obstajalo v 16. stol. več samostanskih, župnijskih in meščanskih šol. Na Štajerskem so imela šolo v 16. stol. vsaj tale mesta: Maribor, Lipnica, Radgona, Ljutomer, Ptuj in Celje, poleg tega pa je veliko število slovenskih dijakov študiralo v Čakovcu in Varaždinu ter seveda v Gradcu (zlasti od leta 1573 naprej, ko sta bili ustanovljeni obe graški visoki šoli, stanovska — protestantska in jezuitska), na Koroškem pa so v 16. stol. slovele zlasti šole v Beljaku, Šentvidu in Wolfsbergu, šoli v St. Andražu in Strassburgu ter nekaj samostanskih šol (Št. Pavel, Vetrinj, Millstatt) seveda pa je tudi Koroška imela svojo deželno stanovsko šolo in sicer v Celovcu, ki je rekrutirala kakšnega sholarja prav gotovo tudi za dunajsko univerzo.

VI. Schmidt, ki je proučeval zgodovinski razvoj šolstva na Slovenskem, je ugotovil, da je obstajalo v 16. stol. na našem ozemlju okoli 40 šol. Po tej ugotovitvi nam je seveda povsem jasno, odkod v istem času 1325 slovenskih študentov samo na Dunaju (če pa računamo še tiste slovenske študente, ki so v tem času študirali na drugih univerzah po Evropi, je najbrž kar krepko presegle število 2000!), jasno pa nam postane tudi, zakaj ravno v 16. stol. tolikšen relativni prirastek slovenske »študentarije« in izenačenje v tem oziru z drugimi deželami. Na to je poleg tega vplivalo prav gotovo več ugodnih političnih, kulturnih in gospodarskih činiteljev, ki so bili v slovenskem zgodovinopisju, zlasti v novjšem času, že precej raziskani.

Slovensko ljudstvo v 16. stol. ni bilo bolj nepismeno, kot nemško ali ogrsko, odstotek nepismenosti v slovenskih deželah je v tem času že ustrezal srednjeevropskemu poprečju. Po drugi strani pa je seveda treba poudariti, da je pismenost v tem času zelo neena komerno porazdeljena, da je v tem oziru mesto daleč pred podeželjem, nekako 60 odstotkov proti 40 odstotkom in aristokracija daleč

pred mestno in podeželsko revščino.¹⁷ Tu želimo navesti le nekaj osnovnih podatkov.

V 16. stol., tj. v obdobju kar največjega antagonizma med mestom in vasjo, med meščani in fevdalci predvsem, pa tudi med mestom in kmeti (zaradi kmečke trgovine!), so se meščani in fevdalci borili za prevlado tudi s potegovanjem za visoke državne (to je obdobje nastajanja plačanega uradništva in krepitev vladarjeve oblasti nasproti fevdalnim stanovom) in cerkvene službe in beneficije. Vladar je dajal tu prednost meščanom, vse bolj bogata mesta pa so polnila njegovo državno blagajno. Na dunajski univerzi, ki je bila v tem času tipično »vladarsko« usmerjena, so zato ves čas prevladovali ravno mestni študentje.¹⁸

Seveda pa ima nasprotje mesto: dežela mnogo širši in kompleksnejši značaj. Gre za dvojni navzkrižni spopad, za boj med meščani in fevdalci za državne službe in za boj med meščani (= pretežno nižjimi mestnimi sloji) in kmečkimi vaškimi sloji za cerkvene službe. Vendar pa je ta drugi boj politično v glavnem »neaktualen« (kljub temu, da so meščani nagibali pretežno v protestantizem in da so kmečki podeželani skoraj v celoti ostali na katoliških pozicijah), kajti cerkvene službe so v 16. stol. vse do zmage protireformacije, ko postanejo hkrati državne, imele malo veljave. Meščanom, razen revnim, niti niso bile interesantne, kajti njim je šlo predvsem za politično moč in ugled, za prevlado nad drugimi sloji in za oblast. Tu pa so imeli konkurenco zgolj v fevdalnem sloju, ki mu zoperstavijo že tedaj vse svoje sile v razrednem spopadu, ki se kaže v 16. stol. predvsem v boju za državne službe.

Pri tej zanimivi analizi, ki sem jo opravil spet po deželah, sem torej ugotovil razmerje med številom mestnih in podeželskih študentov na univerzi. Seveda je razmerje najbrž močno približno, kajti točnega števila enih in drugih se samo iz matrik ni dalo ugotoviti. Tu namreč oboji navajajo velikokrat le svojo deželno pripadnost, kot Carniolanus, Carnus, Styrius, Carinthus, itd. včasih pa celo samo ime in priimek brez vsakega drugega podatka, tako da je skoraj nemogoče z gotovostjo ugotoviti njihov krajevni izvor.

Kranjska je med 598 vpisanimi študenti v 16. stol. imela 356 meščanov in 242 podeželanov, kar je procentualno približno 59,5 % : 40 %. Štajerska s Prekmurjem jih je od 328 imela 170 iz mest in 158 s podeželja, kar je v razmerju 51,8 % : 48,2 %, medtem ko jih je Koroška imela med 292 vpisanimi 122 iz mest in 170 s podeželja, torej razmerje, ki je v prid podeželju — 41,7 % : 58,3 %. Podobno razmer-

je je imela tudi Istra s Trstom — 25 % : 75 %, medtem ko je na Goriškem mesto popolnoma prevladalo nad podeželjem 76 % : 24 %. V slovenskem merilu, če upoštevamo vse dežele, je to razmerje nekako 55 % : 45 %, ali še verjetneje zaradi gornjih razlogov okoli 60 % : 40 %.¹⁹

Preostane nam, da spregovorimo nekoliko več še o socialni strukturi slovenskih študentov na dunajski univerzi v 16. stol. in končno o vlogi teh študentov oziroma akademikov v družbenopolitičnem življenju svojega časa. Raziskovanje socialne strukture²⁰ slovenskih akademikov na Dunaju v 16. stol. me je privredlo do ugotovitve, da so v omenjenem času zastopani na dunajski univerzi vsi sloji takratne slovenske družbe, visoki, srednji in nižji fevdalci, meščani, tako aristokracija, kot srednji sloj obrtnikov in trgovcev in pripadniki mestne revščine ter podložniška kmečka plast, ki prav gotovo tudi ni bila popolnoma enotna in zastopana je končno tudi plast ravno v tem času nastajajoče in uveljavljajoče se zakupniške buržoazije. In najbolj ni zastopana najbogatejša plast, res da tudi ne plast pri takratnem družbenem dnu, ampak je skoraj v absolutni premoči srednja družbena plast, ki so jo sestavljali nižji in deloma srednji fevdalci, meščanska srednja in vrhnja plast (obrniki, trgovci, mestni uslužbenci, pripadniki stare in nove mestne aristokracije), duhovniki do ranga župnika in kanonika, redovniki neberaških redov, razen priorjev in opatov, vsi pripadniki finančne in zakupniške buržoazije ter služabniki na dvorih in gospostvih. Od 1325 sholarjev je spadalo v to srednjo najštevilnejšo plast 906 sholarjev, kar je 68,4 odstotkov. Seveda so v tem številu in odstotku upoštevani le tisti pripadniki srednjega sloja, ki so plačali redno vpisno takso, v resnici pa bo najbrž tej socialni kategoriji študentov treba prišteti vsaj še del tistih študentov, ki so sicer plačali vpisno takso, vendar pa je ta bila občutno nižja od običajne vsote. (Običajna ali normalna taksa je znašala glede na vrednost denarja do zimskega semestra 1519 43—49 denarjev ali pfenigov, od zimskega semestra 1519 do letnega semestra 1526 53 pfenigov, od letnega semestra 1526 do konca obdobja, ki ga raziskujemo, pa 2 solda ali 15 krajcarjev, kar ustreza, če prevedemo v gornjo valutno enoto, 60 denarijev ali pfenigov).²¹ Normalna takсна vsota se ni večala od leta 1526 naprej, čeprav je vrednost denarja še naprej padala, ker so začeli univerzo redneje in izdatneje podpirati vladarji, papeži in škofje — ustanovitelji. Običajna redna vpisna taksa je ustrezala enotedenski vzdrževalnini oziroma stroškom, ki jih

je v poprečju porabil študent v enem tednu svojega bivanja na univerzi.

Vpisnine in druge študentske dajatve za posamezne družbene kategorije svojih sholarjev je dunajska univerza fiksirala že na začetku 15. stol. (leta 1414).²² Čeprav se jih niso zmeraj striktno držali, pa vendarle kažejo dokaj zanesljivo socialno strukturo vpisanih.

Kdo je plačal po dopolnitvi univerzitetnega statuta na začetku 15. stol. več in kdo manj od normalne vpisne takse? Več od normalne takse so plačali visoki in deloma srednji svetni in cerkveni fevdalci, tj. vojvode, knezi, grofje, baroni navadni »nobiles«, škofje, generalni vikarji in arhidiaconi, vrhovni predstojniki redov, opati in priorji, prošti, kanoniki in župniki, dalje pa še doktorji, licencanti in bakalavriji tujih univerz in fiziki oziroma zdravniki. V obdobju 1518 II—1609 I so bili vpisani na dunajski univerzi 103 taki študenti, ki so plačali več kot normalno vsoto, to je približno 7,8 odstotka od celotnega števila slovenskih študentov na univerzi v tem času. Kot vidimo, še zdaleč ni bil to najštevilnejše zastopan stan na univerzi. Nasprotno pa govorijo nesporni podatki, da je bilo istočasno vpisanih na univerzo veliko večje število pripadnikov nižjih slojev, pa naj si bo tistih iz vasi ali pa onih iz mesta. Med 1325 slovenskimi sholarji je takih, ki so plačali manj od normalne vsote ali pa celo nič 315 ali 23,8 odstotkov, od teh pa je 216 ali 16,3 odstotka takih, ki niso plačali nič, ki so označeni s »pauper« ali »nil dedit« in 99 ali 7,5 odstotka takih, ki so plačali manj od normalne vsote in ki so zagotovo tudi izhajali iz »nižje«, manj premožne družbe.

Vendar pa ni samo taksa tista, iz katere se da sklepati na socialni izvor in status študirajočih, temveč so tu še drugi podatki, ki nam jih prinašajo matrike. Pomagajo nam pri tem npr. tudi priimki ali družinska imena, ki ravno v tem času (še zmeraj) nastajajo, potem pogosta navedba rojstnega kraja ali fare vpisanega²³ in končno, v nemalo primerih, celo izrecna navedba ali vsaj opomba, ki govori o socialnem in premoženjskem statusu, poklicu in časti imatrikulanta. Glede priimkov je treba še posebej poudariti, da so zelo zanesljiv vir za to socialno klasifikacijo. Priimki so namreč nastajali pretežno po geografskem in socialnem pricipu in kažejo na geografski, npr. — dorffer, Planinger, — berger, — felder, Dolinger, Ebener, Traunikar, Jezernik (Lacunarius), itd. in socialni oziroma premoženjski status ali izvor, npr. Bauer, Wirt, Huber, Agricola, Gartner, Pilzelin, Fischer, Jäger, itd. pa Faber, Carpentarius (Kolar), Pečar, Schneider, Textor (Tkalec),

Molitor (Mlinar), Pileator (Klobučar), Caprarius (Kozar), itd. Priimki so sicer navadno v roditeljski, tako da še posebej kažejo na dejavnost družine, oziroma očeta, tako npr. Fabri, Aurifabri, Carpentarii, Lanii, Carnificis, Sutoris, Molitoris, Pileatoris, Textoris, itd. Tako torej tudi priimek v večini primerov nedvomno priča o socialnem izvoru imatrikulanta, še posebej ko gre za pripadnike nižjih socialnih in premoženjskih slojev, torej za srednji in nižji meščanski in podeželski sloj.

Kaže, da univerza ni poznala pri vpisu nobenih omejitev stanovskega in socialnega značaja in jo lahko imamo v tem oziru za dokaj demokratično. Poznala je edino omejitve — kot kaže — verskega, moralnega in pravopolitičnega značaja. Imatrikulant je moral biti krščen, torej pripadnik katoliške cerkve (sprejemali so tudi Jude, pravoslavne in Turke, če so prestopili prej v katoliško cerkev in so se dali krstiti, celo evangeličani nekaj časa niso imeli težav, razen na teološki fakulteti), overovljeno potrdilo o krstu in pravovernosti pa je, kakor kaže, moral prinesiti od domačega farnega duhovnika, tj. vikarja ali župnika (pozneje tudi od ordinarija = škofa). Poleg tega je moral kandidat (abiturient) prinesiti še dokaz o moralni neoporečnosti, o nezadolženosti, ter o tem, da ni v sodnem ali policijskem pregonu. Tak dokument je, kot vse kaže, dobil pri svojem lokalnem gospodu = fevdalcu ali pa na magistratu (sholarji iz mesta).

Univerze tedaj nikakor niso bile ozke fevdalne ustanove. Res je, da so imeli fevdalci najboljše materialne pogoje za študij in da so imeli tudi znotraj univerze marsikatero privilegije (npr. stanovali so v boljših domovih), vendar pa, da še enkrat poudarimo, tudi pripadnikom nižjih slojev univerza enostavno ni bila zaprta in študij onemogočen, nasprotno, univerza, pozneje pa zlasti vladar in škofje s pomočjo jezuitov so se na vso moč trudili, da omogočijo študij vsem svojim študentom oziroma da pritegnejo celo čimveč dijakov iz nižjih slojev, s katerimi so računali tako v boju proti fevdalcem, kot proti reformaciji. Seveda ne gre tu pripisovati škofom in zlasti vladarju neke humanitarne vloge; njim v nobenem primeru ni šlo za te revne sloje same, temveč predvsem za lastno oblast in koristi na osnovi novega ekonomskega, pravopolitičnega in ideološkega kurza, tudi porojena je bila ta dejavnost predvsem iz aktualnih političnih pobud in možnosti, ki jih je prinašal prelomni čas 16. stol.

Po drugi strani je treba univerzi kot najvišji znanstveni in kulturni ustanovi tedanjega časa priznati veliko mero socialnega

čuta, ki ga je kazala do svojih revnih sholarjev. Univerza se je borila za študente in magistre. Njen prvi zakon in dokaz je bila vendarle intelektualna in moralna sposobnost, ne pa neke drugotne »kvalitete«, ki jih pozneje uveljavijo in vsilijo oblastne, k totalitarizmu stremeče strukture. Zaradi znanstvene in umetniške usmerjenosti, ki je prevladovala na dunajski univerzi vsaj še prvo polovico 16. stol. (do prihoda jezuitov in »nove ureditve« Ferdinanda I leta 1554),²⁴ je ta univerza kazala dokajšnjo mero demokratičnosti in socialnega čuta. Že sama taksna politika najlepše kaže to njeno usmerjenost, ki bi jo lahko postavili za vzgled marsikateri današnji državni ustanovi. Najrevnejši so bili, kot smo videli, oproščeni vseh dajatev, vključno vpisnine. Te ugodnosti je bila deležna v poprečju 1/6 vseh študentov. Dalje, manj revni študentje — nekako 1/12 vseh vpisanih — so uživali znaten popust pri svojih dajatvah in taksah. Končno pa je univerza uredila, da so bili njeni člani (*cives academici*) oproščeni vseh davkov in carin zunaj univerze; organizirala je številne disputacije, pesniške agone in turnirje, ki so prinašali dokajšnje dohodke »nacijam« in burzam, oskrbela je številne službe svojim sholarjem, tako na dvoru (pevski zbor,²⁵ številni služabniki), kot v stolni cerkvi sv. Štefana in pri dunajskem magistratu (tu zlasti lekarnarji, zdravniki, pisarji, notarji, sli, knjigarnarji, knjigovezci, tiskarji, iluminatorji, slikarji, kiparji, arhitekti, itd.). Tudi znotraj univerze je bilo urejeno tako, da so revni, a pridni študenti dobivali službe pred vsemi drugimi. Rektor in profesorji pa so imeli še to pravico, da so lahko brezplačno vpisali v univerzitetni album svoje ožje sorodnike in služabnike²⁶ (v burze pa prav tako predstojniki burz na vsakih 12 študentov po 3 do 6 revežev).

Dohodki od služb, ki so jih opravljali študentje, so verjetno šli v skupno univerzitetno blagajno, iz katere so taki študentje potem dobivali sredstva za nakup učil, za potovanja domov in za zdravljenje, preostanek pa je šel za vzdrževanje v koderijah in burzah in za druge univerzitetne potrebe. Treba je poudariti, da je univerza trpela zlasti v 16. stol. veliko materialno pomanjkanje (ustanovitelji, ki so bili dolžni za njeno vzdrževanje, škofije in samostani, niso redno dovajali sredstev), dokler ni v drugi polovici 16. in zlasti v 17. stol. dvor sam prevzel v svoje roke financiranja »svoje« ustanove. S tem pa je seveda istočasno univerza postala državna ustanova, to se pravi, ne več »svobodna ustanova znatnosti in umetnosti«, temveč predvsem ustanova za vzgojo kadrov za državne službe.²⁷

V 15. in 16. stol. se je tudi dogajalo, da so nekateri profesorji zapustili svoje premoženje univerzi in ustanovili iz te zapuščine posebne sklade za štipendiranje revnih študentov. S tako dobrotljivostjo so se izkazali v tem času tudi nekateri Slovenci: Briccius Preprost iz Celja,²⁸ umrl leta 1505 na Dunaju (ustanovil celo posebno borzo za slovenske študente, ki se je imenovala »bursa animi« ali po njem »Bricciusche Burse), humanist Andrej Perlach iz Svečine²⁹ (ki je ustanovil štipendijo za dva študenta iz svoje ožje domovine) in Lennart Willinus-Höfler iz Lipnice³⁰ (ki je ustanovil štipendijo za tri študente teologije iz Štajerske). Podobno štipendijo za slovenske študente je ustanovil tudi znani humanist Michael Tiffernus v Tübingenu.³¹

Na koncu našega članka moramo spregovoriti nekaj besed še o tistih slovenskih študentih iz obdobja 1518—1609, ki so se med svojim študijem ali po njem posebej odlikovali na univerzi ali pa v javnem družbenopolitičnem življenju avstrijskih dežel, še posebej slovenskih. Na vsak način so prav ti akademiki veliko, če ne celo največ prispevali pri oblikovanju in ustvarjanju gospodarskega, političnega in kulturnega življenja slovenskih dežel v 16. stol. Na univerzi so se posebej odlikovali in vsaj za nekaj časa nadaljevali tu svojo kariero predvsem tile Slovenci: Andrej Perlach iz Svečine,³² profesor matematike in astronomije, eden zadnjih humanistov na dunajski univerzi, Luka Gutenfelder (Agathopedius) s Kranjskega³³ (verjetno iz Dobrépolj na Dolenjskem), profesor retorike in poetike, svetovalec in diplomat kralja Ferdinanda I, Lovrenc Zadesius iz Škofje Loke,³⁴ profesor latinske slovnice in etike, Jernej Reisacher iz Walternsteina³⁵ na Koroškem, profesor matematike, pisec univerzitetne kronike in zdravnik, Pavel Skalič iz Like,³⁶ vendar štipendist ljubljanskega škofa Urbana Textorja, profesor teologije in eden najbolj znanih in bojevitih protestantskih teologov svojega časa, Jakob Strauss iz Ljubljane³⁷ (rodbina izvira s Koroškega), profesor medicine in medicinski pisatelj, Aleksij Strauss iz Ljubljane,³⁸ profesor filozofije, Matija Lubanus iz Celja³⁹ ali okolice, profesor filozofije, Peter Muhič iz Celja,⁴⁰ profesor grščine in teološki pisatelj, Nikolaj Corret,⁴¹ magister svobodnih umetnosti, pozneje tržaški škof, Gašper Žitnik iz Ljubljane,⁴² profesor filozofije in svetnik nadvojvode Karla, Adam Preteršnik iz Bele Cerkve na Štajerskem,⁴³ profesor medicine in dvorni zdravnik, Dionizij Sciopij (ali Piopij) s Koroškega, profesor teologije in škof v Modruši na Hrvaškem, Rafael Kobencl iz Štanjela na Krasu,⁴⁴ pro-

fesor teologije, in drugi. Nekateri od zgoraj naštetih profesorjev so bili tudi dekani svojih fakultet in celo rektorji univerze, in sicer Andrej Perlach leta 1535 dekan filozofske fakultete, v letih 1539, 1547, 1549 in 1551 dekan medicinske fakultete in leta 1550 rektor univerze, Luka Agathopedius v letih 1536, 1543, 1545, 1547 in 1557 dekan filozofske fakultete in v letih 1547 in 1557 rektor univerze, Lovrenc Zadesius v letih 1553, 1555, 1562 in 1564 dekan filozofske fakultete, leta 1570 dekan teološke fakultete in leta 1564 rektor univerze, Jernej Reisacher v letih 1563 in 1572 dekan medicinske fakultete in leta 1570 rektor univerze, Matija Lubanus v letih 1566, 1574 in 1575 dekan filozofske fakultete in 1575 rektor univerze, Gašper Žitnik leta 1567 dekan filozofske fakultete, Dionizij Piopij leta 1568 dekan teološke fakultete in v letih 1565 in 1567 rektor univerze, Peter Muhič leta 1576 dekan filozofske fakultete⁴⁵ in v letih 1577, 1578 in 1579 rektor univerze, Adam Preteršnik leta 1575 dekan filozofske fakultete⁴⁶ in v letih 1580, 1584 in 1588 rektor univerze, Aleksij Strauss ok. leta 1580 dekan filozofske fakultete⁴⁷ in leta 1581 rektor univerze, itd. Skoraj vsi omenjeni profesorji so bili tudi prokuratorji (= vrhovni predstojniki) nacij. Za vse te podatke glej Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität III (Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520 bis 1565)*, Wien 1888, str. 379—392 (Anhang: *Würdenträgen der Universität von 1521—1576*) in matrike dunajske univerze (zv. III in IV).

Naj omenim, da je bil Luka Agathopedius v času od 1548 do 1553 tudi superintendent, tj. najvišji kraljevi uradnik na univerzi.⁴³

Še več slovenskih dunajskih akademikov se je po končanem študiju vrnilo domov v slovenske dežele in tu prevzelo pomembne službe in funkcije. Naj navedem samo nekatere najpomembnejše. Najprej voditelje protestantske gibanja, šolnike in pisatelje: Primoža Trubarja,⁴⁸ avtorja prve slovenske knjige in organizatorja protestantske cerkve na Slovenskem, Adama Bohoriča,⁵⁰ avtorja prve slovenske slovnice in črkopisa in najpomembnejšega protestantskega šolnika v 16. stol. na Slovenskem, Kristofa Spindlerja,⁵¹ dolgoletnega superintendenta kranjske protestantske cerkve, Ulrika Engela,⁵² učitelja v protestantski stanovski šoli v Ljubljani, Janeza Fashanga,⁵³ protestantskega voditelja in predikanta na Koroškem (na Dietrichsteinovih gospostvih, npr. Čajnce), Lenarta Formico, o njem P. Simoniti v *Kroniki* 23, 1975, str. 45—46! (= Mravljeta)⁵⁴ pomočnika prvega slovenskega tiskarja Janža Mandelca v Ljubljani

pri tiskanju protestantskih knjig, nato pa v letih 1590—1605 sam. tiskarja na Dunaju, Ambroža Frölicha (= Veselka),⁵⁵ knjigarnarja, razpečevalca hrvaških protestantskih knjig na Dunaju, posredovalca med Ivanom Ungnadom oziroma njegovim biblijskim zavodom v Urachu) in kraljem Maksimilijanom II v zadevah hrvaškega tiska, Janeza Kočvarja,⁵⁶ protestantskega predikanta v Višnji gori in Radečah, Luka Grabca (morda Vrabca),⁵⁷ Jurija Gmelaka (= Hmeljaka),⁵⁸ Tomaža Ostermana⁵⁹ in Štefana Pečenka,⁶⁰ najpomembnejše voditelje in organizatorje protestantizma na Goriškem in Vipavskem, Janeza Hofmana,⁶¹ voditelja protestantizma na posestvih banmberskega škofa na Koroškem, Mihaela Matiča,⁶² protestantskega predikanta v Žumberku in Beli krajini, Lenarta Mertlica,⁶³ dr. teol., ljubljanskega kanonika in stolnega prošta, ki je skupaj s Trubarjem prestopil v protestantizem in umrl v ječi ljubljanskega škofa Urbana Textorja, Gregorja Pileatorja,⁶⁴ protestantskega predikanta na Dolenjskem, Boštjana Prašnika,⁶⁵ protestantskega predikanta na Goriškem in zlasti in Idriji, Jurija Seyerla,⁶⁶ člana Klombnerjevega protestantskega krožka in deželnega nakladnika v Ljubljani, ter ljubljanskega mestnega sodnika, Bernarda Steinerja,⁶⁷ koroškega deželnega predikanta in superintendenta v Celovcu, Matija Trošta,⁶⁸ predikanta v Ljubljani in protestantskega pesnika, ki je prevedel in izdal pogrebni govor tübinskega profesorja dr. Jakoba Andree, ki ga je imel ta na pogrebu Primoža Trubarja, Petra Tulščaka,⁶⁹ protestantskega predikanta na Dolenjskem (brat bolj znanega protestantskega voditelja Janeza Tulščaka!), Pavla Wienerja,⁷⁰ ljubljanskega kanonika, ki je obenem s Trubarjem prestopil v protestantizem, nato pa bil podvržen deželnoknežji inkviziciji in izgnan iz dežele; odšel je na Sedmograško, kjer je leta 1554 umrl kot protestantski superintendent, idr. Prav gotovo je treba sem prišteti še mnoge člane notranjeavstrijskih fevdalnih družin, ki so bile s slovenskimi deželami najožje povezane, pa čeprav po izvoru niso bile slovenske, saj so veliko prispevale k širjenju in utrjevanju protestantizma v slovenskih deželah, tako npr. barone Dietrichsteine,⁷¹ Eckhe,⁷² Herbersteine,⁷³ Keuenhillerje,⁷⁴ Koloniče,⁷⁵ Lamberge,⁷⁶ Paradeiserje,⁷⁷ Regale,⁷⁸ Stubenberge,⁷⁹ Welczerje,⁸⁰ Windischgrätze,⁸¹ Zolnerje,⁸² idr.

Na drugi strani so bili pristaši katoliške strani nositelji vodilnih cerkvenih in državnih služb in funkcij: 8 katoliških škofov: Seepach,⁸³ Textor,⁸⁴ Repič,⁸⁵ Corret,⁸⁶ Radlič,⁸⁷ Piopij,⁸⁸ Tavčar⁸⁹ in Hren,⁹⁰ od tega 5 ljub-

ljanskih (Textor, Seepach, Radlič, Tavčar in Hren), vsaj dva provincialala (= vrhovna predstojnika redov za naše oziroma avstrijske dežele): Jurij Freiseisen,⁹¹ doma iz zgornje Savinjske doline (iz Luč ali Ljubnega),⁹² cistercijanski, in Raphael Kobenc,⁹³ jezuitski, več opatov in priorjev, med katerimi je važen zlasti Lenart Pahernekar,⁹⁴ predstojnik cistercijanov v Vetrinju in Kostanjevici in avtor prve slovenske katoliške knjige (Katekizem, leta 1574),⁹⁵ vsaj 20 kanonikov (a teh zagotovo več, verjetno celo dvakrat toliko), od tega 10 proštov (upoštevane so ljubljanska, lavantinska in krška škofija), večina arhidiakonov in župnikov, ki so opravljali to službo v 16. stol. na Slovenskem, okrog 300 svetnih in redovnih duhovnikov (a teh je bilo skoraj zagotovo dvojno število, če pomislimo, da sta približno 2/3 takratnih študentov študirali za duhovniški poklic, dalje so mnogi tedanji slovenski dunajski akademiki po končanem študiju opravljali pomembne državne in deželne službe: nekatere so postali celo cesarski in kraljevi svetniki, diplomati in sli, kraljevi in knežji osebni zdravniki, dvorni kaplani in miloščinarji, dvorni tajniki in pisarji ter dvorni muziki in tipografi. Naj omenim na tem mestu samo nekatere muzike (= skladatelje) slovenskega rodu, ki so sloveli v 16. stol.:⁹⁶ Jurij Brenner,⁹⁷ Janez Faber⁹⁸ (iz Liti-je), Janez Globokar⁹⁹ (iz Ribnice), Janez Habubič¹⁰⁰ (iz Maribora), Krištof Krelj¹⁰¹ (ali Kralj), (Matej Singer¹⁰² in Peter Košorok¹⁰³ sta znana samo kot pevca v dunajski dvorni kapeli), idr. skoraj zagotovo je bil tudi Jakob Petelin-Gallus, največji slovenski skladatelj tistega časa, povezan z dunajsko univerzo.

Več slovenskih dunajskih akademikov iz tega časa je opravljalo tudi službo deželnega glavarja, vicedoma, upravitelja, tajnika, blagajnika in odbornika, več jih je upravljalo davčne in mitninske urade, deloma kot zakupniki, deloma kot pisarji, vsaj sedem jih je bilo deželnih fizikov, tj. zdravnikov (teh verjetno še več), več mestnih zdravnikov in lekarnarjev, večina deželnih in nekaj mestnih pisarjev in sodnikov, večje število advokatov, dva rudarska sodnika v Idriji, itd.¹⁰⁴

Tudi tisti, ki niso študija uspešno končali, so po svoji vrnitvi v domače dežele in mesta našli primerne službe. Povečini so se lahko zaposlili kot nižji uradniki v mestih in trgih in na graščinah, mnogi npr. tudi na mestnih, trških in župnijskih šolah. Mnogi so se prav gotovo ukvarjali tudi s trgovino, denarnimi posli, založništvom in obrtni.

OPOMBE

1. A. Ožinger, Študenti iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365—1518), Kronika 23/1975, str. 149—153; — 2. Glej seminarsko nalogo Antona Ožingerja, Slovenski študenti na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365—1518), FF v Ljubljani, 1974. — 3. Osnovni vir za študij univerzitetne zgodovine, v originalu »Die Matrikel der Universität Wien«, izhaja na Dunaju od leta 1956 naprej; — 4. »Slovenski študenti na dunajski univerzi v obdobju 1518—1609«, na FF v Ljubljani, 1976; — 5. oziroma v letih 1971 in 1974 (druga izdaja); — 6. Joseph Ritter von Aschbach, Geschichte der Wiener Universität I, Wien 1865, str. 1—42 (posebej 13—16); — 7. Poleg obeh že omenjenih študentkih del, ki analizirata prve štiri zvezke dunajskih univerzitetnih matrik in obdobje od začetka univerze do leta 1609, je nastala doslej tudi še disertacija Wolfganga Petritscha, Die slowenischen Studenten an der Universität Wien (1848—1890), Dunaj 1972. Obdelano torej ni obdobje od leta 1609 do leta 1848 in obdobje med letom 1890 do 1948, torej obdobje, ko so Slovenci ožje vezani na dunajski državni in univerzitetni center in ko nimamo svoje lastne visokošolske ustanove (slov. univerza ustanovljena leta 1919!); — 8. V tedanjem času se je univerzitetni študij sestajal iz štirih stopenj, oziroma univerze iz štirih fakultet: artistske (= filozofske, dajala je temeljito splošno izobrazbo in pripravljala študente na študij višjih znanosti), pravne, medicinske in teološke. Študij na artistski fakulteti je trajal 4—5 let, na medicinski in pravni fakulteti 5—7 let, a na teološki fakulteti 11—14 let. Več o študiju na štirih fakultetah dunajske univerze glej v Aschbachu, GdWU I, str. 71—108. — 9. Najvišji univerzitetni sodni in upravni organ, konzistorij, so sestavljali kancler, rektor, štirje prokuratorji nacij, štirje dekani fakultet in od 16. stol. naprej še superintendent (državni uradnik na univerzi). — 10. Vendar pa to še zdaleč ni celotno število slov. študentov v 16. stol., saj je znano, da so le-ti tedaj študirali na mnogih evropskih univerzah, predvsem italijanskih in nemških in da je ta številka tedaj vsaj za polovico višja, torej okoli 2000. (Več o tem glej v diplomskem delu »Slov. stud. na dunajski univ. v obdobju 1518—1609«, str. 141—143, na FF v Ljubljani!); — 11. MdUW II, za l. 1470; — 12. Na univerzi so obstajale štiri nacije: avstrijska, renska, ogrska in saška. Ker so slovenske dežele razen Prekmurja in dela Primorske spadale k »Avstriji« (kot tako imenovane notranjeavstrijske dežele), so se študenti iz slov. dežel prištevali k »avstrijski« univerzitetni naciji. Več o univ. nacijah glej v Aschbachu, GdWU I. str. 22 in 38! — 13. Medtem ko je v obdobju 1518—1609 študiral na Dunaju 1325 študentov iz slovenskih dežel, jih je študiral istočasno 5587 iz »avstrijske« univ. nacije, medtem ko je bilo celotno število študentov v istem obdobju na Dunaju 11.823. Prim. tabelo »Delež slov. študentov na dun. univ. v odnosu na druge

dežele in celokupno število vpisanih» (v številu in odstotkih), na str. 101—103 zgoraj omenjene dipl. naloge! — 14. Na vseh srednjeveških visokih šolah so poučevali predvsem sedem t. i. svobodnih umetnosti »artium liberalium«, ki so se delile na »trivium« — gramatika (= latinščina), retorika in dialektika in »quadrivium« — filozofija, matematika, glasba in astronomija. Ta študij je dajal splošno izobrazbo in je bil obvezen za vse študente, tudi tiste, ki so študirali medicino, pravo in teologijo. Več Aschbach, GdWU I, str. 67—97. — 15. Gl. op. 14! — 16. Edino ta razdelitev se po matrikah tudi da kolikor toliko striktno izvesti, medtem ko je nacionalne strukture v modernem smislu pri tedanjih akademskih, oziroma njihovih komaj formirajočih se priimkih nemogoče v celoti določiti. »Nacionalna« struktura se je tedaj v resnici tudi določala po deželnih mejah, cerkvenih in fevdalnih enotah, ne pa po nacionalnih kategorijah, kot jih razumemo danes. — 17. Glej omenjeno nalogo »Slov. študenti na dun. univ. v obdobju 1518—1609«, na str. 104—105! — 18. več o tem razmerju — v številkah in odstotkih — glej v omenjeni razpravi, str. 105! Prim. še matrike! — 19. Ker so se študenti vpisovali s pomanjkljivimi podatki, meščani npr. z navedbo deželnega in ne krajevnega izvora. Večkrat zraven imena in priimka sploh ni nobenega drugega podatka. — 20. To je bilo mogoče ugotoviti deloma iz taks, ki so jih študenti plačevali ob vpisu na univ., deloma iz opomb, deloma pa tudi iz izrecnih navedb socialne karakteristike imatrikulantov. Pomagal sem si tudi s številno literaturo, ki obravnava družbeno dogajanje in življenje v 16. stol. na Slovenskem oz. v avstr. deželah in ki mi je razkrila socialni in premoženjski izvor marsikaterega študenta. — 21. Takšno je približno valutno razmerje avst. denarja v 16. stol.: 1 goldinar = 30 grošev = 60 krajcarjev = 8 soldov = 240 pfenigov. Povprečna taksa torej 60 pfenigov = 2 solda = 15 krajcarjev = 7,5 groša = 1/4 goldinarja. — 22. Aschbach, GdWU I, str. 185—186 in razprava A. Ožingerja v Kroniki 23/1975, str. 150. — 23. Ta podatek ne pojasnjuje le deželnega in krajevnega izvora imatrikulanta, temveč vsaj delno in posredno (ob pritegnitvi drugih virov, recimo urbarjev, graščinskih uradnih aktov, župnijskih knjig — te se prično voditi od konca 16. stol. naprej — mitninskih knjig, itd.) tudi socialni in premoženjski status, od. izvor. — 24. Aschbach, GdWU III, str. 22—42; — 25. Glej Ludwig Ritter von Köchel, Die kaiserliche Hof-Musikkapelle in Wien von 1543 bis 1867, Wien 1869, in Albert Smijer, Die kaiserliche Hofmusikkapelle von 1543—1619, Leipzig in Wien, 1919! — 26. Prim. v matrikah! — 27. Aschbach, GdWU III, str. 22—42; — 28. Avgust Dimitz, Zgod. Kranjske II, str. 86; — 29. Aschbach, GdWU II, str. 339—343; — 30. Aschbach, GdWU III, str. 290—291; — 31. Josip Gruden, Zgodovina slov. naroda, str. 604 in M. Rupel, Slov. protestantski pisci, str. 435; — 32. Matrikel der Universität Wien, zv. II in III (krajšano: MdUW II in III), l. 1511 II (vpis) in 1550 II

(rektor), na str. 91; Aschbach, GdWU II, str. 339—343. — 33. MdUW III, 1524 I A1, str. 36; Aschbach, GdWU III, str. 194—195. — 34. MdUW III, 1542 II A, str. 134; Aschbach, GdWU III, str. 386—391. — 35. MdUW III, 1545 II A 45, str. 76; — 36. MdWU III, 1545 II H 3; str. 76; Aschbach, GdWU III, str. 269—272; J. Gruden, Zg. slov. nar., str. 622—623; M. Rupel, Primož Trubar, str. 116. — 37. MdUW III, 1553 II A 43; J. Orožen Zg. Celja in okolice, str. 597 in 306; I. Orožen, II. b, 23. — 38. MdUW III, 1565 II A 46, in MdUW IV, 1581 I (rektor). — 39. MdUW III, 1558 I A1; Aschbach, GdWU III, str. 379—392; glej tudi MdUW III, 1575 I (rektor). — 40. MdUW III, 1563 I A 23 str. 132, ter str. 172 in 173; MdUW IV, str. 1; J. Orožen, Zg. Celja in okolice, str. 653. — 41. Aschbach, GdWU III, str. 179; I. Orožen, III, 285. — 42. MdUW III, 1555 I A 34; J. Gruden, Zg. sl. nar., str. 819; I. Orožen, III, 265. — 43. MdUW III, 1553 II A 35, str. 102, op. 4. — 44. MdUW IV, 1586 II A 4, str. 18, op. 3; — 45. Pozneje verjetno še večkrat, vendar razpolagam samo s podatki do leta 1576. — 46. Pozneje najbrž tudi dekan medicinske fakultete; podatki samo do leta 1576. — 47. Rektorja univerze so redno volili izmed štirih dekanov fakultet, zato je A. Strauss bil skoraj gotovo vsaj enkrat dekan filozofske fakultete. — 48. Aschbach, GdWU III, str. 33; — 49. MdUW III, 1528 I A 10, M. Rupel, Primus Truber an der Wiener Universität (Die Welt der Slaven, Vierteljahrschrift für Slavistik VII, 4), Wiesbaden 1962; J. Žigon, Biograf. zanimivosti iz 16. stol. (NR XI/1962, str. 455) idr. — 50. MdUW III, 1543 I A 25 in NR XI/1962, str. 455. — 51. MdUW II, 1499 II; — 52. MdUW III, 1533 I A 21; M. Rupel, Slov. protestantski pisci, str. 10. — 53. MdUW III, 1519 II A 150; — 54. MdUW IV, 1598 II WS 26, str. 54. — 55. P. Simoniti v Kroniki 23, 1975, 45—46. MdUW II, 1523 I A 74, str. 32, op. 2; M. Rupel, Primož Trubar, str. 116. — 56. MdUW III, 1553 I A 12; — 57. MdUW III, 1548 II A 20; — 58. MdUW III, 1549 I A 26; 59. MdUW III, 1528 I A 5; — 60. MdUW III, 1549 II A 15; od 57—60 tudi Gruden, Zg. slov. nar., str. 749. — 61. MdUW III, 1531 I A 4; — 62. MdUW III, 1550 II A 14; — 63. MdUW II, 1508 I; J. Gruden, Zg. slov. nar., str. 618. — 64. MdUW III, 1570 I A 13; — 65. MdUW III, 1564 I A 34; — 66. MdUW III, 1556 II A 16; — 67. MdUW III, 1561 I A 4; — 68. MdUW III, 1576 I 16; M. Rupel, Slov. prot. pisci, str. 40—41. — 69. MdUW III, 1535 I A 13; — 70. MdUW II, 1514 II in MdUW III, 1519 I; J. Gruden, isti, str. 614 in 619. — 71. MdUW III, 1539 II A 1 in A 3, str. 63; — 72. MdUW III, 1523 I A 24 in A 25; — 73. MdUW III, 1560 I A 20; — 74. MdUW III, 1549 I A 38 in A 39; — 75. MdUW III, 1549 II A 26; — 76. MdUW III, 1522 II A 28, 1526 I A 1, 1539 II A 5; — 77. MdUW III, 1547 II A 7; — 78. MdUW III, 1535 I A 28; — 79. MdUW III, 1527 I A 13; — 80. MdUW III, 1549 II A 27, 1554 II 58—59 in 1565 II A 10; — 81. MdUW III, 1536 I 37; — 82. MdUW III, 1539 II A 14 in 1549 I A 50; — 83. MdUW II, 1512 I; J. Gruden, isti, str. 642; — 84. Študiral je verjetno v Italiji, vendar je

pozneje bil ves čas povezan z dunajsko univerzo, tudi njegov brat in nečak študirata na Dunaju. — 85. MdUW III, 1549 II A 31; J. Gruden, isti, str. 752; — 86. Študiral je verjetno v Italiji, na Dunaju pa je bil profesor svobodnih umetnosti; Aschbach GdWU III, str. 179; — 87. MdUW III, 1568 I A 4; J. Gruden, isti, str. 674 in 725; — 88. MdUW III, 1564 II A 1 (1565 II in 1567 II rektor); — 89. MdUW III, 1562 I A 13; J. Gruden, isti, str. 792—798 in 801—804; — 90. MdUW IV, 1579 II A 7; J. Gruden, isti, str. 819—820 idr. — 91. MdUW III, 1577 II 7; str. 172; I. Orožen, II. b, 146; — 92. I. Orožen, II. b, 146; —

93. MdUW IV, 1586 II A 4; str. 18, op. 3; — 94. MdUW III, 1578 I A 3; — 95. J. Gruden, isti, str. 858; M. Rupel, Slov. prot. pisci, str. 212 in 427; — 96. Glej Janez Höfler, O nekaterih slov. skladateljih 16. stol. (v Kroniki 23/1975, st. 2, str. 87—93! — 97. MdUW III, 1575 I 2; — 98. MdUW III, 1575 I 18; — 99. MdUW III, 1535 I A 17; — 100. MdUW III, 1545 I H 1; — 101. MdUW III, 1541 I 19; — 102. MdUW II, 1567 I A 15; — 103. MdUW III, 1564 I A 7; — 104. Za 321 študentov, ki sem jih odkril s pomočjo vira in literature, glej dipl. nalogo »Slovenski štud. na čun. univ. v obd. 1518—1609«, na str. 111—160!

GLAVARJEVA KNJIŽNICA V KOMENDI

VIKTORIJAN DEMŠAR

Knjižnica Petra Pavla Glavarja v Komendi ni velika. Je pa zanimiva in pomembna za našo kulturno zgodovino in vredna, da se je spomnimo in vsaj nekaj o njej vemo, ko jo že tuji seznamajo knjižnic omenjajo.

Glavar je na razne načine želel dvigniti poleg verske tudi splošno kulturno raven svojih župljanov, pri čemer naj bi mu pomagala tudi ustanova posebnega beneficija za tretjega duhovnika-beneficiata. Toda kakor je po trnovi poti prišel do svojega duhovniškega poklica, tako je tudi z mnogimi ovirami ustvaril beneficiansko hišo s knjižnico v njej. Želel je imeti primerne knjige z raznih področij, sebi in drugim v pomoč.

Zares zanimivo je, kako je to hišo zgradil in koliko žrtev je bilo v to gradnjo vloženi!

Za ustanovitev tega svojega beneficija je pripravil glavnico 3200 forintov, katere je vložil pri takratni deželni vladi v Ljubljani. Skrbno je pripravil potrebni material. O vseh pripravah obvešča komendatorja barona Testaferrata, guvernerja v Ascoliju v Italiji, da ima gradbeno parcelo in v pismu 15. 6. 1751 sporoča, da mu je Jernej Korbar na Ap-lenci podaril celó bajto za ureditev beneficianskega vrta. Naslednjo pomlad vsekakor namerava pričeti z gradnjo beneficiature. V ta namen bi mu zelo prav prišlo, da bi mu komendator izposloval pri Velikem mojstru malteškega reda dovoljenje posekati nekaj večjih dreves v redovnem gozdu, ki je poln zdravega lesa in že potreben za posek, za kar bi bil najprimernejši čas od decembra do konca januarja, da bi bil les trden.

Hiša bo pravokotno s štiristočno streho grajena, podobno kot je stanovanjska hiša za

župnika in kaplana poleg cerkve (sedanja kaplanija) in ne bo »takšna reč, ker nimam namena graditi palače, ki ni primerna za beneficiata, kateremu bosta dosti dve sobi in ena soba za knjižnico« (ed un altro per la bibliotheca con una piccola sala), se je branil s pismom na komendatorja, ki ni bil nič kaj pri volji za ta Glavarjev podvig (19. okt. 1751). Napravil je tudi primerno skico in tloris na vpogled. En izvod te skice, lastnoročno narejene, je Glavar ohranil še zase in je še danes v knjižnici. V istem pismu tudi sporoča, da mu je gradbenik že določil, kakšen material naj pripravi in koliko ga bo treba.

Toda Testaferrata je še skušal Glavarja odvrniti od te zamisli, češ da bo zgradba delala preveč sence na redovno zemljišče. Tudi ta ugovor mu je kot neutemeljen zavrnil, obenem pa ponovno prosil, naj komendator le pohiti s posredovanjem pri Velikem mojstru za dovoljenje glede poseka potrebnih dreves v gozdu. Kljub večkratnim Glavarjevim prošnjam, češ »saj se v gozdu ne bo nič poznalo« in kljub težki Glavarjevi nevolji do Velikega mojstra na Malti, ki tako zelo zavlačuje potrebno odobrenje, je 18. 1. 1752 napisal Testaferrati: »Vedno pisariti in ne videti konca, postaja že nespametno, kar bi povzročilo nepotrpežljivost celo kakšnemu svetniku« ter ponovno orisal bodočo gradnjo hiše s knjižnico.

Kljub vsem oviram je 11. apr. 1752 »v božjem imenu pričel graditi« ter sporočil komendatorju, da je za temelj že izkopano in da bo 14 zidarjev v glavnem v 40 dneh dozdalo do podstrešja. In res! Ljudje so navdušeno pomagali pri gradnji: privažali so pot-

reben material, odvažali pa odvečno izkopano zemljo. Glavar pa je skrbno pisal delovni dnevnik, ki bi bil po razporedbi rubrik še danes za zgled gradbenim mojstrom. Točno je zapisal vsak dan, koliko je bilo gratis delavcev in iz katerega naselja, koliko plačanih delavcev, točno je vpisal pripeljan material in stroške zanj, koliko je stala hrana za delavce. Natančno so omenjeni vsi obrtniki s svojimi izdelki in stroški zanje. Vse to vpisovanje je občudovanja vredno.

V maju 1752 je le dobil od Velikega mojstra dovoljenje za posek 4 velikih in 11 manjših dreves v redovnem gozdu. Zahvalil se je za to »uslugo« s pripombo, da mu je graščak iz Smlednika podaril kar 25 dreves, da je njegova gospodinja dala podreti svojo leseno bajto in darovala les za novo zgradbo, da so farani s svojim delom, dovažanjem in odvažanjem materiala in pomočjo zidarjem pri gradnji pač ogromno žrtvovali in da je »dar jeruzalemskega reda res malenkost«. Hotel je povedati, ker je čutil, da so ravno revni največ pomagali, bogati Maltežani pa se niso prida izkazali. Bil je junak, ki je vsakomur resnico naravnost povedal.

Spričo tolikega navdušenja delovnih ljudi je že 20. jun. 1752 pisal Testaferrati, »da se

dela bližajo koncu. Zgradba ne bo velika, vendar pa bo tako trdna in urejena, da ji ne bo mogel škodovati ne potres ne ogenj. Stroški bodo veliki in vesel bom, če ne bodo presegli 2 tisoč forintov. Ko bo pa narejeno, bo vse pozabljeno, kar bo nekaj večnega«.

Iz delovodnega dnevnika je razvidno, da je 618 odraslih faranov delalo, kopalo, razstreljevalo skale itd. Do 2000 voz so odpeljali odvečne zemlje. Seveda je bil takratni voz majhna stvar, iz vrbovja pleten »koš«. Gratis so pa pripeljali do 3500 voz gradbenega materiala. Le čemu je vse tako natančno zapisoval? Prav zato, da bi se vsak bodoči beneficijar hvaležno spominjal teh dobrih in požrtvovalnih ljudi, ki so Glavarja ljubili kot svojega duhovnega očeta in prijatelja.

Delavce je Glavar plačeval iz svojega. Prav tako je zapisoval stroške za hrano delavcem. Vsem, ki so opravljali težja dela, je dajal močnejšo hrano, tudi vino jim je oskrboval. Raznim delavcem iz oddaljenih krajev je poskrbel hrano in stanovanje tudi ob nedeljah in praznikih, da se je moglo naslednji dan delo neovirano nadaljevati. Vseh dni je bilo 1106 in pol. Tehnični vodja pri gradnji je bil Jakob Použek, ki je za 121 in pol dni prejel 81 forintov. Omenjeni delovni dnevnik je

Glavarjeva knjižnica (foto Majhenič)

Provisi Materialium	Subministratio Victualium
1750. Die 21. Martij in coemenda Calcei deputati pro viaticis exponunt - 20 201	1750. Die 6. Aprilis in emenda Calcei in Avarit pro vino dedit - 2401
Apr. 6. Die 6. ante Iovijum 1750. 24. Kosh. fimali bus Calcei in locis ad locuti vero 55. cur. 2301. 1. 1. 48. et pro clonativo, R.S. - 57, 121	Et ex Calcei extinguentibus gratis de prochianis 1750. 20. mens. Charv. 1750. x. et 1702. R. sand - 79 201
1751. Die 22. July 1750. 6. 1. sublocus nitra ti ad exordina saxa @ 24. x - 2, 121	1751. Augusti 15. 1750. 1. Lukanus probibali in quendo ferroo scrivio 2. mens. Charv. - 1121
Die 8. Mens. Jacobo Papesch ex Frikla 1750. 4. magnis @ 1. 2. 10. q. mediocribus arbo ribus quereing @ 1. 10. - 174 301	Die 8. Mens. Claustrario 1750. 1. scrivio separan ti in bibali 2. mens. Charv. et 4. x. panis - 2 211
1752. Die 11. Feb. ultora 25. mediocres R. nos a Bne Florinigg miki donatos, et 65. a Comendatario donatos eni a Martino Kera in Dobrava 7. magnas @ 1. 2. et 4. mediocres Pinos @ 48. x ad pavimenta cubiculord, et aperes - 204 241	Vilitatibz ex gobon klar p saxa ad. vehentibz 10. mens. Julsi, et 30. x. panis - 24 301
Die 13. May Jacobo Papesch pro quereibus in gradat. scribionum - 79 201	Die 6. Mens. Comensibus Avaris a Jacobo P. pesh ex pias cadentibz 4. mens. Charv. @ 10. x. et 4. x. panis - 6561
Pro locatione Apterum et gradat. - 174 201	1752. Die 22. Jan. Kapel dorffensibus p. cus dictas ad vehentibz 8. mens. Charv. et 10. x. panis - 1 521
Die 10. 1. 1752. a Magistratu eni 11000 latere, 1752. 1. 1. 13. et pro nunc exata die 17. 1. 1752. 1. 1. 13. et 15. x. et de nunc exata die 17. 1. 1752. 1. 1. 13. et 15. x. et	Die 23. Decisile, et alijs pinos ex Comenda sulva ad vehentibz 4. mens. Charv. @ 10. x. et 4. x. Julsi @ 10. x. et 10. x. et Julia 1750. 48. x. - 32 61
	Die 9. Feb. 1752. 1. 1. 13. et 15. x. et Julia 1750. 48. x. - 32 61

Glavarjev zapisnik gradbenega materiala in prehrane za delavce (foto Majhenič)

najprej na grobo zapisoval, nato pa sistematično uredil in zares pregledno napisal. V tem seznamu so razni priimki, ki jih danes v Komendi ni več zaslediti. Obrtniki so bili poleg nekaj domačih predvsem iz okolice. Iz Skaručine (pečar), iz Kaple vasi kovač Jakob Lah, ki je skoval težka železna knjižnična vrata in okenska polkna; steklar Jože Hočvar in ključavničar Gašper Šafer iz Kamnika itd. Kamnoseška dela je opravil Jože Muhovič z Otoka. Za izrazito lep baročni portal v Glavarjevem grbom na vrhu vzbočene silhuete z napisom ustanovitelja beneficiature je verjetno napravil načrt Franc Jelovšek, ki je nato tudi tri freske naslikal in napravil skice za dva bakroreza: enega za knjižnico, drugega za sv. Urbana v župnijski cerkvi. Izdelana sta bila na Dunaju v Schnitterjevi delavnici.

Ko je bila hiša še v gradnji, jo je prišel gledat baron Auersperg iz Križa in mu je zelo ugajala. Glavarju je bilo to za potrdilo, da prav ravna in je to sporočil komendatorju 18. 7. 1752. Zgradba je bila dovršena 28. sept. 1752.

In v tej stavbi je poleg stanovanjske sobe za beneficiata zgoraj bila zgrajena tudi knjižnica (camerina per conserva de' libri di sopra con volto — je napisano na skici,

poslani Testaferrati za Velikega mojstra). Res ni ta prostor velik, saj meri le 7 × 3 m, toda za tisti čas in v skromnih podeželskih razmerah nekaj izrednega! Knjižnica s tremi močno zavarovanimi železnimi polkni znotraj in s težkimi železnimi mrežami med okenskimi okvirji, z okni z mecesnovine, z obokanim stropom, z vdolbino za oltar in železnimi vrati itd., je res zavarovan prostor pred ognjem in morebitnim vlomom. Knjižnična predsoba v izmeri 7 × 5 m je danes (kot »Glavarjeva soba« z zdravim lesenim stropom, ki je bil 1972 ponovno odkrit in očiščen ometa. V tej sobi je Glavar tudi stanoval pred svojim odhodom v Lanprež na Dolenjskem.

V tej »Glavarjevi sobi« so na stenah 4 portreti, ki so bili pri Zavodu za spomeniško varstvo za Gorenjsko v Kranju 1975 restavrirani in strokovno obnovljeni. Ti portreti kažejo Petra Pavla Glavarja, ki sedaj res ostro gleda in se more razumeti njegova trditev: »Grdo gledam, imam pa dobro srce.« Original je svojčas »olepšal« slikar von Goldenstein, ki je omilil neprijazni izraz Glavarjevih oči in mu vzel to, kar je zanj posebno značilno. Tudi portret barona komendatorja Testaferrate, čigar grb se je odkril pod slikanim okvirjem, medtem ko je bil po

Grilcu naslikan v zgornji levi vogal. Tudi portret novomeškega prošta dr. Martina Jabačina, Glavarjevega prijatelja in dobrotnika za knjižnico, ter portret adoptiranca Glavarjevega magistra Jožefa Tomlja sta sedaj zares izrazito predstavljena.

Na stenah so 4 lesene vitrine za razne dokumente Glavarjevega udejstvovanja. Razno baročno pohištvo in lončarski komendski izdelki itd. pa lepo pokažejo tedanjo dobo v svoji izrazitosti.

Dvojna vrata-najprej lesena sobna in železna knjižnična, obojna še originalna — odpravo vstop v knjižnico, kjer je razen treh podokenskih polic še vsa oprema prav tako originalna. Tudi Glavarjeva delovna pisalna miza, vključena v desno stelažo, še obstoji. Žal da nima več tintnika, iz katerega je Glavar zajemal črnilo za svoje poslovanje — z gosjim peresom. Morda je ta ali ona stvar postala igrača otrokom, kot sem slišal pripovedovati, kako so se otroci družine, ki je stanovala konec 19. stol. v tej hiši, igrali s »starinami«. Mnogo stvari se je svojčas zaradi nerazumevanja za kulturne predmete iz davnine uničilo in razgubilo. Ni izključeno, da se je prav na omenjeni način pokvaril tudi izredno znamenit barometer in termometer z Glavarjevimi pisanimi razpredelki. Ta predmet visi ob oknu knjižne stelaže. Znamenita je tudi

skrinjica relikvij, izredno lepo ročno delo pa tudi dragoceno.

Dr. Joža Glonar je v »Slov. čebelarju« (1938, str. 152) napisal o Glavarjevi knjižnici, da je »bogata teoloških in gospodarskih del in šteje kakih poldrug tisoč zvezkov in je se danes ohranjena«. Kakšne knjige so torej v tej knjižnici? Poleg teoloških, ki jih je največ, so tudi knjige gospodarske vsebine, so juridične in filozofske, medicinske in geografske in z vsebino tedanjega kulturnega življenja. Med temi so r o k o p i s i: teološke in filozofske razprave P. P. Glavarja, vezane v 5 knjigah. Ti manuskripti so občudovanja vredni, zakaj pisani so z gosjim peresom in s tako fineso, ki jo zmore le človek, ki je globoko izobražen. Ob tem se marsikdo vprašuje: Le kdaj je ta mož mogel dobiti čas za tolikšno delo — poleg vseh drugih dolžnosti?

Prvi, čeprav nepopolni seznam knjig te knjižnice je napravil Glavar sam. V tem seznamu zopet odseva njegov praktični duh. Avtorji knjig so vpisani po abecednem redu. V prvo rubriko je vpisal ceno knjige (v for. in krajc. V isti rubriki naslov knjige, kraj in letnica tiskane knjige.). Nato kje stoji knjiga in štev. knjige v stelaži, končno kar 4 rubrike o velikosti knjig: tiskana na celi poli, 1/4 ali 1/8 ali (malo) »minuto«. Ohranjena sta dva Glavarjeva zapisnika knjig, prvi je čó

	Preloženje in izdaja	Letnica tiskane knjige	Opomba in oznaka
Calaniati Alexandri opera omnia i.e. Discursus predicabiles in Dominicis, 7. sto. ad quadragesimam et ad adventum. Mogunt. 1688. memb. ff. 10	2474,-	•	• 10-1
= Sultarium laicorum Dominic. festivarum, Marialium, et adventualium ad archidione sentent. Ss. Patrum, et apostolica moribundorum. Moguntia 1688. memb. ff. 11	2436,-	•	• 10-0
= Auctarii supplementum seu continuatio festivaes. Moguntia 1688. memb. ff. 12	3030,-	•	• 10-2
Calanini septem linguarum lexicon. Patavij 1736. ff. 112	5020,-	•	• 10-0
Calani Michaelis et Prumpti Prelicabilia i.e. Quadragesimale. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 13	3036,-	•	• 10-0
Calani Petri et Pauli Romae Novitio quadrag. Patavio. ac Characteris. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 2	304,-	•	• 0-10
Calani Petri et Pauli Romae Novitio quadrag. Patavio. ac Characteris. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 2	225,-	•	• 0-10
Calani Petri et Pauli Romae Novitio quadrag. Patavio. ac Characteris. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 2	115,-	•	• 0-10
Calani Petri et Pauli Romae Novitio quadrag. Patavio. ac Characteris. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 2	0-15,-	•	• 0-10
Calani Petri et Pauli Romae Novitio quadrag. Patavio. ac Characteris. Cal. Mog. 1688. memb. ff. 2	0-15,-	•	• 0-10

Glavarjev seznam knjig (foto Majhenič)

vključno črke C, drugi pa do črke M. Prvi še nima vpisane numeracije in stelaže, drugi pa že.

Da Glavar tega dela ni dovršil, je verjetno več vzrokov. Prvič: Poleg svojih knjig je zbiral za to knjižnico knjige tudi drugod, jih odkupoval, nekateri pa so mu jih za knjižnico tudi darovali, kar je mogoče zaslediti pri vpisu: *ex libris*. Drugi vzrok pa je bil osebni. Ko je njegova najemniška pogodba z že tedaj pokojnim komendatorjem Testaferrato leta 1765 minila, mu vrhovno vodstvo malteškega reda ni hotelo te pogodbe obnoviti (kar je bila za red velika napaka, saj so vsi naslednji najemniki gledali le na svojo in ne na redovno korist, ga je to tako bolelo, da je kupil graščino Lanprež pri Trebnjem za ceno 25.500 forintov in se 1766 tja preselil).

Za svojega beneficiata je postavil adoptiranca magistra Jož. Tomlja z dolžnostjo, naj skrbi tudi za knjižnico. V pismu dne 25. 6. 1777 pa mu še izrecno naroča, naj uredi točen seznam knjig (*»Cathalogum Bibliothecae in hieme perficere poteris«*). Leta 1778 je bil ta seznam v glavnem narejen (še ohranjen), na lepše prepisan pa 1785. Tudi ta seznam je še v knjižnici.

Tomljev seznam nosi naslov: *Catalogus librorum Bibliothecae Glavarianae in Commenda St. Petri-conscriptus anno 1785.* — Josephus Petrus Tomelli, beneficiatus Glavarianus. — Razdelitev rubrik v tem seznamu je podobna Glavarjevi. Iz novejših dobe obstoje trije zapisniki, za novejših knjig pa še posebni zapisnik.

Glavar je s svojo globoko in praktično imteligenco zbral mnogo dragocenih knjig, ki se že na prvi pogled nekako ločijo od tistih, ki jih je ali odkupil ali so mu jih drugi darovali. Večina njegovih knjig je vezanih v gladko rjavo usnje, na platnici znotraj pa imajo prilepljeno etiketo z njegovim grbom in napisom: *»Bibliotheca Beneficii Curati Glovariani Parochiae Commendae S. Petri in superiori Carniola. Inscriptus a fundat. Petro Paulo Glovar Parocho.«*

Mirno se lahko trdi, da tudi druge knjige, ki nimajo te etikete in so brez napisa *»ex libris«* in podpisa bivšega lastnika, izvirajo iz Glavarjeve lastnine, zakaj nekaj *»ex libris«* knjig je obrabljenih in navadno vezanih. Zanimivo pa je, da je večina teh *ex libris*-knjig iz 17. stoletja (od 1608 do 1698). Med več ko 50 *ex libris* je zaslediti znamenitejša imena: Komendator Testaferrata, dr. Martin Jabačin, novomeški prošt; Glavarjev mladostni varuh župnik Rogelj Andrej, smleški graščak baron Fr. Buccellini, grof Karel Barbo, kom-

Grb knjižnice Petra Pavla Glavarja

tesa de Luzan, grof Anton Barbo-Wallenstein (daroval *Breviarium Romanum*). V tej knjigi je več listov Glavarjevega rokopisa, podpisanih je več duhovnikov: Janez Prešern, Franc Renkl, Jožef Mušič, Matija Kovač, Jakob Bobič in drugi. Nahajata se tudi primerka heraldičnega tipa *exlibrisa* pl. Eberga.

Med knjigami je inkunabula — Biblija iz leta 1481. Iz 16. stoletja je 18 knjig, iz 17. stol. 220 knjig, iz 18. stol. pa 1297 knjig, ostale so iz 19. in 20. stoletja. Prvotna zbirka knjig po Glavarjevem zapisniku je bila ocenjena po Glavarju v vrednosti od 2 000 forintov. Za tedaj ogramna vsota! Tudi danes so te knjige neprecenljive vrednosti, nekatere resnična redkost.

Po vsebini so večidel teološke knjige z najrazličnejših teoloških področij tistega časa. So biblične, asketične, homiletične, dogmatične, moralne, pastoralne, katehitične, liturgične, eksegetične in hagiografske vsebine. Poleg teh je tudi patristika močno zastopana, saj obsega dela cerkvenih očetov: Avguština, Hilarija, Gregorja Velikega, Tertulijana, Origena, Klemena Aleksandrijskega, Petra Damijana, Hieronima, Gregorja Nacijanškega, Janeza Krizostoma, Cirila Jeruzalemskega, Frančiška Saleškega, Bernarda in še

drugih. Večina knjig je vezanih v dragoceno usnje.

Poleg teh je 35 zgodovinskih del v 58 zvezkih, 18 filozofskih del v 39 zvezkih, 34 juridičnih avtorjev v 56 zvezkih. Je tudi 7 del iz ekonomije v 9 zv. So tudi knjige matematične vsebine, medicinske, lingvistične, geografske, muzikalne, rekreacijske in celo športne vsebine. V knjižnici je tudi lepo število raznih zemljevidov, nekaj iz 18. stol., ostali iz 19. in 20. stol. Zanimiv je zemljevid kraljevine Ilirije, Lombardije, Kranjske in Istre skupaj, Azije, Amerike in Afrike itd.

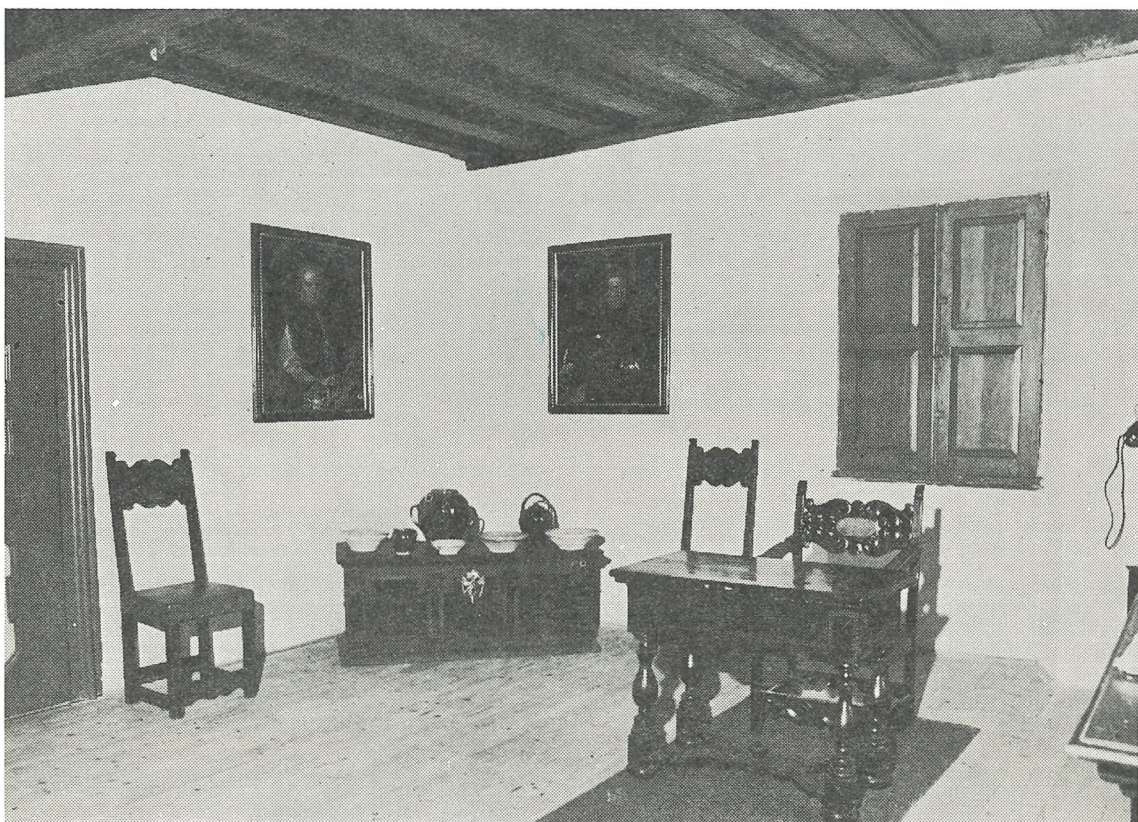
Knjige so bile tiskane v najrazličnejših mestih Evrope, kjer so bile tiskarne in so bila večja kulturna središča kot Dunaj, Rim, Pariz, Benetke, razna nemška mesta pa tudi Ljubljana je zastopana po knjigah, v Ljubljani tiskanih. Najstarejša v Ljubljani tiskana knjiga je iz leta 1680, vseh v Ljubljani tiskanih knjig je 36, tri iz 17. stol., ostale pa iz 18. stol. — Večina knjig je latinskih in nemških, so pa tudi v italijanščini, španščini, francoščini in nekaj v slovenščini.

Knjižnica je znana, žal, le malokaterim izobražencem. Celo duhovniki so redki, ki vedo zanjo. Pozna jo pa Slovenska akademija znanosti in umetnosti, tudi posamezni slavisti

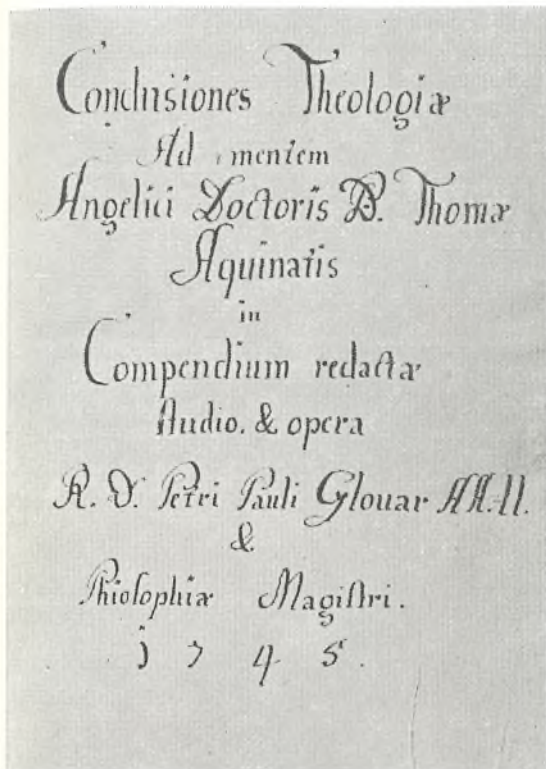
Ljubljanske univerze, ko posamično ali skupinsko to knjižnico obišejo. Izobraženi in vneti slovenski čebelarji, ki Glavarja tudi kot čebelarja z najvišjimi kvalitetami izredno cenijo, so tudi že sami večkrat obiskali to zanimivo knjižnico in pripeljali tudi razne profesorje za čebelarstvo na univerzah raznih držav, ki so tu vpisani kot obiskovalci. Npr. William C. Roberts iz USA, I. Cear iz Belfasta in znameniti Adam Kehrle oba iz Anglije. Leta 1970 je skupinsko obiskalo knjižnico 26 Angležev iz raznih mest: iz Londona, Coventrya, Birminghama itd. Vpisani so tudi že obiskovalci iz Kanade, ZDA, ZR Nemčije, Švice in Avstrije. Leta 1957 — 15. nov. je v spremstvu več zastopnikov slovenskega kulturnega življenja obiskala knjižnico tudi Irena Olszewska, tedaj minister prosvete v Varšavi.

Ljubljanski obiskovalec knjižnice, žal z nečitljivim podpisom, je leta 1964 napisal v knjigo obiskovalcev: »Temu velikemu možu je treba preskrbeti res lep prostor-muzej. Družba naj temu vprašanju posveti več pozornosti kot doslej.« Zanimiva in občutena misel, vredna pozornosti.

Od tedaj je že bilo nekaj storjeno. Leta 1972 je Zveza čebelarških društev Slovenije

Glavarjeva soba poleg knjižnice (foto Majhenič)

Naslovna stran ene Glavarjevih razprav (foto Majhenič)

poskrbela za zunanjo obnovo hiše, dala je vzdati spominsko ploščo s sledečim napisom: »Petru Pavlu Glavarju, komenskemu župniku, članu Kmetijske družbe v Ljubljani in Čebelarke družbe v Gornji Lužici, znamenitemu čebelarju, začetniku slovenskega čebelarkega slovstva, zagovorniku in dobrotniku preprostega ljudstva — za 250-letnico rojstva. — Zveza čebelarških društev za Slovenijo in prebivalci Komende in okolice.« Prav ista Zveza čebelarjev SRS je pomagala vsaj zasilno urediti »Glavarjevo sobo« pred knjižnico, kateri je izposloval muzej iz Kamnika nekaj baročnega pohištva iz 18. stoletja. Vsestransko hvalevredno!

SEZNAM KNJIG TISKANIH V LJUBLJANI

- 1680: Joann Lud. Schönleben, Dissertatio polemica de primo origine augustiss. domus Hapsburgo-Austriacae.
- 1683: Fasciculus Josephinus seu manuale venerabilis Sodalitatis S. Josephi.
- 1689: J. Weichard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain.
- 1711: Hoffstaeter Jacobi, Liber IV decratalium. P. Gryoni
- 1713: Ars metrica sive ars condendorum elegantior verseum
- 1714: Joan. Greg. Thalberg, Epitome chronol. continens antiquissimae urbis labacensis.
- 1714: Klemenzi Andreas, Cynoscura Evangelica seu norma bene vivendi.
- 1718: Hevenes Gabriel, Calendarium Marianum.
- 1720: Nicolao Elffen, Panis coeli.
- 1721: Carolus Borromaeus, Regula aurea confessor.
- 1724: Segneri Paulo, S J, Devotus Mariae Virginis.
- 1724: F. Castuli Weibl, franciscani, Dissertatio dogmatica de sacramentali confessione a Jesu Cho instituta.
- 1725: Bellarmin, Instructiones tres — drugi del: Kratki sapopadek christianskega navuka od Roberta Bellarmina.
- 1741: Ars semper gaudiendi in tres partes divisa.
- 1726: Hoffstaetter Jacob, Celebriores controversiae canonicae theologiae.
- 1732: Joan. Pimanzonti, Via caeli complanata seu detecta salutis impedimenta.
- 1742: Manuale praesidium confrat. SS. Rosarii Rudolphswerti.
- 1743: Practicum christianae perfectionis compendium.
- 1743: Georg Haslbauer, Leben und Gutthaten des hlg Judoci.
- 1743: Georg Haslbauer, Durch die goetliche Gnadensohne-hellbeleuchter Stern.
- 1744: Joann. Polanco, Methodus ad eos, qui moriuntur-adiuvando.
- 1744: Tropper Nepomuceno, Tractatus de impedimentis
- 1747: Scupoli Lorenzo, Sveta wisha to je svetu podvuzhenie po navuku.
- 1760: Veritates aeternae dd. sodalibus almae ven. sodalitates maioris B. V. Mariae in coelo assumptae ab Caesareo academico S. J. collegio Labaci pro Xenio Oblatae.
- 1764: Nicolao Elffen, Panis coeli seu breves instructiones bene vivendi.
- 1764: Nicolao Plffen, pie vivendi.
- 1767: Leopoldi Josephi-Rituale labacense.
- 1768: In Xenium oblata, Veritates aeternae primo triduo hebdomadea sanctae garcii propositae.
- 1770: Georg Haslbauer, Chistliche Einsamkeit.
- 1772: Land crainischer Schematimus für das Jahr 1772.
- 1783: Alphabetisch-sinoptischer Auszug.
- 1784: Sammlung des kaiser. — koenigl. Verordnungen für das J. 1784.
- 1785: Summlung des kaiser. — koenigl. Verordnungen für das J. 1785.
- 1806: Instanzen Schematismus vom Herzogthum Crain.

VIRI

Beneficij. arhiv v knjižnici P. P. Glavarja
(Pisma Testaferrate Glavarju in Glavarja Testaferrati. Glavarjev in Tomljev zapisnik knjig — Delovodni zapisnik gradnje. — Fasija beneficija P. P. Glavarja.)

NARODNOSTNO VPRAŠANJE V PREDMARČNIH LETNIKI BLEIWEISOVIH NOVIC

NATAŠA STERGAR

Tednik »Kmetijske in rokodelske Novice« je bil po krajšem Vodnikovem poskusu z »Lublanskimi Novicami« (1797—1800) prvi slovenski časopis. Kot je znano, jih je izdajala Kranjska kmetijska družba, urejal pa prvega četrt stoletja (od 1843 do 1867, posredno celo do 1881) dr. Janez Bleiweis. Novice so izhajale od 5. julija 1843 do 1902.¹ Čeprav Bleiweisove Novice do marčne revolucije niso bile političen list so — ne da bi se tega same zavedale — že s tem, da so kot edini tedanji slovenski časnik zbrale okrog sebe najširši krog slovenske inteligence ter pet pred-revolucijskih let redno prihajale v vse dežele, kjer so živeli Slovenci, odigrale odločilno vlogo pri ustvarjanju enotnega in samostojnega slovenstva.

Tiskar Blaznik je začel izdajati Novice v 500 izvedih (Novice 1847, št. 26 sicer navajajo »600 natiskov«),² čez tri mesece je list imel 800 naročnikov, ob koncu leta 1843 že 1000,³ čez dve leti 1117, sredi leta 1846 1257 (1846, 19), poleti 1847 1451 (1847, 20), ob koncu istega leta pa 1522 (1848, 4). Ob koncu revolucionarnega leta 1848 so imele Novice že 1800 naročnikov.

V literaturi je že poznana poklicna sestava naročnikov ob koncu prvega leta: 605 duhovnikov, 24 graščakov ter 15 graščinskih oskerbnikov, 55 obrtnikov in 7 tovarnarjev, 58 izobražencev in študentov, 39 učiteljev in cerkovnikov, 149 kmetov. Pregled naročnikov za leto 1847 našteva takole: »Cesarskiga rodu 1, vikši duhovšine 31, fajmoštrov, vikarjev, kuratov in kaplanov 596, drugih duhovnov 34, cerkovnikov 9, samostanov in menihov 28, učencov, vikših in srednjih učilišč 48, učilnic na deželi 55, učencev vikših in manjših šol 80, kantonskih komisarjev in uradnikov 14, drugih cesarskih uradnikov 67, grajšakov in njih oskerbnikov 68, posestnikov in kmetovavcov 230, obrtnikov in rokodelcov 94, kupcov in štacunarjev 47, vrednikov časopisov, in drugih učenih, ki niso v službi 22, bukvarišč in tovarišij branja (kazin) 11, kmetijskih družb in drugih naprav 12, kavarnic 6, cesarskih pošt 18, neimenovaniga stanu 51« (1848, 4).

Za sredino leta 1847 je bil objavljen tudi naslednji geografski razpored naročnikov: Od kod vse pa so bili naročniki? »Od 1451 jih je na Kranjskem 702, Štajersko 381, Teržaško in Goriško 196, na Koroško 101, na Hrovaško in Dalmatinsko 39, nekteri na Dunaj, Morsko,

v Prago, Ogersko, v Benetke, Milano, Belgrad; 2 iztisa gresta v Ameriko.« (1847, 26, 103)

Ze po predloženem uredniškem programu so želele Novice predvsem pospeševati kmetijstvo in obrt. Danes jih s te platí pravzaprav ne poznamo, pač pa vemo, da so dokončno vpeljale gajico, utrdile enotnost slovenskega knjižnega jezika ter odbile poskus ilirizma. V tisti del Novic, ki je bil posvečen »narodnim zadevam«, so sodila nadaljevanja o zgodovini Slovanov in Slovencev, etnografski opisi posameznih slovenskih pokrajin, poročila o stanju v posameznih šolah in spodbude za ustanavljanje šol, za njih vzdrževanje in za pouk v materinščini. Skoraj na vsaki zadnji strani lahko najdemo oznanilo novih slovenskih in slovanskih knjig ter časopisov. Novice poročajo na kratko tudi o drugih kulturnih dogodkih, o gledaliških predstavah, o umetnosti.

Tu opuščamo podrobnejše razpravljanje o zanimivih podrobnostih črkarske pravde, o razvoju jezika v Novicah, o literaturi, ki so jo Novice objavljale o poročanju lista o tedanjem slovenskem šolstvu, kulturnem in umetnostnem življenju, razvoju znanosti ter o pogledih na gospodarska in socialna vprašanja.

Razumljivo je, da v obravnavanem času še niso imeli povsem jasno določenega pomena izrazi kot npr. Slovenec, Kranjec, Ilirec, Hrvat, Slovan. Uporaba teh izrazov je bila zelo ohlapna in tako je bilo Novicam večkrat prav vseeno, če napišejo »Kranjci govore slovenski jezik«, ali pa da »Slovenci govorijo kranjščino«. Narodna zavest v Novicah pa je pravzaprav že identična današnji in omejena na isto območje, za katerega sodimo, da je slovensko, na iste dele narodnega telesa, ki sestavljajo slovenstvo. Ob predlogih, naj bi se Slovenci zaradi Slovakov imenovali Slovinci in »naše narečje slovinsko«, so Novice pribile: »Tega mi storiti ne moremo. Mi smo bili, smo še sedaj in bodemo ostali še naprej slovensko govoreči Slovenci, kakor se tudi vsikdar in povsod imenujemo, samo na Banatskim pravijo, da so Slovenci slavensko in ne slovinsko — govoreči. Imenujmo govor Slovakov ogersko-slovensko narečje, naš pa ilirsko-slovensko.« (1847, 15)

Ker me je zanimalo, kako odseva okrepjena narodna zavest v Novicah in to ne le v povečanem številu buditeljskih člankov, sem preštela, kolikokrat je bilo v časopisu od sre-

de 1843 do srede 1848 uporabljenih besed »slovenski«, »Slovenec«, »Slovenija«. Nisem upoštevala teh besed, kadar so pomenile »slovanski« itd. Nedvomno bi bilo zanimivo tudi opazovati, kako upada raba besede »kranj-

ski«. Od števil ne moremo zahtevati absolutne točnosti, prav gotovo pa se gibljejo možne napake le v okviru dovoljenih meja z odstopanjem mojih števil na manjše od resničnih).

Leto	slovenski slovenska slovensko (v vseh sklonih in številih)	Slovenec Slovenec Slovenka Slovenka	Slovenija (vsi skloni)	na Slovenskem	izpeljanke in sestavljene besede	Skupno
1. druga polovica 1843	19	18	0	3	0	40
2. 1844	113	97	7	1	2	220
3. 1845	188	139	13	19	4	363
4. 1846	158	170	21	18	11	378
5. 1847	252	99	15	11	19	396
6. prva polovica 1848	234	160	22	6	1	423
						1820

Izrazito je skokovito naraščanje v prvih dveh letih (kljub temu, da je pri letu 1843 upoštevana le polovica leta) ter v letu 1848; če bi delala statistiko še za drugo polovico 1848, bi prav gotovo preseгла prvo polovico leta, ko so bili revolucionarni le trije meseci.

Namesto točnih geografskih orisov imamo na voljo več bolj poetičnih podob Slovenije kot npr. v dopisu s Koroškega (1845, 1): »Ko bi ptičica bil, pa perutice imel, bi k novimu letu Slovence povsod obiskal; bi vse kraje obletel, kjerkoli žive bodi na Zili ali Dravi, na Savini ali Savi, na Muri ali Beli, na Pivki ali Ljubljani, na Koritnici ali Nadiži ali pa blizu morja silniga — povsod bi jim srečo vošil, veselo sprepeval — trikrat bi Slavo grozno zagnal, da bi po vsi Slovenii razlegalo se.«

Bolj konkretno piše o tem, kje Slovenci žive, »Slovenski kolednik«. »Slovenci se štejejo k sledečim škofijam — Goriški, Ljubljanski, Kerški (v Celovcu), k Labudski (v Šent-Andražu), k Sekovski (v Gradcu), k Videmski (Udine), k Teržaško-Kopriški (v Terstu).«

Oglejmo si po vrsti, kaj pravijo »Novice« o narodnostnem stanju v posameznih pokrajinah. Za Kranjsko in Spodnjo Štajersko ni nobenega dvoma, da bi ne bili slovenski. Številke o njiju nisem zasledila, razen za lavantinsko škofijo.

»Popolnoma slovenske dekanije so na Koroškem sledeče: Pliberška, Doberloveška, Tinska, Gornjeroška, Doljnoroška in Velikovaška; večidel ali saj na pol slovenske: Doljnozilška, Kanalska, Belaška in Celovška. Po letašnjim duhovskim imeniki (šematizmi) je na Koroškem 115.000 Slovencev zunaj tistih, kateri so na nemški strani.« (1847, 15) Vsekakor zanimiv podatek, ki še ni bil obravnavan v literaturi o koroškem vprašanju.

Ob nastopu škofovanja Antona Martina Slomška je »Radislav« zapisal: »V Labudski škofiji je blizu 278 000 Slovencev, Nemcev pa le blizu 40.000; okoli S. Andraža je pa večidel nemško.« (1846, 32)

»Z veseljem Vam oznanimo, da tudi pri nas Slovincih Sekovske škofije se ljubezen do materiniga jezika vedno bolj in bolj vnema (če ga ravno še dosta protivnikov skrivoma in očitno zabraniti hoče — v nekaterih slovenskih farah se še sedaj šolarjem zgol nemške bukvice za darila dajajo) in da tudi mi novi pravopis poznamo, in po tem pišemo.« Dopis nadalje hvali slovenske duhovnike in končuje: »Tudi slovenski nadpisi so že pogosto v novim pravopisu najdejo, kakor sim ga v kratkim v Radgoni tudi nad velikimi vratami slovenske cerkve prav lično v kamen vsekaniga in pozlačeniga našel.« Podpis »J. E.« (1847, 48)

»Na Ogorskem v železni in saladski vermedji je tudi 52.000 Slovencev, prebivajo v 160 vaseh in imajo 18 katoliških in 4 protestantske fare.« (1847, 16)

»Dopis iz Dolenskiga. ... Naši sosedje so nam dragi sosedje, tode v ljubezni do sosedov ne smemo lastne domovine pozabiti. Vsakimu svoje! — Nikar se ne motite! Beli Krajnci po jeziku niso Horvatje, pa tudi ne Serbi (zunej Marijadolcov, Bojančanov in nekaj maliga starovercev v Metliški fari) dasiravno jih je bistroumni in visokoučeni Čeh, P. Šafarik mende vse poserbil, sicer ne vem, kje bi bil na Kranjskim 40.000 Serbljanov dobil.« (1845, 50)

V letu 1847 se je sprožil plaz pisem iz Istre. Avtorji so bili skoraj sami slovenski duhovniki. Znana je izredna zapletenost narodnostne strukture v Istri. Čeprav večina dopisnikov govori o Istri kot o Kranjcem manj znanem delu Slovenije, drugi govore le o »edini

materi Slavi«, o ilirskem jeziku, kar se da seveda različno interpretirati. Omenim naj še, da se Reka omenja nekako za slovensko mejno mesto, čeprav o nacionalni strukturi mesta v »Novicah« ni.

A. Zdešar se je večkrat oglašal iz Pična, v letu 1848 pa je objavljajal celo nadaljevanje »Istrijski Slovenci«. »... Mnogo ljudi pride iz Krajnija in od drugih krajev v našo Istrijo zavolj kupčije, ali pa obiskat svoje prijatelje in rodbino, veliko duhovnikov je tukaj iz Krajnskiga in Štajerskiga, in svoji bi jih radi obiskali. Je pa tukaj ta navada, da ima veliko mest po dva imena, eniga po laško, drugiga po ilirsko.« (1847, 48) Za istrske Slovence pravi, da so ravno tistiga roda, in po njih žilah teče tista kri, kakoršna po žilah drugih slovenskih junakov. — Od kod de so oni prišli v te kraje, se za prav razsoditi ne more, če ravno so se modri in prebrisani možje že večkrat v tém prepirali. Toliko pa je resnica, da niso vsi od eniga kraja prišli; to se vidi iz njih obleke, iz njih jezika in iz njih navad. Kolikor jih je pri morji, posebno poleg Tržaškiga morja, so si, ker vedno po kupčijah po morju sem tertje hodijo, govorjenje in navade od drugih, osobito od Lahov polastili, zato tudi večidel po laško govorijo, razumejo pa tudi horvaško. — Drugi, kateri so v sredi dežele, se tudi... v obleki in govorjenji razločijo, in sicer tako, da kolikor se gré bolj blizo proti Terstu in Krajni, toliko več se čuje laških in krajnskih besedi. Naj več čudno pa je ravno pod Učko (Monte-maggiore), kjer so nekatere plevanije Vlahov, to je, od takih, kateri se nosijo oblačeni, kakor naši drugi kmetje, in tudi z nami govorijo po horvaško, med sabo pa imajo drug jezik, kateri imenujejo »rimljanski« ali »vlaški jezik«, in kteriga drugi Istrijani ne razumejo in ne govorijo... Akoravno pa so Istrijski Slovenci med sabo v eni ali drugi stvari razločeni, se vunder vsi med sabo ljubijo, in so si v več stvaréh in navadah enaki. Večidel so serčni, krepki in za učenost jako pripravni junaki; škoda samo, da je premalo šol, in da so preveč ubogi, pošiljati svoje mlajši v Terst ali pa clo v Gorico v šolo...« (1848, 2)

Že v drugi polovici leta 1848 pa so »Novice« prinesle tudi številke o Istranih. Zaradi zanimivosti, naj uporabim še ta citat!« V Tržaškem listu (Journal des österr. Lloyd Nr. 171) dokaže natanjko nek učen mož, da Istrija je večidel slovanska dežela, ker med 160.000 prebivajci je le 55.000 duž, ki niso slovenskiga rodú, — dve tretjini prebivajcov govorite slovansko, — in na 57 štirjaških miljah Istrijske zemlje so le posamesni kraji, kjer laška zmes prebiva, sicer pa so povsod

Slovani in Vlaha naseljeni. Imenovani sosa-vek priporočimo vsacimu radovednima brati, ker pisavec kaj krepko podaja 3 istrijske poslance na Dunaji, ki so rekli: de Istrija je po jeziku, navadah, spominkih, véri, nagnjenji in zemeljni legi — laška dežela!« (1848, 31)

»Pod Videmsko škofijo se štejejo sledeče popolnoma slovenske sosedščine — Šent-Peterska, Šent-Lenarška in Rezijanska fara in podfara Drenkija. Slovenci prebivajo od Goriških do Koroških granic, v Benatskim kraljevstvu od terga Terčeta in od vrat mesta Cividale in v Rezii, vsih vkup je blizo 22.000.« (1847, 17)

Čeprav se narodnostni boji v teh letih še niso razmahnilo s poznejšo silovitostjo, »Novice« že v isti številki ugotavljajo, da smo bili v preteklosti zlasti na severni meji podvrženi germanizaciji: »Koroška dežela je bila nekda vsa Slovenska, kar nam pričajo imena krajev itd. na nemški strani. Tam je mnogo krajev, ki še dandanašnji nemškiga imena nemajo, temuč samo slovensko, akoravno sami ponemčeni ljudje zdaj tam prebivajo: v Stranach, Lesach, Welika, Verhah. — Posebno veliko je pa slovenskih imen nekako po nemško zavutih, ktere po nemško nič ne pomenijo, in so v slovenščini popolnoma razumljive, na nemški strani jih je takih tolika sila, da se tukaj napisati nemorejo.«

Novice 1847, št. 25 pravijo: »Narveči mesto na Slovenskim je Terst, kjer štejejo 80.000 prebivajcov.« O nacionalni strukturi tu ni podatkov, kakor jih ni niti za ostala mesta na Slovenskem.

Nekje Novice poročajo, da živi na Tržaškem, v Istri in na Goriškem skoraj 480.000 duš. »Vsi Slovencov je blizo treh milijonov, prejemvajcov pa nekaj čez tavežent,« se pritožujejo (1846, 48).

Že tedaj so bile Novice v skrbeh za slovenski naravni prirastek. V 5. št. 1846 z zaskrbljenostjo poročajo, da se je po statistikah za leto 1844 v vseh avstrijskih deželah zmanjšalo število novoporočencev. O izseljevanju poročajo kot o »čudni novici«. V obravnavanem obdobju so Novice objavile nekaj pisem Slovencev, ki so odšli v Ameriko, n.p.r. misionarja Pirca. Pirc je med dobrotami, ki so mu jih poslali iz domovine, »z neizrečeno velikim veseljem« prejel tudi »Novice« (1846).

Po stoletjih narodnostnega zapostavljanja je bilo treba pri dviganju narodne zavesti tlačenege naroda začeti prav od začetka. Novice zato povečujejejo slovensko preteklost, jezik, ljudi, navade in skušajo smešiti nemškutarje in odkrite slovenske nasprotnike. Take strupenosti do vsega nemškega, kot jo

poznamo iz poznejših desetletij, pa tedaj še ne zasledimo. Novice skušajo dvigati vrednost lastnemu narodu, za to pa jim ni potrebno poniževanje drugih. Zato so Novice polne političnih zgodbic, kako so se ljudje, ki so zatajili svoj narod, sami osmešili. Verjetno nam je vsem znana zgodba o mladem možu, ki je bil pol leta na Nemškem, po povratku pa je moral za vsako stvar spraševati, kako se imenuje po slovensko. »Ravno tako je enkrat spraševal, ko je videl grablje, kaj je to. Toda, ko so ga udarile po nosu, je prav lepo po slovensko rekel 'Te preklete grablje'«. (1844, 35)

Ljubljanske »poturice« zasmehujejo (1848, 13): »Nekterim Ljubljančanom se smešno zdi, de Nationalgarde »Narodno stražo« imenujemo. — Sirote v slovenskim jeziku ne vejo, kaj govorijo. Dragi Slovenci! nikar se jim ne smejte — sej niso sami tega krivi, de svojega materniga jezika ne umejo, pa tudi nemškega ne! Ti človečki...«

Odpor proti germanizaciji je prav gotovo močno krepil občutek povezanosti s Slovani in še posebej z južnimi Slovani. »Ne le mi Krajnci, 60 milijonov ljudi govori slovenski jezik...« pišejo »Novice«. Tu naj kot zanimivost omenim, da so že leta 1846 v drugi številki prinesle prevod lužiške narodne pesmi »Vejšice poduk« in da so seznanile bralce tudi s tako majhnim slovanskim narodom, kot so »Lužičanje, ali Serbi kakor sami pravijo«.

V tistih letih je znanje še enega slovanskega jezika postalo kulturna in narodna potreba. Ko so Novice oglašale časopise drugih slovanskih narodov, znanje jezika ni bila ovi- ra, čeprav so bile takrat možnosti za neposredne stike (razen morda v primeru Čehov in Slovakov) manjše kot danes. »Ni gerdo pravijo pri Zilji, ako kdo kaj ne zna; pa gerdo je, ako se učiti noče. Kdor se hoče med izobražene šteti Slavjane mora še kako drugo slavjansko narečje razumeti. Mi imamo 4 narečja...« (1845, 43)

»Novice so vestno spremljale narodno življenje pri Hrvatih in Srbih. Naznanjale so nove časopise, društva, bralnice, izboljšave v šolstvu. Pozdravile so izid vrste literarnih del, ki jih danes štejemo, med temelje srb-ske in hrvaške kulture. Med znanimi imeni z juga, ki so se oglašali s posameznimi dopisi, naj omenim Petra Preradovića in Vuka Karadžića. Vsako leto je naš časopis poročal tudi o letini na jugu.

Edino za Črnogorce lahko rečemo, da so ostajali za bralce Novic zaviti v plašč nakakšnega romantičnega junaštva. Vendar ne smem zamuditi priložnosti, da citiram dopis »Iz Planine 24. Prosenca« (1844, 5): »Snoči

okoli 8 ure so v ošterijo k črnimu orlu trije možje peršli, nekoliko, pa ne popolnoma po turško oblečeni, — in ker so nas kranjsko govoriti slišali, so se znami v pogovore spustili, in nam povedali, de so Črnogorci (Montenegriner). Mi smo mislili, da so kupci. Eden zmed njih je nam zavolj lepe in velike postave, in zavolj draziga oblačila posebno dopadel, in se je prov prijazno menil. Povpraševali smo ga od črnogorske kupčije, od črnogorskih navad, izdelkov, seljskih pridelkov itd. Na vse prašanja je nam prijaznim v črnogorskim — krajncam lahko zastopnim jeziku — odgovoril, in nas med drugim tudi prašal, če gospoda Kopitarja na Dunaji poznamo. V nar večjim pogovori pa zvemo od c. k. pošte, kdo je ta lep in prijazen mož, ki je nam čast skazal, se z nami meniti. In kdo je bil? — Bili so milostljivi in vse časti vredni g. Vladnika, to je starovirski škof, kateri imajo tudi deželsko oblast v Črni gori. Sram nas je bilo, de nismo njih visokost stanu dolžne časti skazali; tode prijazne besede, s katerimi so se poslovili, rekoč: »z Bogom Krajnci!« so nas potolažile, pa tudi marsikateremu, kateri je morde naš krajnski jezik obrkoval, pokazali, de nas celo Črnogorci, akoravno iz teh daljnih krajev pridejo, lahko zastopijo. — M. K.«

Zamišljamo si lahko, koliko je Slovencem pomenilo tedaj vsako znamenje cesarjeve osebne naklonjenosti. Ob obisku cesarja in cesarice v Ljubljani so tako »Novice« objavile posebno prilogo s pesmijo »Slovenija cesarju Ferdinandu«. To priložnost imenujejo na splošno za prvi primer, ko je bilo ime »Slovenija« izraženo na tako visokem in uradnem nivoju. (1844, 36)

Razna društva so nedvomno imela ogromen vpliv na narodno prebujenje. Pred ustavno dobo so imela v glavnem zelo neformalen značaj. Le redkim je uspelo iz rok Sedlnitzkega izpuliti uradno dovoljenje za svoje delovanje.

Tako »Novice« velikokrat poročajo o delu Kmetijske družbe in hvalijo njene zasluge za narodni razvoj, kar je seveda samo po sebi razumljivo, saj je bila družba do leta 1848 izdajateljica lista. »Novo, celo posebno veselje za vse Slovence.« pišejo Novice v 8. št. 1845. »Naš g. Slomšek... družbo v izdajanje cenejih Slovenskih knjih narejajo, kar bo nam 'Slovenska Matica'... Da bi le ta Matica vse Slovence od Madžarske do Vlaške meje, od Nemških gor do Ilirskih logov prijazno objemala in da bi ga ne bilo spačeniga Slovenca, kateri bi ves voljen te Matice z glavo in mošnjo ne hotel podpirati.« Kot vemo, Sedlnitzky družbe ni dovolil, tako da je bila Družba svetega Mohorja ustanovljena šele

leta 1851, poznejša Slovenska Matica pa 1864. Znan je rahlo zloben Majerjev komentar, da je pravzaprav dobro, da Slomšek ni dobil dovoljenja, ker Slovenci »imamo molitvenikov že preveč«.

V šte. 51, 1845 poročajo Novice o ustanovitvi »Društva zoper terpinčenje žival«, ki ga je v Gorici organiziral Valentin Stanič.

Caf je že 1845 pozival rodoljube, »da napravijo v svojih farah bravnice, to je družbe za bukve brati, gder vsaki ob letu nekoliko vložijo, da se vse bukve, kar jih je Slovenskih, pokupijo ino po fari berejo.« On je »Družbo za knjige brati« v svojem kraju že organiziral. (1845, 6). Že pred njegovim pozivom so Novice poročale o »Bukvarnici slovenskih bogoslovcev v nemškem Gradcu« (1844, 52), v naslednjih letih pa je bilo dejansko ustanovljeno precej takih društev. Celó v Celju se je »po velikim trudu tamošnih gospodov duhovnikov majhno slovensko knjižnico napravilo« in »so učenci nemških šol na slovenske bukvice, kakor čebele na lipovo cvetje. Učenci latinskih šol ne kažejo toliko veselja do slovenščine, ako so ravno bliže času, v katerim bo njih služba popolniga znanja slovenskiga jezika od njih terjala.« (1847, 31)

Vpeljala se je tudi navada, da imovitejši domoljubi najboljšim učencem posameznih šol podarijo za nagrado naročnino za Novice.

Majhen narod je bil še toliko bolj ponosen na svoje velike može, ki jih je spoštovala vsa Avstrija ali pa celo ves tedanji zahodni svet. Zato se v Novicah mnogokrat pojavljajo hvalnice velikim slovenskim rojakom.

Tako poročajo »Novice« že v svoji 11. številki prvega letnika, »de je gospod Jernej Kopitar — naš slavni rojak, sedaj cesarske bukvarnice varh na Duneji pred nekim časam od svetiga očeta papeža red svetiga Gregorja Velikega dobil. To je že drugo poslavljenje tega gospoda, kteriga učeni vsih evropskih narodov s spoštovanjem imenujejo; vlsansko leto namreč so njemu tudi Prajsovski kralj »red za velike zasluge« podelili.« Novico o njegovi smrti je časopis objavil kot »Žalostno povest« (1844, 35). Že čez leto dni so začeli akcijo za postavitvev Kopitarjevega spomenika v Ljubljani (1845, 46; 1846, 18 itd.). »Kopitar je vreden, nar vredniši krasniga spominka, ker je prvi teme razkadil in Slovenščini luč prižgal. . . Če Kopitarjev ne častimo, je proč naša narodnost, ter nismo vredni imena »Slovenci«.«

Delo Kopitarjevega naslednika Miklošiča so Novice spremljale že od same njegove nastavitve za »preglednika (cenzorja) slovjanskih bukev« in »uradnika c. k. bukvarnice« (»Poslavljenje«, 1844, 42 . . .)

Ko je ob smrti tržaškega škofa Matevža Ravnikarja pariški mesečnik »Le necrologe universel du XIX siècle« objavil članek o njem, je Bleiweis pod naslovom »Slovenca tudi Francozje časte« zapisal tudi: »Komu bi serce od veselja ne poskakovalo, slišati, kako ptuj narod Slovenca časti!« (1846, 2).

Veselje ob imenovanju Slomška za škofa je bilo izredno in se je v Novicah upravičeno spremenilo v vseslovensko praznovanje. (1846, 24 dalje).

»M. V.« — nedvomno Matija Vrtovec — poroča npr.: »Kako daleč jo zamore tudi slovenskiga kmeta sin« pod naslovom »Hvaležnost visoko postavljeniga sina do svojih kmetiških staršev« o primeru družine Lavrin iz Vipave. Jožef je postal »c. k. dvorni posvetovavec in predstojnik c. k. kervave sodbe v Milani«, drugi brat Janez — zdravnik v Milanu, tretji — Anton pa »vitez reda železniga venca, c. k. vladarski posvetovavec« in »generalkonzul« v Egiptu, kjer je v Nubiji našel 3000 let star sarkofag in ga dal prepeljati v Vipavo. Vanj je dal pokopati svoje starše.«

Sredstvo za povzdigo lastnega naroda je prav gotovo tudi poudarjanje njegove slavne in dolge preteklosti. Tega so se Novice dobro zavedale in niso zamudile nobene priložnosti, da ne bi z resničnimi zgodovinskimi dejstvi ali pa s skonstruiranimi teorijami poudarjale pradavnosti slovanskega in slovenskega rodu.

Že v šesti številki prvega letnika je uredništvo objavilo dve etimološki razlagi za ime glavnega mesta: »Emona, nar veči ino lepši mesto Ilirije, je Slovincam nar več všč blo, zlasti ki se je bil njih Vojvoda tukaj vselil, zato so prekrstili Emono v Ljube, v Ljubah; nemci v Laibach, Lahi Lubiana. — Drugi pa pravijo: Slovenci zagledavši Emonski grad so mu rekli lob (čelo, krona) ino mesto pod njim Loblana (kronana).«

Bralci »Novic« sicer imajo priložnost zvedeti, da »v te Savske kraje zgodopisci nek rod po imenu »Latovici, Latobici stavijo« in »da nekateri novejši učeni terdijo«, da so še nekaj stoletij po Kristusu v naših krajih živeli sami »Celti« (1847, 15 in 30).

Medtem ko je Jure Sodevski zgodovinsko zelo točno pisal o pokristjanjevanju Slovanov in o delu obeh solunskih bratov (1844, 29), je hotel »Poženčan« v nadaljevanju »Prvi seljaki na Slovenskim« (1846, 25—29) vso zgodovino naših krajev strpati v slovensko obdobje. Ponavljja tedaj ustaljene teze o stalni naseljenosti Slovencev na našem sedanjem ozemlju. Zaradi izredne plastičnosti »Poženčanovega« teksta, naj naše razpravljanje o tem, kako se kaže naraščanje slovenske narodne zavesti v

prvih letnikov Bleiweisovih Novic, zaključimo prav z njim.

»Naš narod se ni, kakor so nekateri tako bledli, več sto let po Kristusovim rojstvu v te kraje vrnil družiga naroda nadležvat, ali ga preganjat, ampak se je po božji volji, po kateri je vsa zemlja odločena, da jo ljudje napolnijo, ob silno starih časih v te dežele naselil, jih obdelovat in si še drugači pošteno živež služit. V teh deželah ni pred noben narod stanoval. Rajnki g. Vodnik, Bog mu daj dobro, je djal: Od perviga tukaj Stanuje moj rod. Če ve kdo za druž'ga, Naj reče od kod?

Kdor bi terdil, da se je naš rod sem vrnil, kaciga družiga preganjat, naj pove, kdo je pred teh dežela gospodar bil. Res de se za terdno ne ve, kdaj ravno se je naš narod sem preselil; res de so učeni v ti reči raznih misel, vendar taki, ki so od teh reči lahko kaj vedili, niso nikjer zapisaniga pustili, de bi bil popred kak drugi narod tu, kjer smo mi zdej; . . . « Kolikor se more izvedeti od grških in rimskih piscev, »je naš narod prišel iz Male Azije, ali iz jutrovih dežel, čez dandanašnje Turčijo. Nekteri pravijo, de je bil Ister tisti mož, ki je narpervi pred 3500 leti od Tracije do Istra to je, do dandanašnje Dunave šel.« Ister je imel dva sina. Ilirov zarod se je »razselil po Tracii, Serbii, Bosnii, Bulgarii, Albanii, Dalmacii, Ogrii, Slavonii in Hrovatii notri do Kolpe. Belovezov zarod pa po Istrii, po Beneškim in Teržaškim Primorji, po Gori-

škim, Kranjskim, Kercškim, Štajerskim, tudi do Kolpe. — Od tod pride, de se ta dva zaroda, akoravno sta oba slovenska, vender po besedi nekoliko razločita.«

Da so Slovani prišli preko Grčije, dokazuje tudi to, da je Jazon ustanovil Emono, »kakor je bila tudi v Tesalii, kjer je bil Jazon doma.« Slovani so se udeležili trojanske vojne na obeh straneh.

Ker zgodovinopisci niso bili Slovani »se nam mora slovenska dogodivščina starih in novih časov vsa ptuja kazati; de v nji skoraj nikjer Slovcov ne najdemo, in bi nikjer za nje ne vedeli, če bi mi sami Slovenci ne bili. — O ko bi pač imeli dogodivščino (zgodovino) po domače pisano. Zgodovina je narboljši učenica narodov. Take dogodivščine je pa le od učenih Slovcov pričakovati.«

OPOMBE

1. Osnovni deli o Novicah sta Josip Marn, Jezičnik. XX. leto, Novice pa dr. Janez Bleiweis. V Ljubljani 1882; Dragotin Lončar, dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Letopis Slovenske Matice, Ljubljana 1909. Med zgodovinarji sta v svojih pregledih več pisala J. Mal in B. Grafenauer, med literarnimi zgodovinarji pa I. Prijatelj, L. Legiša, A. Slodnjak, S. Mihelič. — 2. Pri nadaljnjih citatih iz Novic navajam v oklepaju samo letnico, številko, ponekod še številko strani. — 3. Tako J. Šebinger, Slovenski časnikj in časopisi, Ljubljana 1937.

ITALIJANSKA ZUNANJA POLITIKA PRED ZLOMOM FRONTE PRI KOBARIDU IN PO NJEJ

OB 60-LETNICI 1917—1977

IVO JUVANČIČ

Ob izdaji memoarov in dokumentov iz arhiva Sidneya Sonnina, italijanskega zunanje-ga ministra med prvo svetovno vojno, je bila v Kroniki 1973. leta (št. 2, str. 136—140) obcceni Sonninovega dnevnika (Diario 1914 do 1916), podana ne samo politika tega moža, temveč tudi povezava z gledanji in zadržanjem obeh ministrskih predsednikov na podlagi njihovih spominov, A. Salandra in V. E. Orlando, glede na celoten potek italijanske udeležbe v vojni 1915—1918.

Tu gre za nekakšno nadaljevanje (S. Sonnino: Diario 1916—1922; S. Sonnino: Carteggio 1916—1922, opombe P. Pastorelli, Laterza 1975), treba pa je vnaprej opozoriti na vlogo

Sonnina, ki je tam stal bolj v ozadju, tu pa stopa v ospredje, saj je bil odločilna osebnost zunanje politike, čeprav v javnosti ni bila in ne pri meddržavnem dogajanju vojne dobe, zaznavna ne pri italijanski notranji politiki ko je govorilo orožje, manj pa zunanji ministri. Naj še pripomnim, da ta pregled upošteva drugo delo, dokumente iz Sonninovega arhiva, manj pa skope zapiske iz dnevnika, saj diplomatsko dopisovanje z italijanskimi poslaniki v Londonu, Parizu, Washingtonu pa še s poslanikom Sforzo pri srbski vladi na Krfu bolj jasno pokaže vso italijansko zunanjo politiko in zadržanje Sonnina, ki je bil kar nekak samodržec pri njenem izvajanju in

se ni dal vplivati niti od svojih predsednikov vlad.

Za lažje razumevanje naj omenim še neko analogijo med prvo in drugo svetovno vojno. Kot je leto 1942—1943 pomenilo s Stalingradom in El Alameinom prelom druge svetovne vojne, tako je obdobje 1917—1918 prelom prve. V obeh je »velika« Nemčija tam pruska, tu na liniji nacistične politike, dosegla neki klimaks, se pravi neverjeten in nepričakovan vzpon v očeh svojih nasprotnikov, a je začela potem drseti rapidno navzdol svojemu neizbežnemu porazu nasproti. Poglejmo le najvažnejše prelomnice prve svetovne vojne, primeroma z drugo naj si pazljivi bralec napravi sam, in to po šestdesetih letih prve. Prvi prelom je odgovor in sklep nemškega vrhovnega poveljstva ob novem letu 1917 (9. 1. 1917), ko je celo proti volji svoje vlade in kanclerja začelo z neomejeno podmorniško vojno potapljanja tudi nevtralne ladje, ki so se bližale Angliji. ZDA, ki so bile izzvane že leto prej, in čeprav niso bile z evropskimi zahodnimi zavezniki povsem istih gledanj, so 6. aprila 1917 Nemčiji napovedale vojno, avstrijski monarhiji pa še ne, kar je Italijo zelo zaskrbelo. Ta je prišla na vrsto šele 7. 12. 1917.

Drugo še bolj važno dejstvo, ki prvega prekaša po svojem pomenu, je dano s februarско revolucijo v caristični Rusiji, ki vrže carja, a je s svojo meščansko usmerjenostjo nezmožna nadaljevati vojno in nujno preraste v oktobrsko revolucijo, revolucijo ruskega proletariata. Ta postane takoj zgled za vse socialiste v Evropi in jih pripelje do razcepa, ponekod kar hitro npr. prav v Nemčiji, drugod počasneje. Oktobrsko revolucija je že dan po izbruhu (7. 11. 1917 po julijanskem koledarju) razburila zahodne evropske oblasti s svojim geslom o »miru brez kontribucij in aneksij« in s »samoodločbo narodov in narodnosti«, saj je oboje spodnašalo temelje meščanske zunanje politike in diplomacije, bolj kot pa notranje, ki jo je oblast s policijo imela v rokah.

To nam priča sam italijanski zunanji minister v svojih dokumentih in navodilih poslanikom. Ponoviti je treba tu zgornjo pripombo, da se ZDA niso strinjale z zadržanjem zahodnih evropskih vojskujočih se sil. Poseči je treba malo naprej, na datum 8. 1. 1918, ko je W. Wilson javno preciziral svoje poglede v znanih 14 točkah, od katerih sta 1. in 9. zadele Sonninovo zunanjo politiko kar v samo jedro. Wilson je v prvi točki odklonil »tajno diplomacijo« in »tajne pogodbe« ter zahteval javno. Ljudstva morajo vedeti, kaj delajo in kam jih vodijo njih vodniki. Še bolj ga je pri-

zadela 9. točka, ki je izrecno zahtevala za Italijo popravek meja, toda po jasnih »narodnostnih mejah«, za katerimi so se skrivale »strateške«, čeprav je bil govor tudi o »varnostnih« mejah pred »ogrožanjem sosednjih držav«, ki ga pa sploh ni bilo. Vse pa je prikrivalo apetite po ekspanziji.

Dest dni po vstopu ZDA v vojno (16. 4. 1917) je Sonnino ob 22. uri poslaniku v Washingtonu (Macchi di Celere) poslal brzojavko, v kateri razodene vse tisto, kar je Wilsona prisililo k drugačnemu gledanju, čeprav ga ni mogel nikdar izvesti ne v diplomaciji ne v politiki. Sonnino nam razkrije svoj strah in to glede zaveznikov, ki so mu podpisali tajni londonski pakt, da bi se ne opravičevali pri Amerikancih, kamor sta tako Francija kot Britanija poslali svoje misije. Pove jasno, naj poslanik pazi in prisluškuje... Zabičuje mu, da gre za »precizno podobo«, ki je »izven vseh diskusij« prav glede vprašanja meja in se ob tem sklicuje na »legitimnost naših jadranskih aspiracij« in za to navede edini dokaz, da so »ljudstvom v zaledju prav tako zagotovile dostop do morja, kar zadeva gospodarske potrebe«. Mislil je tokrat najbrže še na Reko, ki je bila prepuščena hrvaškemu »ljudstvu«, še bolj pa na južnodalmatinska mesteca, ki jih italijanska diplomacija ni uspela pograbit, kot nam pove sam diplomatski zgodovinar Toscano v vojih številnih študijah (zlasti »Il Patto di Londra, 1915«). V južni Dalmaciji naj bi Srbija prišla do morja. Vse to naj pove poslanik Wilsonu, pa še, da je Italija za obnovo držav Črne gore in Albanije, nova »meja pa je Italiji nujno potrebna zaradi legitime in potrebne obrambe. Prav ta vojna je dokazala, kakšno ogrožanje pomeni Dalmacija glede vzhodne italijanske obale, ki se ne da braniti«. Nato navaja argument, kateremu je še živi italijanski publicist Giuseppe Prezzolini že 1915 javno nasprotoval v delcu La Dalmazia. Gre za »pravice naše narodnosti onstran Jadrana, ki so znane, avstrijske statistike pa so sad denacionalizacije skozi desetletja...«. Prav Prezzolini je jasno in odkrito povedal: »Gre za naravni narodni razvoj dalmatinskega ljudstva in pešanje italijanske mestne gospode«. Sonnino bi ne bil Sonnino, če ne bi posnel prakse vseh imperializmov in nacionalizmov, ki so svoje »pravične zahteve« znali povezati z »lastnimi žrtvami«. Brzojavka nadaljuje in konča z besedami, da so priznani dostopi do morja »Za nas žrtve etničnega značaja«. »Analogne žrtve bodo morali pa prispevati Slovani v nekaterih delih (dodaj ozemlja), kjer je mogoče slovansko prebivalstvo v večini. Za Italijo je obvladanje Jadrana

vprašanje življenja in smrti (podčrtal član- kar). Ko smo zgoraj omenili samo »obrambo«, smo bili preblagi. Sonnino meni, da gre za življenje Italije.¹ Odgovor poslanika Sonnina najbrž ni potolažil, saj mu zatrjuje le, da je za ZDA Nemčija glavni sovražnik, ne pa Avstrija (prav tam).

S tem pa nam je Sonnino jasno povedal, da med dvema vprašanjema, ki smo jih omenili (ZDA in Wilson pa oktober in Lenin) je le prvo, kar ga žre in ne samo njega, tudi Italijo samo; pokazal pa je jasno še na tretje vprašanje, kjer je Wilson drugačnega gledanja — *jadransko vprašanje*, kot ga Sonnino sam imenuje, ki naj bi ga že Londonski pakt definitivno rešil. S tem pa je bila povezana kraljevina Srbija in Jugoslovanski odbor Dalmatinca Trumbića in tovarišev, ki je bil glavni odkriti nasprotnik Londonskega pakta. Do poletja sta ta dva hodila svoja pota, ki so se križala, julija 1917 pa je prišlo do Krfskega pakta med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom, ki sta se sporazumela o skupni akciji za ustanovitev države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS).

In še zadnje četrto dejstvo, dogodek, ki pretrse samo Italijo, zlom italijanske fronte na Soči s prodorom pri Kobaridu je treba omeniti, saj je vojaški poraz prizadel Italijo v njenih temeljih predvsem pa notranjo politiko in tudi zunanjo, kjer je bil Sonnino njen odgovorni minister.

Prodor pri Kobaridu — Italijani ga poznijo samo pod imenom Caporetto — je izvršila 14. armada avstrijskih in nemških vojnih skupin, ki so bile pod nemškim poveljstvom (general Bellow in njegov načelnik štaba general Kraft von Delmessingen). Dve skupini sta bili odločilni: prva pod poveljstvom nemškega generala Steina med Stolom-Krnom-Tolminom, ki je pa le imela tudi divizijo avstrijskih sil, pretežno Bosancev in Hercegovcev za Krnom, za to je bila odločilna zasedba Matajurja. Druga skupina od Krna do Rombona, ki pa je bila pretežno avstrijska pod poveljstvom generala Kraussa, katere cilj je bil zasedba Stola iz bovške kotline. Začelo se je 24. oktobra 1917 na Soči, končalo pa pri Piavi. Umik, da ne govorimo o begu italijanske 2. in 3. armade (3. se je kar v redu umaknila) je bil porazen. »Okoli 400.000 vojakov se je razbežalo, okoli 300.000 je bilo ujetih, ostali pa so bili mrtvi ali ranjeni... Zaplenjenih nad 3000 topov, 300.000 pušk itd.; izgubili so 22 letališč«, citira Milan Zelenika², ki je bil sprva Borojevičev oficir, nato prestopil v staro jugoslovansko vojsko, slednjič pa postal Titov oficir. Italijani sami, oziroma njihova parlamentarna komisija je šele po

prvi svetovni vojni priznala, da je nasprotnikov napad po svojem načrtu bil genijalen in do skrajnosti drzen, izveden umno, odločno in do tedaj po neznanem postopku, kar je bilo za Italijane iznenadenje, ki je osnovna zahteva vsake vojne akcije, kot piše Zelenika. Ta oporeka le trditvi glede vojnih sil, ki naj bi bile »visoke kvalitete«, to pa ne drži za lačne, utrujene, slabo opremljene avstrijske vojake. Bralec naj ne spregleda, da je Italija izgubila vse, kar je v enajstih ofenzivah pridobila. Res je samo 9 do 10 kilometrov prodrla na avstrijsko oziroma slovensko zemljo, toda na tej je bila Gorica, ki je takrat dobila pri italijanskih nacionalistih ime »la santa Gorizia«. Umik na Piavo je šel po najkrajši črti ob morju med izlivom Soče in Piave 50 kilometrov nazaj, tu je ogrožal Benetke.

Na kaj se naj Sonnino, zunanji minister, sedaj še opira? Kako naj uresniči vse tisto, kar mu je zagotovil Londonski pakt? Odgovor na to bi morali dati v uvodu omenjeni knjigi, Sonninov dnevnik in njegov arhiv, dopisovanje z zunanjimi ministri zavezniških sil in italijanskimi poslaniki. Žal odgovora ni, spremembe Sonninove politike ne glede na cilj, ne glede na prijeme ni, čeprav ga zlasti londonski in pariški poslanik posebno po okto-brski revoluciji precej jasno opozorita, da se je zunanji položaj spremenil, ob tem tudi pakti ne morejo biti nespremenljivi, saj je celo ena izmed podpisnic Londonskega pakta zginila za vedno, to je, vlada caristične Rusije z državo vred.

Trmasto zadržanje italijanskega zunanjega ministra pride jasno do izraza zlasti v začetku 1918, ko je Wilson objavil svoje točke. Že 10. januarja, le nekaj dni po objavi, Sannino naroči poslaniku, naj obvesti Wilsona in mu izrazi svoje »zadovoljstvo in občudovanje«, nato sledi, da Wilson gleda italijanske zahteve le pod etničnim aspektom, ko gre za položaj v Sredozemlju. Nato pa navede glavno, da je Italija pred vstopom v vojno z zavezniki podpisala pogodbo in doda poslaniku: »Za vaše osebno zadržanje sporočam, da sem nasproten vsaki aktualni reviziji teh sporazumov, ki vežejo zaveznike, kot nas same...«

Še ostrejši je bil skoraj do Londona, kjer ga je raburil predsednik vlade Lloyd George isti dan, kot je Wilson objavil svoje točke, 8. januarja 1918. O Lloydovem govoru Sonnino trdi, da je »potegnil z gobo čez vsa zagotovila glede meja, naše varnosti, neodvisnosti, naših zatiranih sonarodnjakov... Britanski ministrski predsednik je namreč omenil angleške in francoske vojne cilje, zamolčal pa je italijanske.« Mi bi rekli nujno, saj je me-

ril predvsem na Nemčijo. Odgovor na ta Sonninov protest, ki pa ga je moral poslanik podati v mili obliki zaskrbljenosti, ni zadovoljil in pomiril Sonnina, čeprav so mu na angleškem zunanjem ministrstvu povedali, da so o italijanskih zahtevah po osvoboditvi rojakov izpod tujega jarma »obvestili ZDA«. Ali zbudla ga je pač pripomba, da je »rusko razsulo spremenilo položaj, ki je zahteval nekatere sporazume...«. V istem času mu je tudi poslanik iz Pariza poročal, da »nimamo motiva biti zadovoljni...«, da pa svojega nezadovoljstva ne moremo pokazati... in od 24. 10. 1917 (to je od Kobarida) je naša situacija spremenjena«. Nato doda še zadnje, čemur so se pa italijanski novi vrhovni poveljniki upirali (general Diaz in general Badoglio), da bi bila »prepotrebna naša rivincita, ponovna zmaga spomladi«.⁵

Londonski poslanik je v tem času v dolgem pismu 11. januarja mimogrede omenil in priporočil sporazum s Srbi, toda Sonnino⁶ ga je zelo na kratko zavrnil, češ da ne sodi prav, če doseže s Srbi in Jugoslovani sporazum..., da je celo nevarno danes podvzeti kakršno koli iniciativo.

Omenimo naj še odgovor italijanskega poslanika po obisku pri Wilsonu na zgornjo brzovjavko Sonnina, ki je za nas važna le po zaključni sodbi tega italijanskega diplomata, da je namreč Wilson v svojih tendencah utopičen in ga zato ni mogoče točno opredeliti. Sonnino pa je na to sporočilo dal svojemu poslaniku zelo zavit odgovor (23. 1. 1918), samo da je zopet mogel poudariti svoje meje in Londonski pakt. Če Wilson računa z Društvom narodov pri garanciji meja, v redu. Toda treba je, da »ima vsaka država pri geografski razmejitvi lastnih političnih meja vsaj minimum možnosti za obrambo, da pridobi čas, da se more zateči s svojo pritožbo na Društvo narodov«.⁷

Lahko zaključimo z neko formalno ugotovitvijo glede Sonninove zunanje politike s trditvijo: Londonski pakt je izhodišče njegovih akcij, o njem se ne diskutira! Kako brani njegovo tajnost, nam pove njegov protest, čeprav ne formalen, ko očita angleškemu ministrom, da so jo prelomili, ko so dali izjave glede rimskega papeža, kateremu je pakt zaprl pot do udeležbe pri mirovnih pogajanjih⁸. Višek se mi zdi, da doseže Sonnino v odgovoru angleškemu poslaniku v Rimu, ko soglaša, da se pakt »sporoči predsedniku Wilsonu, toda samo njemu in to pod pogojem tajnosti«. Prav tam pa sam omeni, da so sovjetski voditelji vsebino objavili, toda to da je »nepopolno« in »protipravno«⁹.

Mir v Versaillesu 1919 je podpisal za Italijo Sonnino in tudi rapalsko pogodbo oktobra 1920, ki je določala meje z Jugoslavijo. Oba sta, lahko bi rekli, izpolnila londonski pakt, kolikor ga je ob svetovnem položaju bilo mogoče izpolniti, toda še 26. 2. 1920 Sonnino protestira pri uredniku »Giornale d'Italia«: (to je bil Sonninov list pri katerem je razpolagal z delnicami...), ker je objavil definitivni tekst Londonskega pakta in s tem preiomil »tajnost«, ki je podpisnike vezala. Sonnino že leto dni ni bil več minister, je pa menil, da mora »tajnost« še braniti. Prepustimo zgodovinarjem diplomacije, da razpravljajo o tem, tu naj zadostuje, da navedemo suha dejstva, ki so spremljala pogodbo: ta je za četrto stoletja zapisala Italiji¹⁰ primorske Slovence in istrske Hrvatve.

Dotakniti pa se moramo, ko smo že pokazali na formalno važnost Londonskega pakta, ki jo je Sonnino branil, še vprašanj, ki jih je zunanji minister Italije reševal vedno z vidika svojega pakta.

Med vsemi vprašanji ga je vznemirjalo tisto, ki ga je sam imenoval jadransko vprašanje. Vsaj v tisti dobi je to vprašanje vznemirjalo tudi Slovence, še zlasti Goričane in Tržičane, da ne omenim istrskih Hrvatov in Dalmatincev. Pod tem imenom je namreč Sonnino razumel predvsem zahtevo, ki mu jo je Londonski pakt priznal. Šlo je v največji meri za novo mejo Italije na vzhodu. Sonnina je zanimala zlasti meja, ki bi šla po vrhovih dolmatinskega krasa in bi dajala Italiji vso Dalmacijo, pri čemer pa je treba povedati, da smo bili Slovenci pri tem le premajhni, da bi se nas bal. Meje na Triglavu-Snežniku je italijanski zunanji minister bil že kar gotov, pri Reki pa se je začelo zapletati pozneje in to šele leta 1918.

Sonninov glavni nasprotnik je bil Jugoslovanski odbor, ki ga s tem imenom sploh ne omeni, a je pod vodstvom agilnega Dalmatinca Anteja Trumbića hotel zastopati vse avstrijske Jugoslovane in bil edini, ki je oporekal mejam Londonskega pakta. Da ga je Sonnino nekako preziral in ga imenoval ali »slavi«, pozneje pa že »Jugoslavi«, je razumljivo, saj ga ni priznavala nobena država. V Franciji in na Angleškem je Trumbić našel simpatije, za katerimi so stali še kar številni listi, ki so pisali o zahtevah nove Jugoslavije, ta naj bi postala naslednica ozemelj na jugu žolte monarhije ob Jadranu. Res je, iz podrobnejše zgodovine vemo, da je od začetka vojne bolj kot srbska vlada regent Aleksander omenil, da se srbska vojska bori tudi za brate, zaslužnjene v monarhiji. Toda leta 1917 je tako srbska vlada kot njen vrhovni štab bil izgnan

iz Srbije in je životaril na Krfu, kjer so bili tudi tuji zastopnik vlad, med njimi italijanski grof Sforza. Predsednik srbske vlade, stari Nikola Pašić, Sonnina ni preveč skrbel.

Vendar zgodilo se je prav v tem položaju, da je Jugoslovanski odbor uspel in srbsko vlado prepričal, da se je z njim sporazumela in 20. julija 1917 podpisala Krfski pakt, s katerim je tudi ta v neki meri sprejela za svoje cilje Jugoslovanskega odbora in to razbitje stare monarhije in nastanek nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Da to ni šlo v Sonninin račun, je razumljivo. V njegovih priobčenih dokumentih ne najdemo besede o Krfskem paktu, toda dnevnik je to kar obširno zabeležil. In sicer takrat, ko je Pašić prišel na uradni obisk v Rim in ga je Sonnino sprejel že 10. 9. 1917. Zdi se, da je obema bilo na tem, da se čim hitreje srečata, saj je Krfski pakt bil priobčen šele 1. 8. 1917. Sonnino pove v dolgem zapisu^{10a}, da je bil Pašić tisti, ki je začel svoj govor, in sicer o sporazumu med Srbijo in Italijo glede jadranskega vprašanja. Pašić ni bil ne Francoz, ne Anglež, pred katerim je imel Sonnino rešpekt, kar kažejo njegovi dokumenti in celo dnevnik, čeprav tu zapiše nekaj bridkih na račun obeh velikih zahodnih zaveznikov, ki se jih ni upal izreči jasno v svojih demaršah. Pašiću pove takoj v obraz, da je Krfski pakt prišel s pozivom papeža Benedikta na mir, da je čas, da se konča nepotrebno prelivanje krvi, kar da so zlasti italijanski nevturalisti izkoristili proti vladi, generalom in vojni.

Pašić je odgovarjal žal tako, da je naše interese že tu popolnoma zatajil in zamolčal. Nič čudnega, če so zlasti Tržačani in Goričani bili Pašiću vedno gorki. Izjavil je namreč, da je Krfski pakt samo načelnega značaja, da je bil potreben, takrat, ko je bilo treba nastopiti proti vabam avstrijske monarhije, ki je snubila svoje narode zase. Nato je nadaljeval, da bo Italija vendarle dobila Trst, Pulo, pol Istre pa še neke otoke, da celo Valono v Albaniji. Zamolčal je pri tem ime Dalmacija. Kar je še dodal, pa je omemba prijateljskega pakta z novo državo, ki bo Italiji zagotovil trdne meje na vzhodu.

Sonnino je sprevidel, da mu je Pašić zamolčal zahteve po Dalmaciji, zato mu je odkrito povedal, da mu tisto, kar mu je Pašić priznal, še zdaleč ne bo zadostovalo. Postavlja novo zahtevo po Kotoru in po Lovčenu in da ne more tudi biti zadovoljen le s »pol Istre«. Vse te zahteve pa ne izključujejo, kar je naravno, da bi ljudstvo slovanskega jezika, ki bi prišlo pod italijansko okupacijo, ne dobilo »pravne garancije in spoštovanja svojih pravic glede šole, jezika, svobode uživanja ci-

vilnih in političnih pravic«. Tu doda Sonnino edini dokaz za svoje zahteve kjer meji onstran dalmatinske obale in zemlje. Zaveznikom je ponavljal, kjer je to le nanoslo, da je ta zahteva Italije upravičena, kar je pokazala tudi zadnja vojna, ko tri zavezniške flote niso mogle nič opraviti proti avstrijski na Jadranu. Meje po vrhovih dalmatinskih gora so *minimum za italijansko varnost*. Nato je končal z obžalovanjem, da je Krfski pakt dal mnogim zavezniškim novinarjem priložnost, da se znašajo nad Italijo. Pašić se je s tem tudi kar strinjal. Sonnino je nato dodal, ne da bi imenoval londonski pakt s polnim imenom, da je »sporazum z zavezniki edina baza za sporazum s Srbijo«. Ločila sta se prijateljsko in si zagotovila, da bo ta pogovor ostal tajen.

Tja do decembra 1917 nimamo kaj, kar bi se dotikalo jadranskega vprašanja. Moramo pa le posvetiti svojo pozornost Pašiću in njegovi politiki glede na gornje izjave in priznanja Trsta, Istre in Pule Italiji. Pismo Sonnina samega z dne 28. 12. 1917 daje poslaniku Sforzi navodila, kako naj nastopi pri srbski vladi¹¹, da doseže z njo sporazum. Toda ta naj obsega le splošne zadeve, skupen boj proti monarhiji, obnovo Srbije itd., ne sme se pa dotakniti nobene temeljne zahteve Italije, ki se tiče jadranskega vprašanja. Če bi Pašić tak sporazum zavrnil, splošni namreč, bi bilo tudi dobro »za nas«, piše Sonnino, ki se izkaže, da ni bil zaman rojak velikega Machiavellija. Willsonu, ki očita, da Italijani niso prijateljski s Srbijo, lahko pokažejo, kakšni so ti.

Kaj se je rodilo iz tega? Nič, saj smo že zgoraj omenili, da je Sonnino svoje mnenje januarja 1918 spremenil, da se namreč »praktično ne da nič doseči s Srbi«. Pojasnilo nam daje Sforza¹², ko 23. 1. 1917 odgovarja Sonnino, da je s Pašićem govoril, da pa ni mogel omeniti tiste splošne pogodbe, ker se mu zdi, da je po objavi Wilsonovih 14 točk in govoru Lloyda Georgea postala zadeva brezpredmetna.

V zbirki dokumentov sledi temu pismu zelo dolgo pismo angleškega publicista Henryja Wickhama Steeda, ki je bil od vsega začetka kot zagrizen antiavstrijec in antihabsburžan zagovornik češkega gibanja in tudi Jugoslovanskega odbora. Bil je nekaj posrednik, saj je imel tudi kot znan publicist odprta vrata vsepovsod. Steed je posređoval, da je v Londonu prišlo do nekega splošnega sporazuma med Jugoslovanskim odborom in nekaterimi Italijani glede vprašanja meja, ki pa se odloži in bo na prijateljski način in pravično rešeno po vojni. Glavni namen tega sporazuma je bil,

da se pripravi kongres zatiranih narodnosti v Rimu (od 8.—10. aprila 1918). Pismo se odlikuje izmed vseh drugih tu priobčenih dokumentov po svoji odkritosti, človeški zavzetosti za stvar, za katero je Steed delal in go-rel. Sonnino pove, da bi Italija od vsega začetka, ko je stopila v vojno, morala voditi politiko osvoboditve vseh zatiranih narodnosti in narodov monarhije. Zato »nisem verjel, da bi bil sporazum 25. 4. 1915 (to je Londonski pakt) zadosten, da bi italijanska politika dosegla zastavljene cilje in dosegla trajno varnost na Jadranskem morju... Bil sem prepričan, da bo ta konvencija doživela svoje spremembe po samem razvoju... itd.« Na koncu ga naravnost zaklinja, naj bi dal svojo pomoč novi, širši orientaciji italijanske politike, ki naj bi preko Jugoslovanskega odbora delala za zblizanje z jugoslovanskimi narodi¹³. Ne vemo, kaj je Sonnino odgovoril, če pa je, je pač novo linijo politike odklonil, kar sledi iz njegovih nadaljnjih dokumentov, saj kongresa ni niti pozdravil, kar bi kot zunanji minister moral storiti. Pač pa je to storil v nasprotju z navadno diplomatsko prakso predsednik vlade V. E. Orlando. Najbolj jasno pa je Sonnino preciziral svoje stališče sicer šele 26. 12. 1918. »Kar zadeva Londonski in Rimski pakt (gre za resolucijo, sprejeto na kongresu)... je Londonski pakt edini dokument, ki ima meddržavni (»internazionale«) značaj in kot tak je obvezen in nepreklicen pred zavezniki. Rimski pakt ni bil podpisan v sporazumu z nobeno odgovorno oblastjo, ni omenil niti ideje o zemljski razmejitvi, celo izključil jo je, zato ga ni moč imenovati v povezavi s prvim paktom...«

Da pa je bilo jadransko vprašanje zelo žgoče, nam pove Sonnino pismo z dne 31. 1. 1918 (sledi Steedovemu) poslaniku Sforzi¹⁴ in začne: »Kraljevi poslaniki Pariza, Londona in Washingtona pritiskajo, da pridemo do sporazumu z Jugoslovani«. Lahko smo prepričani, da je Steedovo delo in delo Jugoslovanskega odbora imelo svoje uspehe. In Sonnino? Direktive, ki jih daje tu Sforzu, so v liniji direktiv iz decembra 1917, o katerih smo že govorili. Sporazum naj bi obsegal nekaj splošnega, toda Sonnino se je zavedal, da bi sporazumevanje na temelju nedoločenih premis, »služilo le jugoslovanskim agitatorjem« (privržencem Jugoslovanskega odbora); »sporazum bi bil zaželen« zaradi zaveznikov, ali ne na »temelju naših odstopkov«, saj srbska vlada kot jugoslovanski agitatorji poznajo naše jadranske zadeve«. Če sporoče, da te priznajo, je sporazum lahko konkretizirati. Razumljivo je, da taka Sonninova navodila obvisi v zraku.

Šele 26. 3. 1918 odgovarja Sforza in pove, da mu je Pašić zaupal, da je predhodni sporazum za Rimski kongres (med Trumbićem in italijanskim zastopnikom Torrejem) srbska vlada sprejela na znanje. V nadaljnjem pa prinese še Pašićevo mnenje, da v »italijansko-jugoslovanskem (slavo) primeru mora biti meja ne samo demografska, marveč geografska in strateška z garancijo za narodnostne manjšine glede njih kulture«. Čeprav agitatorji prispevajo dragoceno pomoč predhodnih priprav, »mora biti samo pogajanje prepuščeno vladam.« Tako Sforza in zdi se, da je znal kar dobro prišepetavati staremu predsedniku Pašiću, saj gre za res »splošna vprašanja« kot je hotel Sonnino¹⁵. Današnji bralec pa razume, da stari Pašić ni imel osebnega razumevanja in ni kazal navdušenja nad Krfskim paktom iz leta 1917 glede nove države SHS, glede novih meja med njo in Italijo. Lahko ga razumemo, ko o njem poroča Sforza v nadaljnjem poročilu 5. 6. 1918, da mu je govoril le o Albaniji, glede katere hoče razpravljati ob obisku v Rimu in o homatijah med Albanci med raznimi njihovimi plemeni.

Zelo zanimive stvari pa poroča taisti Sforza, kar naj bi mu zaupal Pašićev konkurent, predsednik Jugoslovanskega odbora Ante Trumbić. Naj mu dodam kritično pripombo za bralca, ki ne pozna Carla Sforza, ne da bi citiral kot splošno znana dejstva tistim, ki poznajo italijanske publikacije. Sforza je bil zunanji minister, ki je podpisal Rapalsko pogodbo 1920; za časa fašizma je emigriral, se iz ZDA vrnil 1944 domov in po raznih peripetijah postal zopet zunanji minister, ki je podpisal mirovno pogodbo po drugi svetovni vojni. V tem času so izšli tudi njegovi spomini na prvo svetovno vojno, ko je bil poslanik pri srbski vladi. Prikazuje se kar za velikega prijatelja ne samo Srbov, temveč tudi drugih Jugoslovancev. Glede Rapalske pogodbe je prav tako trdil, da bi po njegovih pogledih morala služiti kot most med Italijo in SHS, kot nekak uvod v tesno gospodarsko in trgovsko sodelovanje in bi narodne manjšine uživale vse pravice. Vsaj za obdobje po prvi svetovni vojni imamo italijanske kritike, ki so Sforzo slikali kot velikega cinika, liberalca, ki ni imel odprtih oči in ušes za tisto, kar se imenuje »demokracija«. Da je nato kot emigrant v ZDA doživel neki preokret, bo držalo: mogoče da je v tej luči gledal na svoje delo poslanika, na dobo, ko je bil na Krfu. Ni torej objektivno.

Poročilo Sonnino z dne 15. 5. 1918¹⁶ nam pove, da mu je Trumbić zaupal, da bo regentu skušal dopovedati, naj se del jugoslovanskih prostovoljcev s solunske fronte pošlje

na italijansko bojišče. Lahko dvomimo, da bi Sonnino sprejel te ljudi. Nato omeni, da Trumbić še nima vesti iz monarhije, kako je tam odmeval Rimski kongres zatiranih narodnosti.

Lahko pa dvomimo odkrito, da bi Trumbićev odgovor bil tak, kot poroča Sforza, ki mu ga je dal na njegovo zaupno vprašanje, »kako bi se zadržali njegovi ljudje, ki se boje da bi njih rodna zemlja prišla pod Italijo«. Trumbić je menda menil, da bo že sam nastanek nove države SHS tako velika stvar, da »bo v primeri s tem vsaka žrtev majhna. V ostalem tisti, ki bi se ne znali odpovedati svoji politiki, ko bi prešli v novo državo (to je Italijo), lahko odidejo v novo državo SHS, ki bo veliko nadomestilo za izgubljeno domačo grudo«. Trumbić je bil dalmatinskega pokolenja in prav Dalmacijo je Londonski pakt dajal Italiji. Da bi Trumbić kot pristen Dalmatincev kaj sličnega odgovoril italijanskemu nacionalistu, je nemogoče! Sicer pa je jugoslovanski diplomaciji med leti 1918—1920 uspelo, da je bila Italija v rapalski pogodbi prisiljena popustiti prav glede Dalmacije, razen v vprašanju Zadra. Kakor je Sforza igral tu svojo vlogo, tako tudi Trumbić, saj je bil prvi povojni zunanji minister. Toda prav ob Rapallu je prišel v opozicijo proti srbskemu centralizmu in je začel propagirati federalivno ureditev.

Naj se ob koncu dotaknemo še vprašanja, ki je Italijo med prvo svetovno vojno najbolj pretreslo. Zloma fronte pri Kobaridu ali kakor ga še danes kratko nazivajo »Caporetto 1917«. Kdor prebira sedaj zapuščino zunanjega ministra Sonnina, arhiv in dnevnik, bo obstal. Mož je ohranil svojo hladnokrvnost, svojo linijo in svoj pakt.

Italiji moramo v dobro šteti eno dejstvo, da je namreč od ruske februarске revolucije dalje opozarjala svoje zaveznike na nevarnost avstrijske ofenzive na Soči, če ruske vojne sile popuste. Sicer je bil res bolj general Cadorna, ki je zavezniška poveljstva o tem kar bombardiral, toda tudi Sonnino kot zunanji minister ni molčal, o čemer govore dokumenti iz njegovega arhiva¹⁷. Zavezniki so to upoštevali in vnaprej obljubili vojaško pomoč, niso pa sprejeli Cadornovih načrtov, da bi na soški fronti prešle v ofenzivo ob italijanskih tudi močne francosko-angleške sile. Iz tega sledi, da ob zlomu pri Kobaridu dobi Cadorna glavno besedo, da obvešča zaveznike in prosi za pomoč, ki je že bila zagotovljena in to ne enkrat. Italijanska vlada in Sonnino samo sekundirata. Tu se pokaže Sonnino, ki preide v napad na samega Cadorno¹⁸ zaradi njegovega prvega poročila o zlomu fronte z dne

28. 10. 1917, ki je preko Švice prišlo v svet, ko ga je italijanska vlada »cenzurirala« in zaplenila objavo, saj je kar v prvem stavku general Cadorna vso krivdo naprtil italijanskemu vojaku zaradi »mancata resistenza« pomanjkljivega odpora, ki ga ni dajal sovražniku, to se pravi, je bežal. Sonnino v svojem dopisu Cadorni z vidika zunanje politike seveda očita, da v takih okoliščinah ne more pričakovati vojaške pomoči, če je vsa krivda na italijanski vojski. Kdo jo bo le podprl? Doda še drugo, da je s svojim korakom napravil pridobljeni kapital simpatij, ki jih je Italija dosegla. Že 1. 11. 1917 sledi nov protest, naslovljen na novega predsednika vlade V. E. Orlanda, da se ve, da Cadorna načrtuje umik italijanskih sil iz Albanije, kar bi dalo nov pogum našim nasprotnikom in »spravilo v obupen položaj rešitev jadranskega vprašanja.« Iz njegovega dnevnika pa vemo, da je glede italijanskega vrhovnega poveljnika in njegovega zadržanja med vojno skušal dobiti sodbe in ocene tudi vrhovnih poveljnikov zavezniških sil, tako francoskih (general Foch) in angleški (general Robetson). Oba sta dala slabe oznake, češ da Cadorna ni znal delati s podrejenimi, še najmanj pa je iskal stik s četami.

Kratko naj dodamo tu, da je Cadorna kot vrhovni poveljnik bil pravi diktator tudi nasproti vladi, ki mu ni mogla zaukazovati; v najhujšem sporu je bil z notranjim ministrom Orlandom, kateremu je očital, da noče uporabiti močne roke nasproti štrajkajočim delavcem in pa da ne nastopa zadostno s policijskimi silami glede vojaških begunov itd. Razumljivo, da mu je bila tudi cenzura zlasti delavskega časopisja premila, da dopušča obiske ruskih prevratnikov v Italiji. O tem imamo podatek tudi pri Sonninu, ki omenja obisk ruskih socialistov poletju 1917 v Italiji; šlo je pa za trockiste, ki so tedaj bili udeleženi v vladi.

V teh notranjih sporih Italije je slednjič ob zlomu pri Kobaridu zmagal V. E. Orlando, ki je iz notranjega ministra postal novi predsednik italijanske vlade. Ta je takoj sklenila odstop generala Cadorna. Kot je iz prejšnjega razvidno, je Sonnino bil na liniji Orlanda, kar pa nam njegov arhiv ne izda, o Cadorni ni tu nič več kot tisto, kar smo zgoraj navedli. Pač pa najdemo zanimive podatke v dnevniku, zlasti tiste kratke zapiske o konferenci v Rapallu, ki se je začela 6. 11. 1917 na pobudo L. Georgea in zbrala zavezniške predsednike vlad in njih generaliteto, le Cadorna ni bilo zraven¹⁹. Posamezen zapisek je kratek, toda kar štiri strani v priobčeni izdaji povedo zelo dosti o položaju pri Kobaridu in

po njem. Ni naš namen obdelovati celotno sliko. Da je bilo zelo hudo, nam pove zapisek o izjavi Lloyda Georgea, ki ga tu navajam: »Situacija je težja, kot smo pričakovali«. Razumljivo, če posluša Cadornovega namestnika generala Porro, ki pove, da imajo Italijani na fronti le 377.000 mož nasproti 600.000 vojakom avstrijsko-nemške vojske. Da je ta zadnja številka le malo pretirana, da sta pa Hindenburg in Ludendorff že sklenila umakniti nemško vojsko s Soče, o čemer niso tu še nič vedeli zavezniški predstavniki, saj je Sonnino, ki je zelo malo govoril, povedal še to, da je pričakovati novo ofenzivo iz smeri Tridenta. Skratka sklep je bil, da se ustanovi Consiglio supremo di guerra — Najvišji vojni svet, v katerem bodo zastopani vrhovni štabi zavezniških vojsk. Ta bo odločal, kaj bodo zavezniki še ukrenili na fronti ob Piavi. Ne smemo se čuditi, da sta Orlando in Sonnino sporazumno povedala, da bo italijanske vojne sile zastopal general Cadorna, bil je tako povišan in hkrati odstranjen.

V zvezi s Kobaridom moramo navesti še en dokument Sonninovega arhiva, ki je brez odgovora, razumljivo, saj ga je pisal tajnik zunanjega ministrstva, ima pa le neke odmeve, ki niso direktno povezani z njimi v samem dnevniku. Gre za zaupno poročilo, »relazione riservatissima« G. De Martina. Pred letom dni je izšel njegov dnevnik, spomini, ki ga tu ne bom navajal (mož je bil zelo umirjen nacionalist). V tem strogo zaupnem poročilu svetuje svojemu šefu tudi to, da se italijanska vlada posluži Vatikanu, ki ima tesne stike z Nemčijo, kar je pokazala akcija papeža Benedikta XV. za mir poleti 1917. Avstrijske monarhije ne omenja, vedel pa je najbrže (Kronika I. c.), kar je Sonnino poročal 1915 tridentinski politik De Gasperi. De Martino svetuje tu Sonninu navezavo indirektnih stikov, torej ne s sovražnikom samim. Drugo pa je, da bi ti le služili »à savoir à quoi s'en tenir...« (francoski v tekstu), to je, treba je le vedeti, na kaj se omejimo. Vatikan bi mogel dobiti od »sovražnikov« suvereno garancijo. Ima sam interes, da »posega uspešno v stvari« in to »tajno«, kot že znajo le tam. Če pa ne bi držali tajnosti, lahko vedno vse zanikamo (»sconfessare ogni cosa«). Razumljivo je tudi šlo za to, da prikrijeje vse pred svojimi zavezniki.

De Martino še nadaljuje, da vse to »ne izključuje nujnosti... zopet vzpostaviti prestiž in čast italijanskega orožja«. Omenili smo že, da je to bilo tuje prav novemu vojaškemu poveljstvu generaloma Diazu in Badogliu, ki sta prešla v stalno defenzivo vse do 24. oktobra 1918, ko se je avstrijska vojska že raz-

hajala, medtem ko je bil Cadorna s svojimi 12 soškimi ofenzivami tako rekoč v stalni ofenzivi. Iz zapuščine zunanjega ministra Sonnina kaže, da se je z italijansko generaliteto kar strinjal, le v začetku oktobra 1918 jo je malo vzpodbujal.

Tudi glede navezave indirektnih stikov nimamo pri Sonninu prav nič. Mogoče je Sonnino menil, da mora stati daleč stran od vsega tistega, kar se imenuje Vatikan in vatikanska politika. Naj dodam še to, da je rojen v Egiptu bil protestant, toda ne samo zaradi tega. Zaradi linije italijanskih nacionalistov in skrajnih desničarjev je šel tako daleč, da je v Londonskem paktu uspel, da so sprejeli zahtevo, da se Vatikan na noben način ne sme pritegniti k sklepanju miru. Glede Benedikta XV. in njegovega poziva za mir je pa prav Sonnino bil ostrejši od francoske in angleške zunanje politike; res pa je, da je močno odmeval proti vladi v sami Italiji. Sonnina je zato tudi zadel protest vodje katoliške akcije Della Torre in to šele 26. 10. 1917¹⁹, da kaže, da so se opogumili, ko se je že razširil glas o Kobaridu. Skratka, Sonnino ni bilo možno navezati tudi indirektnih stike preko Vatikanu. Pač pa jih je navezal finančni minister F. S. Nitti in to skoraj gotovo z vednostjo samega predsednika vlade V. E. Orlando. Ne bi tu omenjali, da je Nitti bil le do neke mere filogermanski, zato mu je bilo lahko najti zveze. O tem pa imamo študijo znanega zgodovinarja Alberta Monticoneja, ki jo je gradil na arhivski zapuščini samega ministra Nittija, Nitti in velika vojna 1914—1918²⁰. Nitti se je preko posrednika povezal s kardinalom-tajnikom Gasparijem in ta je v Nittijevo tolažbo sam preciziral, da ne gre za »separatni mir« med Italijo in Avstrijo, temveč za »sporazum, ki naj odpre pot k miru«. Šlo je seveda vedno zato, da bi zvedeli, kaj bi in kaj hoče monarhija odstopiti Italiji poleg Tridentina, ki ga je že ponujala pred vojno 1915. Izmenjava mnenj med Nittijem in Gasparijem je prenehala spomladi 1918, ko so zahodni zavezniki začeli s svojo ofenzivo na francoski fronti.

Nimamo nikakih dokazov, da bi Sonnino bil o tem obveščen, vsaj njegov dnevnik o tem molči. Toda prav njegov dnevnik je zelo bogat zapiskov, kako se je mož razburjal, ko je zvedel za »tajne stike« svojih zaveznikov in prijateljev tako v Parizu kot v Londonu, a so mu ti vse zamožčali, alj ga šele zelo pozno obvestili, celo takrat ko je že prišlo v javnost. Gre zlasti za afero Siksta Parmaburbon, svaka zadnjega cesarja Karla Habsburškega, ki je prejel od njega samega pisma, da se poveže z vodilnimi možmi Fran-

cije, s samim Clemenceaujem. Ta pa je pisma priobčil, da je udaril po nadutem zunanjem ministru monarhije Czerninu, ki je spodnašal samega vladarja.

Sonnino je igral vlogo velikega užaljenega diplomata, čeprav se je v njegovi neposredni bližini, v italijanski vladi sami, dogajalo isto. Kaj ni imel Wilson le prav, ko je v prvi svojih štirinajstih točk nastopil proti tajnim pogodbam? Sonnino je nato v italijanskem parlamentu menil, da bo politika, diplomacija pa še zlasti ostala tajna. Zato njegova zagrizenost v Londonski pakt.

O tem pa je Nitti bil drugačnega mnenja, seveda je pa med leti 1915—1918 bil lepo tiho, toda v svoji zapuščini je le pustil zapisek²²: »Nič ni bolj idiotskega, kot ta sporazum . . . , ki je kompromitiral bodočnost na nepopravljiv način«²² Sodbo novejših italijanskih zgodovinarjev smo pa že omenili (Kronika l. c. 1973). Da jo ponovim: Največja zmeta Sonnina in Orlanda (ta je prav tako molčal kot Nitti), da nista razumela anahronizma, ki ni predvideval rojstva novih držav . . .

Po drugi svetovni vojni lahko dodamo še to, da zahodni diplomati niso predvidevali samo »rojstva novih držav«, marveč tudi »novih držav z novimi družbenimi ureditvami«, kot je naša država ki je prešla od stare SHS na Jugoslavijo, ali vedno še kraljevino. Po dobi NOB in z njo povezano socialistično revolucijo pa na socialistično Jugoslavijo.

OPOMBE

Gre za citiranje Sonninovega arhiva — Carteggio in dnevnika — Diario, kjer dopolnjuje prvi vir.

1. Carteggio l. c. str. 180—200 dok. št. 129 — str. 200—202 dok. št. 130. — 2. Milan Zelenika, gene-

ral-lajtnat, Bitka kod Kobarida — Vojno delo 1950. O Kobaridu sta dve glavni deli: K. von Delmesinger, Durchbruch am Isonzo. Bil je načelnik štaba 14. armade. Gen. A. Krauss, Durchbruch beim Flitsch; bil je poveljnik odseka Rombon-Krn. — 3. Carteggio l. c. str. 369—367 pismo 10. 1. 1918. — 4. Carteggio l. c. str. 362—364 in še 369—373 pismo 11. 1. 1918. — 5. Carteggio l. c. str. 367 dok. 253 10. 1. 1918. — 6. Carteggio l. c. str. 373 dne 14. 1. 1918. — 7. Carteggio l. c. str. 376—379 21. 1. 1918. — 8. Carteggio l. c. str. 390 dok. št. 265 15. 2. 1918 in dok. 266. — 9. Carteggio l. c. str. 418 dok. št. 290 25. 5. 1918. — 10. Carteggio l. c. str. 683 št. 497 in naslednji. — 10a. Diario l. c. str. 190—193 zapis 10. 9. 1917. — 11. Carteggio l. c. str. 355—356 dok. št. 247. — 12. Carteggio l. c. str. 383 26. 1. 1918 glej še Steed, Trent anni di storia europea 1897—1922, Milano = 653 str. — 13. Carteggio l. c. str. 383—387 nadaljni dokumenti o kongresu str. 391 dok. 268; str. 392 dok. 272. — 14. Carteggio l. c. str. 387—389. — 15. Carteggio l. c. str. 397—398 26. 3. 1918 in str. 410—412, 5. 6. 1918. — 16. Carteggio l. c. str. 323—324 30. 10. 1917 Cadorni in še str. 325 1. 11. 1917 Cadorni. O Cadorni si je dal Diario str. 204 poročati tudi oba najvišja zastopnika zavezniških vojsk gen. W. Robertsona V. B. in gen. Focha Francija. Oba sta očitala Cadorni, da ni imel stikov z vojaki. — 17. Carteggio l. c. str. 218 11. 5. 1917 Cadorna in ruska situacija; str. 225 16. 5. 1917 Isto Sonnino. — 18. Diario l. c. str. 206—210 Konferenca v Rapallu 6.—7. 11. 1917. — 19. Carteggio l. c. str. 313 26. 10. 1917 protest Della Torre. — 20. A. Monticone, Nitti e la grande guerra 1914—1918, Milano 1961. — 21. Carteggio l. c. str. 401 opomba Sikst Parmski-Clemenceau. Diario l. c. str. 160—162 Sonnino v Parizu zve za afero Sikst; str. 179—180 o tem razgovor s kraljem Jurijem V. B. str. 266 21. 4. 1918 dobi od francoskega poslanika prepis pisma cesarja Karla kar zadeva Italijo. — 22. Monticone l. c. str. 10 opomba pod 20 o Londonskem paktu.

GRAD KRUPA V BELI KRAJINI

IVAN SIMONIČ

Grad Krupa z imenom istoimenske reke, ki izvira v oddaljenosti 3/4 km z do 80 m širokim izvirom izpod 60 m visoke navpične pečine, je stal na njenem visokem desnem bregu na vzhodni strani Stranske vasi v Beli krajini. Na levem bregu Krupe nasproti gradu je v nekoliko višji legi znamenita skalnata votlina z dvema vhodoma, razmaknjema med seboj 15 m, imenovana Judovska hiša, ki je bila po arheološki raziskavi leta 1960 poseljena že v bronasti dobi.¹ Po gozdnatem naravnem mostu med obema vhodoma Judovske hiše drži steza v Moverno vas, pod katero je iz studenčne jame na terasi ob Krupi ob povodnji 11. februarja 1972 izbruhala voda človeške ribice, od katerih eno hrani Belokranjski muzej v Metliki.² Od nekdanjega mlina pod gradom teče poprečno 13 m široka ter dva in pol do tri in pol metra globoka sinja Krupa v gozdnatem kanjonu v ravni liniji proti Lahinji, v katero se izliva za železniškim viaduktom pod cerkvijo v Klostru. Od štirih starih mlinov, od katerih se eden omenja leta 1312,³ redno obratuje le podgrajski mlin, ki je preurejen na valjčke in tudi na električni pogon, povsem pa sta opustila mletje mlin pod Moverno vasjo in mlin na Dolenjcih.

Začetek gradu Krupa ni znan, a stal je bržkone že ob koncu 12. stoletja. Po Valvasorju so bili njegovi prvi lastniki gospodje Krupski, ki so izhajali iz rodbine grofov Blagajev; ti so se pojavili v slovenskohrvatski zgodovini ob koncu 12. stoletja.⁴ Iz rodu Krupskih je bila pomembna grofica Ana, ki se je omožila z grofom Otonom Ortenburškim, kolonizatorjem Kočevske. Kot vdova je bila

lastnica več gospostev ter je po Valvasorjevem pisanju ustanovila župnijo v Radovljici, avguštinski samostan v Ljubljani in ženski samostan v Velesovem, v katerega se je tudi sama umaknila.

Po izumretju Ortenburžanov leta 1418 so po dedni pogodbi iz leta 1377 prevzeli grad Krupo in vsa ortenburška gospodstva Celjani. V vojskovanju med njimi in Habsburžani je leta 1439 porušil grad Krupo Jan Vitovec. Kasneje so krupsko gospodstvo podedovali gospodje Hohenwarthi, bratrance Ortenburžanov. Ko je leta 1483 umrl Andrej pl. Hohenwarth, celjski in metliški glavar, si je krupsko gospodstvo priženila plemiška rodbina Burgstall s poroko z njegovo edinko Margareto. Grofje Burgstalli so tu gospodarili nad 200 let ter so imeli dalj časa v svojih rokah tudi gradova Gradac in Pobrežje ter gradič Krasinec. Čeprav je bil grad Krupa mogočna utrdba z dviznim mostom, so 23. junija 1565 presenetili nepazljivo stražo Turki, vdrli vanj po mostu in grad izropali. V prvem desetletju 18. stol. so si pridobili grad Krupo z gospodvom grofje Lambergi, ki so ga leta 1737 prodali pl. Bonazom. Leta 1773 je grad z gospodvom podedovala grofica Frančiška Auersperg, rojena Apfaltrern, od katere so ga prevzeli leta 1804 baroni Apfaltrerni in ga obdržali v svojih rokah 100 let. V istem času so bili tudi lastniki gradu Pobrežje. Leta 1904 je baron Artur Apfaltrern prodal oba gradova s pripadajočim veleposestvom gradaškemu poštarju Juliju Mazelletu in metliške hotelirju Danijelu Makarju. Leta 1918 sta grad Krupo z mlinom in veleposestvom kupila brata trgovca Anton Zurc iz Črnomlja in

Grad Krupa pred prvo svetovno vojno

Ivan Zorc iz Semiča, nakar ga je še istega leta prevzel njegov sin trgovec Josip Zorc iz Semiča, ki je bil zadnji lastnik gradu.

Za Valvasorja je bil grad peterokraka stavba s štirimi vogelnimi stolpi in večjim obrambnim stolpom na dvorišču. Pozneje je bil grad prezidan v kvadratno nadstropno trdnjavo s štirimi vogelnimi stolpi in arkadami na notranji strani. Obdan je bil z jarkom, v katerega so mogli dvigati vodo s črpalko po navpični cevi iz Krupe tik zraven mlina. Čez jarek je držal most do velikega obokanega kamnitega vhoda. V desnem stolpu pri zavoju stare ceste proti Gradcu je bila v globoki kleti utrjena temnica, ki je služila za strah in kaznovanje upornih kmetov tlačanov. Iz gradu je bil speljan blizu poldrug km dolg podzemeljski rov v Log z izhodom v globoki dragi Bezgovici tik levo ob gozdni bližnjici iz Vinjega vrha v Klošter.

V dobi reformacije so v gradu uživali gostoljubje slovenski in hrvaški predikanti, ki jim je za obrede služila grajska kapela sv. Antona Padovanskega v prvem desnem stolpu v smeri proti Gradcu in tudi 150 m oddaljena grajska cerkva sv. Boštjana, postavljena na mestu, kjer se začne spuščati s stare ceste kolovoz navzdol k podgrajskemu mlinu. Leta 1874 so razpadajočo cerkvico na istem mestu prezidali v gotško cerkev sv. Ane, v kateri sta bili ob stenah pred oltarjem nameščeni grobnici Burgstallov s tremi nagrobnimi reliefnimi spomeniki in nemškimi besedilom, ki jih sedaj hrani v bivši Martinovi cerkvi Belokranjski muzej v Metliki.

Od leta 1816 do 1850 je bil v krupskem gradu sedež belokranjske okrajne gosposke, nato pa so urade prenesli v Črnomelj ter sodišče

in davkarijo tudi v Metliko. Grad je poslej izgubljal svojo veljavo. Ker ga ni nihče popravljajal, je sčasoma oslabilo njegovo že vegasto ostrešje in vse, kar je bilo lesenege v sobah. Po mnenju domačinov, naj bi ga prevzela kmetijska šola ali pa naj bi ga preuredili za rekreacijo zaradi njegove prijetne okolice. Prišlo ni niti do prve niti do druge realizacije, pač pa so ga partizani, ki so videli v njem ponižujočo in mukotrpno preteklost kmetov tlačanov, požgali poleti 1942 v začetku žetve. S tem požigom so tudi preprečili kakršenkoli poskus nastanitve italijanske vojske v gradu. Počasi je gorel, nad dva tedna. S poslopjem je zgorel tudi arhiv, ki ga je v majhni meri uporabil Leopold Podlogar v svoji razpravi »Črtice o belokranjskih hajdukih«.⁵ Po vojni so kmetje preostalo grajsko zidovje razdrli in razvozili ves gradbeni material za svoje potrebe. Ostal je le neuporaben širok kup drobirja, ki ga je zaraslo drevje in največ trava. Grajskih gospodarskih poslopij partizani niso požgali, pač pa so jih po nemški oktobrski ofenzivi leta 1943 uporabljali do osvoboditve za svoje delavnice, za kar jim je najbolj služila kovačnica. V zidanih grajskih svinjakih so leta 1948 uredili pitališče svinj, ki pa je bilo po sedmih letih opuščeno. Opeko iz zidanih svinjakov je po opustitvi pitališča porabil kmet iz Stranske vasi pri zidanju svojega gospodarskega poslopja. Cerkev sv. Ane, ki se je zaradi prekopavanja v njeni notranjosti pri iskanju morebitnih zakladov začela nevarno nagibati proti cesti, sta dva domačina z oblastnim dovoljenjem podminirala in razstrelila. Ves material porušene cerkve so potem domačini razvozili in porabili pri svojih gradnjah, da

Grad Krupa 1943

Izvir Krupe

so ostala le gola tla, ki jih je polagoma zaraslo drevje z grmovjem. Oltarno sliko sv. Ane Matije Koželja ki je zaradi večkratnega pregiba močno poškodovana, hrani Belokranjski muzej v muzejski zbirki v Semiču. Pri vsem tem dogajanju okrog gradu se je ohranil na zidanih temeljih stoječi ostareli grajski kozolec, mimo katerega so leta 1970 speljali asfaltirano cesto iz Stranske vasi navprek čez njive v Log in naprej po razširjeni stari cesti proti Gradcu. Na drugi strani ceste stoji visoko zidano poslopje nekdanje grajske žitnice, ki služi sedaj za senik. Pri grajski razvalini ob stari cesti se je še ohranila stara kovaška hiša, ki jo je podgrajski mlinar uredil v prikupno družinsko stanovanje.

Krupsko gospostvo ni bilo strnjeno, marveč je imelo svojo posest raztreseno domala po vsej Beli krajini od Krašnjega vrha, Bojanje vasi in Rožnega dola preko Ručetne vasi, Vojne vasi, Zorencev, Brdarcev, Male Lahinje in Knežine do Perudine, Zilj in Podklanca pod Vinico. Uskoško naselje Bojance si je po urbarju gospostva Pobrežje ob Kolpi iz leta 1711 delilo tako, da so večji Gornji Bojanci z Vrliniči, Mirosavci (Mirossalltz) ter dvema bajtarjema Hrvatom in Berkopcem pripadali krupskemu, manjši Dolnji Bojanci s Kordiči in Radojčići pa pobreškemu gospostvu. Od 34 hiš v Bojancih jih je bilo leta 1961 20 v Gornjih in 14 v Dolnjih Bojancih.

Lastna veleposest gradu Krupa je obsegala obširen gozdni pas na obeh bregovih Krupe do Lahinje in proč od nje proti Vranovičem, velik kompleks obdelovalne zemlje z velikim sadovnjakom, njivami in travniki pa se je raztezal od Stranske vasi do gozda Loga med cestama v Črnomelj in Gradac. Grajsko veleposest s površino nad 100 ha so spomladi 1946 nacionalizirali. Deloma so jo razdelili med

osebenjke in male kmete, 30 ha zemlje pa je prevzela leta 1944 ustanovljena Kmetijska zadruga v Črnomlju.

OPOMBE

1. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975, str. 244. — 2. R. Bačer, Gre za podzemno jamo ali kaj, Dolenjski list 1972, št. 8. — 3. Leopold Podlogar, Kronika mesta Črnomlja in njega župe. Ljubljana 1906, str. 32. — 4. Dr. Ludwig Thallóczy, Die Geschichte der Grafen von Blagay, Wien 1898, str. 151—153. — M. Kos, Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku, Vjesnik zemaljskog arkiva 18, 1916, str. 14—15. — 5. Dom in svet XXI, Ljubljana 1908. Odbrani arhiv s knjigami, ki jih je lastnik gradu oddal pred vojno v varstvo v Ljubljano, je po osvoboditvi zgorel v Vevčah.

VIRI IN LITERATURA

1. Vrbarium der Herrschaft Crupp und Gueth Oeden Grätz de anno 1742. — Arhiv Slovenije. — 2. Neu Reformiertes Stifft Register über die Herrschaft Crup in unter Viertel (1756). Arhiv Slovenije. — 3. Vrbarium der Herrschaft Freyenthurn An der Cullpp. Von anno 1711 angefangen. Arhiv Slovenije. — 4. Johann W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain 1689, VIII, XI. — 5. Janez Vajkard Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae Modernae. Bogenšpek na Kranjskem 1679. Spremnna beseda in redakcija Branko Reisp, Ljubljana 1970. — 6. Valvasor o naših trgih in gradovih. Krupa. Dolenjski list 1968, št. 22. — 7. Dular Jože, Semič v Beli krajini. Semič 1971. — 8. Kambič Mirko, Grad Krupa v Beli krajini. Kronika 1974, str. 52—53. — 9. Šašel I., Grad Krupa v Beli krajini. Dom in svet 1893, str. 365—367. — 10. Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 135—136. — 11. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana 1971, str. 42—43.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

DOLENJSKI MOTIVI IZ MEHOVKE FOTOGRAFA ERJAVCA

MIRKO KAMBIČ

»Od svojega pokojnega očeta imam še nekaj slik, precej plošč in dve mehovki,« tako mi je odpisal dne 19. aprila 1974 Janko Erjavec, poklicni fotograf v Ivančni gorici, ko sem ga prosil, naj mi napiše nekaj biografskih podatkov o svojem očetu Jožefu Erjavcu, že pozabljenem dolenskem fotografu iz Višnje gore.

Janko mi je posredoval nekaj zgoščenih podatkov, toda osebno se nisva srečala, kajti decembra 1975 je umrl. Njegovi sorodniki so mi dali pozneje na ogled nekaj starih plošč in mi dobrohotno naredili tudi več kontaktnih kopij ter dodali v pogovoru še nekaj zanimivih pojasnil. Tako mi je dala Erjavčeva družina trdno osnovo za ta ilustrirani zapis o fotografu Jožefu Erjavcu (1871—1936).

Sodobna civilizacija zelo hitro spreminja zunanjo podobo naših naselij in pokrajine same. V dolensko pokrajino so začrtali določene

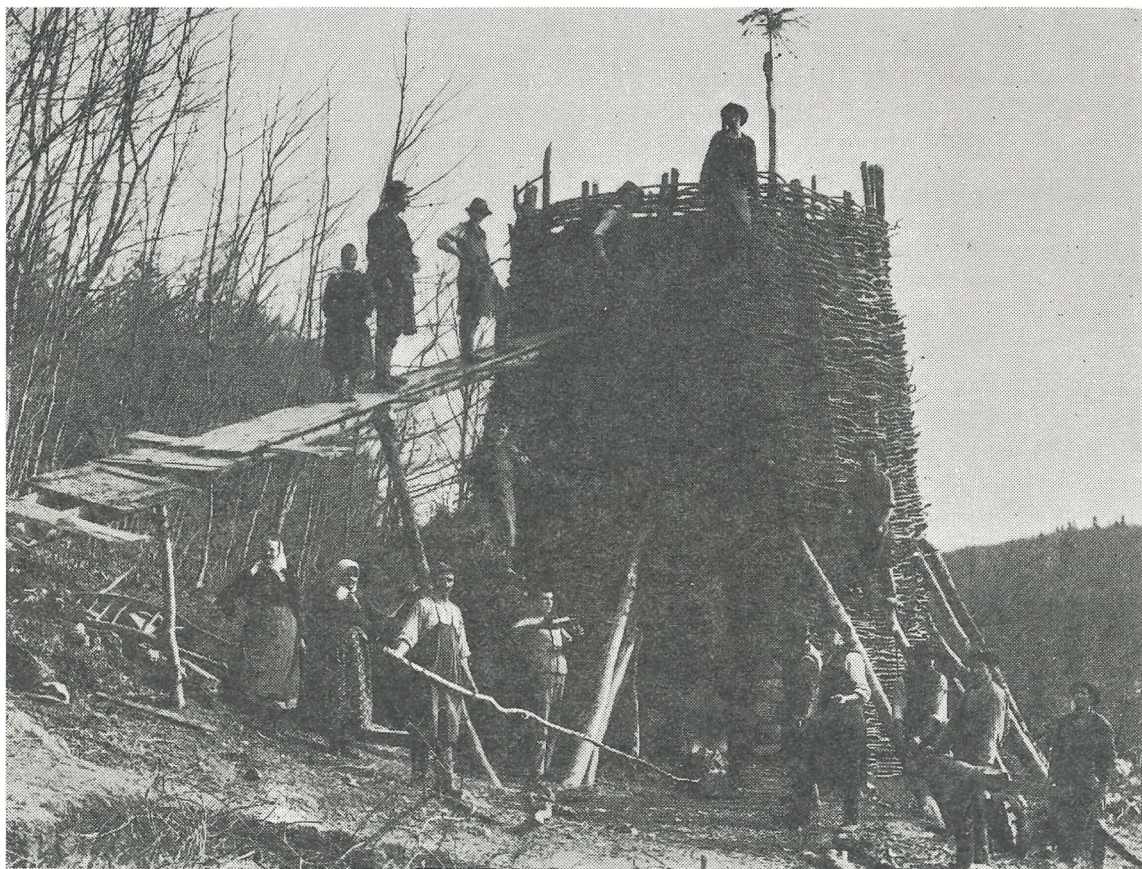
spremembe zlasti naslednji faktorji: železnica do Kočevja in Novega mesta, narodno-osvobodilna vojna, magistralna cesta Ljubljana—Zagreb in sedanja industrializacija ter hitra rast stanovanjskih hiš in javnih zgradb.

Zato je toliko bolj zanimiva podoba naselij in pokrajine iz začetkov tega stoletja, ko so bile hiše krite s slamo, ceste ozke in prašne, in ko so še stale nekatere zgradbe, ki jih je vojna pozneje uničila. To podobo naselij dopolnjujejo fotografije kmečkih ljudi, slikanih na skrbno obdelanih poljih, pri gradnji mostov, ob apnenicah ali pa ob raznih slavnostnih priložnostih, v tipičnih nošah tistega časa.

Fotograf Jožef Erjavec je vse to pridno in s posebno vnemo lovil v svojo mehovko, ki ni bila ravno majhna. Ohranjene plošče so formata 18 × 24 cm in služile so neposrednemu kopiranju na papir, brez povečevalnika.

Jožef Erjavec, Po balo. Mala Dobrava pri Višnji gori. 1902. Plošča 18 × 24 cm — počena. (Zenin Jožef Erjavec sedi na vozu).

Jožef Erjavec, Pri apnenici. Kraj in datum nista znana. Plošča 18 × 24 cm

Pri tem delu so pomagali tudi otroci, Jožef jih je imel kar enajst, deset fantov in eno hčerko. Vinko, rojen 1917, se še sedaj spominja: »Plošče smo kopirali v posebnih okvirih in obračali smo jih proti soncu, zaposleni pa smo bili s tem po dve do tri ure na dan, če je sijalo sonce. Zato smo si večkrat želeli, da bi bil dež.« Tudi mati je izdelovala slike in oče je delal še po starih fotografskih postopkih vse do leta 1934.

Toda ob vseh teh anekdotah je tragično dejstvo, da je večina Erjavčevih plošč uničenih. Po zadnji vojni so jih veliko sprali in steklo uporabili za okna. Ohranjenih je le nekaj desetih plošč s skupinskimi portreti ter nekaj plošč s pokrajinskimi motivi. Ti negativni so brez datuma in drugih podatkov, ki bi nas zanimali; nekatere originalne škatle za plošče nosijo tehnične podatke izpred prve svetovne vojne in posredno dokazujejo starost slik.

Ohranjeni pokrajinski motivi prikazujejo panoramo pokrajine ob izviru Krke (Videm in sosednje vasi), Ivančno gorico s Stično, Žužemberk, Višnjo goro, Šentrupert, Velike Poljane pri Ortneku in nekaj drugih manjših

naselij. Ohranjena sta dva motiva slovesne otvoritve mostu čez Krko pod Šmihelom pri Žužemberku, delo pri veliki apnenici ter motiv Erjavčeve poroke leta 1902, ko so prevzemali balo pri nevestini hiši.

Plošče, kopirane na sedanji fotografski papir, ne dajo tiste lepote in bogastva tonov, kot ga je dal tedanji papir, delan za kopiranje v sončni svetlobi. Verjetno so Erjavčeve originalne kopije še kje ohranjene in verjetno bi našli s skrbnim poizvedovanjem tudi že izgubljene, neznane motive.

Jožef Erjavec, ki se je rodil leta 1871 v vasi Podsmreka pri Višnji gori, je bil vedoželjen fant. Sprva je bil knjigovez samouk. Okrog leta 1885 se je oglasil v Podsmreki potujoči fotograf Žagar in ostal pri Erjavčevih kar več let. Morda je to isti Dragotin Žagar, ki je potoval tudi po Beli krajini in posnel v Dragatušu družinsko sliko Župančičevih, na kateri je tudi mladi Oton. Atelje je imel v Čabru, pa v Karlovcu in Zagrebu.

Jožef Erjavec se je naučil pri Žagarju fotografskih skrivnosti, pozneje pa je naredil tudi fotografski izpit in dobil leta 1899 obrtni list. Nevesto Ivanko r. Skubic si je našel v

Jožef Erjavec, Vaščani. Kraj in datum nista znana. Plošča 18 × 24 cm

Jožef Erjavec, Žužemberk. Datum ni znan. Plošča 18 × 24 cm

Mali Dobravi pri Višnji gori in leta 1902 so vozili balo, kar dokazuje tudi ohranjena fotografija. Jožefa bi bila skoraj pobrala jetika, toda skrbna žena ga je dobro pozdravila in imela sta kar trinajst otrok. Po letu 1920 se je pričel fotograf Erjavec živo udeleževati kot javni delavec. Postal je župan petih združenih občin (Višnja gora), bil je pa tudi poslanec in načelnik cestnega odbora združene litijske in višnjegorske doline. Sina Janka, rojenega 1903, je uvedel v fotografijo tako uspešno, da je leta 1931 prevzel oče-

tovo obrt. Oče Jožef je umrl leta 1936, Janko pa je vneto slikal Dolenjsko in Dolenjce vse do leta 1973, ko je šel v pokoj, dve leti nato pa je sledil očetu v večnost. Fotografsko tradicijo Erjavčevih nadaljujeta Jankova vdova in nečakinja Natalija.

Ostane nam še prijetna naloga, da iščemo in zbiramo izgubljene in založene dolenjske motive iz Erjavčeve mehovke in sestavljamo zanimiv slikovni mozaik, ki je nastajal dobrih štirideset let, pa se je v naslednjih štiridesetih letih zopet razdrobil in porazgubil.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

*Petindvajset let goriškega muzeja
(1952—1977)*

Prvi zapisek o muzeju v Novi Gorici — tedaj je nosil še neuradno današnji naziv »Goriški muzej« — se je v »Kroniki« (1/1953, 206—7) pojavil že ko je imela ustanova za sabo komaj leto dni življenja. O Goriškem muzeju (GM) znova govorimo na tem mestu ob njegovi petindvajsetletnici (1952—1977). Pred štiriindvajsetimi leti ga je v »Kroniki« predstavil njegov prvi ravnatelj Ludvik Zorzut. Le nekaj mesecev pred jubilejem je Ludvik Zorzut umrl (27. april 1977) v petinosemdesetem letu življenja (rojen 24. avgusta 1892). Članek naj zato poleg jubilejne obveznosti služi tudi kot nekrolog enemu izmed tvorcev GM, širši slovenski javnosti znanemu publicistu in pesniku, ki je na področju muzejskih strok največ deloval kot narodopisec.

GM je ena izmed tistih ustanov osvobodjene Primorske, ki jih je v življenje priklicala nova državna meja med Jugoslavijo in Italijo na podlagi mirovne pogodbe iz leta 1947. Jugoslaviji pripadajoči del Goriške je ostal brez svojega središča (mesto Gorica), nova ljudska oblast je zato s pomočjo vse Slovenije skušala nadomestiti izgubljeno ali pa ustvariti povsem na novo središča za najrazličnejše potrebe od široko razvejanega gospodarstva, preko šolstva in zdravstva pa vse do kulture. Ne bomo zapisali neresnice, če trdimo, da so bili prav slovenski zgodovinarji, če že ne prvi, pa vsaj med prvimi, ki so na svojem 5. zborovanju v Novi Gorici (8. in 9. oktobra 1948) izrazili v svoji zaključni resoluciji željo, »da bi se v Novi Gorici ustanovila študijska knjižnica in muzej z arhivom.« Od te pobude — ni ugotovljeno, če je tedaj bila edina — pa do formalne ustanovitve prve novogoriške kulturne ustanove ni poteklo niti leto dni, ko je bila 18. septembra 1949 ustanovljena študijska knjižnica. Nato pa je bilo treba čakati še skoraj tri leta, da je tedanji okrajni ljudski odbor Gorica z odločbo dne 5. septembra 1952 ustanovil okrajni muzej z nalogo, da zbira arheološko, narodopisno, prirodopisno, zgodovinsko in umetniško gradivo ter druge predmete tudi iz NOB. Pot treh ali štiriletnih priprav za ustanovitev muzeja — eden izmed glavnih pobudnikov je bila podružnica Zgodovinskega društva v Novi Gorici (ustanovljena 29. 4. 1951) — je bila že opisana v »Kroniki«; nekaj dejstev bi bilo treba še z arhivskimi viri dopolniti in pojasniti. Naša naloga pa je, da govorimo o mejnikih for-

malne in neformalne narave, ki so ustvarili današnjo podobo GM.

GM je tako že od začetka deloval kot ustanova okrajnega ljudskega odbora Gorica (oz. njegovega sveta za kulturo in prosveto), kot »okrajni muzej« (formalno). Njegovo torišče dela pa je obsegalo del ozemlja zgodovinske pokrajine Goriške v mejah Jugoslavije (okraj Gorica: goriški Kras, Vipavska dolina, goriška Brda); okraj Tolmin in Idrija sta že imela lastni muzejski ustanovi posebno področje dela je imel muzej v Postojni, obalni pas pa je bil tedaj še vedno formalno ločen od ostale Slovenije. Že v pripravljalnem obdobju (1949—1952) se je snujoči se muzej vsebinsko opredeljeval kot kompleksen, kar je seveda potrdila tudi ustanovitvena odločba. Tako kompleksno naravo je ohranil do danes, vidnejši delovni rezultati nekaterih strok v petindvajsetih letih pa so zgolj posledica kadrovskega staleža ter obsega nalog, ki jih je GM sprejemal od zunanjih naročnikov.

V četrto stoletje se je prvotni prostorski obseg dela menjal. K temu je največ pripomogla komasacija okrajev (pripojitev idrijskega okraja Tolminu in nato tega k Gorici), da je moral ustanovitelj (OLO Gorica) izdati 20. januarja 1956 prečiščeno besedilo ustanovitvenega akta, s katerim je delo muzeja raztegnil še na področje nekdanjih okrajev Tolmin in Idrija. Tedaj je muzej dobil nov organ upravljanja — muzejski svet, ki je že na svoji prvi seji (12. 3. 1956) predlagal, naj se muzej imenuje »Goriški muzej«. Formalno pa se je ime uveljavilo od 1. januarja 1958 dalje, ko je bil GM pridružen tedanji muzej za Tolminsko (skupaj z Gregorčičevo rojstno sobo na Vrsnem), kar je vsaj na zunaj izzvenelo kot posledica združenja okrajev Gorica in Tolmin. Muzej v Idriji pa je še dalje ostal samostojen in tako sta v tedanjem okraju Gorica delovala dva samostojna muzeja. Status GM se je znova menjal leta 1963 ob ukinitvi OLO Gorica. Ustanoviteljstvo je prevzela skupščina občine Nova Gorica, leta 1966 sta nanjo prenesli pravice, da opravlja naloge in dolžnosti ustanovitelja še skupščina občin Ajdovščina in Tolmin; leta 1970 je tudi skupščina občine Sežana izdala sklep, da opravlja GM muzejske naloge tudi za njeno področje. Tako deluje GM od leta 1966 tudi formalno kot medobčinski zavod za področje štirih primorskih občin (to ozemlje ima površino 2600 km²). Ta obseg se vsaj deloma (izjema je idrijska občina ter zamejstvo) pokriva z mejami nekdanje historične goriške dežele. GM sodi ta-

ko med slovenske pokrajinske muzeje, ta regionalni značaj potrjuje dejstvo, da za njegov materialni obstoj skrbe poleg samoupravnih interesnih skupnosti vseh štirih občin tudi Kulturna skupnost Slovenije.

Kot sleherni muzej, tako je bil tudi GM ustanovljen s temeljnimi nalogami, da zbira, proučuje, evidentira in daje na ogled različne priče preteklosti. Tem osnovnim ciljem je želel GM služiti od svoje ustanovitve dalje. Ob delu pa je hote ali nehoti sprejemal dodatne naloge, ki so pa bile zelo organsko povezane z naravo muzejskega dela. Iz muzeja sta izšli dve današnji samostojni regionalni ustanovi: Zavod za spomeniško varstvo Gorica s sedežem v Novi Gorici ter Pokrajinski arhiv, prav tako s sedežem v Novi Gorici. Arhivske naloge je muzej opravljal že od ustanovitve dalje, čeprav mu to z nekim formalnim aktom ni bilo naloženo (neuradno se je GM označeval kot okrajni muzej in arhiv). Tako sožitje pa je kmalu sprožilo predlog (1957), da se arhiv odcepi od GM in priključi študijski knjižnici v Novi Gorici. Ta neposrečeni sklep se ni uresničil, pač pa so v letih 1965—66 skupščine občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin izdale sklepe, da GM razširi svojo dejavnost tudi na arhivsko službo. Nova republiška arhivska zakonodaja pa je nato pospešila priprave, da se v Novi Gorici ustanovi samostojni arhiv, ki ji pričel delovati 1. januarja 1972. Referat za spomeniško varstvo je pri GM deloval od leta 1957, uradno pa je muzeju te naloge naložil OLO Gorica 5. februarja 1959. Ko se je tako sožitje izkazalo za manj primerno pa tudi v skladu z ustrežno zakonodajo, se je iz referata razvil samostojni zavod, ki je pričel z delom 1. januarja 1962.

Prčetek GM je bil nadvse skromen predvsem zato, ker je deloval v okolju in na območju, kjer ni bilo zbirateljske tradicije, ki bi z neko mecensko gesto lahko novemu muzeju ustvarila prvi fond gradiva; osrednji pokrajinski muzej je ostal v Gorici, priprave Slovencev za lastni muzej v Gorici pa je uničila prva svetovna vojna. Druga malo vzpodbudna okoliščina je bilo tudi pomanjkanje ustrežnejših prostorov v okolju, kjer se je tedaj pričela graditi Nova Gorica. Mnogi slovenski muzeji, ki so tedaj nastajali, so vsaj povečini našli ustrežnejše razstavne depojske in upravne prostore. GM je spočetka deloval skupaj z Goriško knjižnico v skromnih prostorih solkanske osnovne šole. Prav tu je za prvi maj leta 1953 odprl za poskus prve stalne zbirke kot prikaz zbirateljskega dela v času nekako triletnega pripravljalnega obdobja za ustanovitev muzeja ter nekajmesečnega

uradnega obstoja. Omeniti je namreč treba, da je muzejsko delovanje na Goriškem opravilo svoj prvi nastop s prikazom gradiva iz zgodovine NOB na Primorskem na razstavi lokalnega gospodarstva v Novi Gorici (1. do 10. 5. 1951), z razstavo ob 400-letnici slovenske knjige (osnovna šola Solkan, september 1951) ter večjo razstavo primorskega tiska in dokumentov NOB ob primorskem festivalu v Ajdovščini (29. 6. do 8. 7. 1952). Ob teh prvih poskusih so tesno sodelovali člani podružnice Zgodovinskega društva, delavci knjižnice ter seveda muzeja v ustanavljanju.

Prostori, v katerih je GM postavil svojo prvo zbirko, so se že od samega začetka pokazali za neustrezne, zato se iskanje boljše lokacije ob tem ni zaustavilo. V Solkanu ni bilo primerne zgradbe — z izjemo deloma porušenega Grinnoverjevega gradu — še manj pa v sami Novi Gorici, ki je rasla »na zeleni trati«. Ludvik Zorzut, ki je tedaj vodil GM in odšel na začetku leta 1953 v pokoj, ni kot aktivni muzejski delavec dočakal selitve GM v grad Kromberk (4 km od središča Nove Gorice), ki se je potem, ko se je iz njega izselila v Postojno nižja gozdarska šola, pokazal veliko bolj ustrezen kot omenjena graščina v Solkanu. Tudi grad Kromberk ni imel niti približno idealnih pogojev za delovanje muzeja. Poleg, za takratne čase kar znatne oddaljenosti od središča mesta, pa je bila zgradba še precej neobnovljena (poškodbe kot posledica še prve in nato druge svetovne vojne), v gradu so prebivali tudi zasebni stanovalci. Zgradba pa je bila vsemu navkljub najboljša rešitev, saj je grad končno veljal za ugleden kulturni spomenik (zgrajen na začetku 17. stoletja v renesančnem tlorisu, večkrat prenovljen, in velja danes za spomenik 1. kategorije). Po treh letih delovanja GM v gradu Kromberk, ki je bilo občasno prekinjeno zaradi kadrovskih problemov, je mogel GM v deloma obnovljenem gradu odpreti svoje prve stalne razstave za javnost 22. julija 1957. Poslej je bil grad Kromberk stalno odprt za obiskovalce, ki so si v kasnejših letih ogledovali še nove razstavne prikaze v prostorih, ki jih je GM pridobil s postopno obnovitvijo notranjosti in zunanosti gradu. Grad Kromberk, kjer je danes sedež uprave in temeljnih organizacijskih enot (oddelkov) GM ter ene izmed muzejskih zbirk, si je pričel v letu 1977 generalno obnavljati: z obnovitvenimi deli, ki bodo končana leta 1978, dobiva grad povsem novo podobo.

Preselitev GM v grad Kromberk (1954) pomeni začetek novega obdobja. V lastnih prostorih s pridobitvijo novih kadrov in boljše materialno bazo je mogel GM zastaviti bolj

organiziran program svojih nalog za prihodnja leta. Že leta 1957 so v GM delovali trije kustosi (etnolog, zgodovinar NOB in umetnostni zgodovinar), kar je bilo vsekakor ustrežnejše od razmer okoli leta 1952, ko je bil ravnatelj muzeja tudi edini njegov delavec. Delovanje GM se poslej ne kaže le v zadovoljevanju temeljnih nalog, temveč tudi v študijskih terenskih raziskavah v prirejanju lastnih ter gostujočih občasnih razstav, zlasti od leta 1958 dalje. Ta način dela, ki so ga popestrile še nove naloge v kasnejših letih, traja do danes, pa čeravno se na primer vsaj kar zadeva občasne razstave, opravljeni program ne izraža količinsko enako za vsako posamezno leto (leta 1963 sta bili na primer dve taki razstavi, leta 1974 pa kar 11).

Kot smo še spoznali, je funkcija okrajnega muzeja prinesla GM zlasti z letom 1956 dovolj obširno področje dela. S pripojitvijo tolminskega muzeja se začneja plesti mreža muzejskih zbirk. Muzej za Tolminsko je pripravilo muzejsko društvo v Tolminu in ga za javnost odprlo 22. julija 1951. Še isto leto je bila urejena spominska soba v rojstni hiši pesnika Simona Gregorčiča na Vrsemu ter za metek spominske sobe v domačiji zgodovinarja Simona Rutarja v vasi Krn. Tako je GM poleg gradu Kromberk upravljal še muzej v Tolminu ter spominsko sobo na Vrsemu, ker se namera, da bi podobno sobo dobil tudi Simon Rutar, ni uresničila. Ob koncu šestdesetih let so se torej pokazali obrisi bodočega dela in nalog, ki jim GM sledi še danes. GM je torej pokrajinski muzej za jugoslovanske predele nekdanje dežele Goriške; ker matični sedež ne premore dovolj primerne prostora bodisi za razstave, skladišča in upravo, se delo odvija tudi po muzejskih zbirkah; vsebina GM je osredotočena na družbenih vedah (zanemaren je na primer prirodoslovni del, ki bi ga kompleksni muzej moral imeti). Ta izhodiščna načela, ki so jih porajale ali po svoje preoblikovale obstoječe razmere, je razdobje po letu 1960 po svoje dopolnjevalo tako v pogledu širjenja mreže muzejskih zbirk, poglobljanju vsebine dela, širjenju dejavnosti ter v kadrovskem izpopolnjevanju.

Do leta 1963 so delo GM oteževali nekateri razlogi objektivne in subjektivne narave, bili so bolj ali manj povezani z delom ustanove, ki je v prvem desetletju svojega obstoja preživljala vse začetniške težave. Poslej pa je začel GM graditi svojo novo podobo, ki je seveda temeljila na izkušnjah prehojene poti. GM je nadaljeval z obnovo prostora na svojem matičnem sedežu (grad Kromberk), kjer je leta 1964 odprl nove razstavne oddelke,

dograjeval je mrežo muzejskih zbirk (akcija za odkup in muzejsko preureditev Gregorčičeve rojstne hiše na Vrsemu, prevzem v upravljanje Trentarskega muzeja leta 1965) in skušal zadovoljiveje reševati problem strokovnega kadra. V teh pogledih razmere niso bile ugodne, saj je GM prav v tistem času s smrtjo etnologa, z upokojitvijo kustosa za zgodovino NOB, z odhodom dveh arheologov ter umetnostnega zgodovinarja izgubil ves strokovni kader. Z letom 1964 začneja ustaljena rast staleža strokovnih delavcev GM: arheologu (1964) je sledil zgodovinar (1965), leta 1967 je prišel kostus za zgodovino NOB, leta 1971 kustus za dokumentacijo in umetnostni zgodovinar, leta 1972 etnolog ter tehnični risar, leta 1976 še en kustos za zgodovino NOB ter naslednje leto še en arheolog. Tako deluje danes v GM 8 kostusov, ki vodijo 9 oddelkov (temeljnih organizacijskih enot), v konservatorsko-preparatorskem oddelku sta dva delavca, v upravi so zaposleni 4 delavci, muzejske zbirke pa oskrbuje 7 delavcev.

Muzejske zbirke so od leta 1958 omogočile GM nov način dela, ki posreduje vsebino muzejskega dela širšemu krogu obiskovalcev, kot ga sicer zmore koncentracija gradiva v enem prostoru. Leta 1966, ko so delovale zbirke v Tolminu, na Vrsemu (tega leta je bila Gregorčičeva rojstna hiša v celoti spremenjena v muzej), in v Trentu je GM tudi razstavne oddelke v gradu Kromberk razglasil za muzejsko zbirko. Leta 1970 je bila v Medani odprta Gradnikova spominska soba, leta 1973 etnografska zbirka v »romanski« hiši v Štanjelu, naslednje leto pa je dobil muzej v upravljanje grad Dobrovo, ki ni urejen in daje skromne možnosti za občasne razstave. Leta 1977 je GM uredil v obnovljeni »koloni« štanjelskega obzidja stalno razstavo o arheološki podobi Krasa, ter skupaj z Delavsko univerzo iz Sežane sodeluje pri upravljanju Kosovelove spominske sobe v Sežani. Program bodočega dela pa kljub dovolj veliki razvejanosti predvideva ustanovitev še nekaterih muzejskih zbirk, pri čemer vodi delo GM sam (ureditev gradu Dobrovo) ali pa v sodelovanju z drugimi dejavniki (posebna muzejska zbirka za prikaz zgodovine NOB na Primorskem, krajevna zbirka v Škocjanu v Vremski dolini, razširitev razstavnih možnosti v Štanjelu, arheološki razstavni oddelek v Ajdovščini). Že postavljeni sistem muzejskih zbirk ter program novih pobud temelji na spoznanju, da GM niti v dolgoročnem razdobju ne more misliti na lastne moderno urejene prostore. Zato je GM v svojem programu, ki naj bo uresničen do leta 1985, podal sledečo uredi-

tev: zgodovina NOB in ljudske revolucije bo prikazana v okviru večje samostojne zbirke v prostoru, ki še ni določen (najverjetneje v Novi Gorici), ljudska kultura na Primorskem v gradu Dobrovo, zgodovina umetnosti ter arheologija in zgodovina do leta 1918 v gradu Kromberk (tu bi še dalje ostal sedež uprave GM in drugih služb), zbirka v Tolminu naj bi dobila poudarek na etnološkem gradivu, položaj zbirk na Vrsnem, v Trenti, v Medani in Štanjelu se ne bi bistveno menjal, že omenjeno ustanavljanje novih objektov pa bi seveda sliko delovanja še dopolnjevalo. Tako zastavljeni program bodočega razvoja razstavišč GM pa docela zanemarija posebno stalno zgodovinsko razstavo o prvi svetovni vojni, ki jo je skušal GM uresničevati od leta 1967 dalje, a se vendar kažejo slabi obeti, da bi lahko bila taka zbirka v srednjeročnem obdobju urejana. Tak zgodovinski prikaz ima zagotovo splošno slovenski pomen, saj je to obdobje slovenske zgodovine dokaj zanemarejeno in nima še svoje muzejske podobe.

V tem dosedanjem, pretežno organizacijskim podatkom posvečenem besedilu smo le mestoma zapisali nekaj o rezultatih strokovnega dela, ki izvira iz izpolnjevanja temeljnih nalog ter tistega, ki so ga razmere pobujale in mu dale mesto med raznolično vsebino muzejskega dela. Petindvajset let je že tolikšno časovno obdobje, da bi ga lahko periodizirali tako zaradi organizacijskih posebnosti kot tudi oblik in rezultatov delovanja. V prvih skorajda petih letih obstoja je GM preživel svoja prava otroška leta, deloval je bolj ljubitelsko kot pa poklicno; temelj opravljenega dela, je bilo zbiranje različnega muzejskega gradiva. Drugo razdobje, ki traja od leta 1956 do 1963, prinaša že nove oblike (razstavna dejavnost, muzejske zbirke, terenske akcije, spomeniškovarstveni referat), čeprav ustaljeni načini dela trpe zaradi menjave strokovnih delavcev in nekaterih subjektivnih razlogov. Z letom 1963 se začena — po našem — tretje in zadnje obdobje rasti GM; označuje ga skrb za stalne strokovne kadre, za vestnejše izpolnjevanje temeljnih nalog muzeja (inventarizacija gradiva, njegova preparacija, poskusi za urejanje skladišč, naporji za nove muzejske razstavne prostore itd.) in za dokončno organizacijsko shemo delovanja (pokrajinski koncept), poskusi raziskovalnega dela, izdajateljske pobude in skrb, da GM prebudi vse začetniške težave.

Če se najprej zaustavimo pri gradivu, ki ga GM hrani v svojih skladiščih, pa na stalnih ali občasnih razstavah v posameznih muzejskih zbirkah, ugotovimo, da inventarizacija do danes še ni v celoti opravljena, ker je to pač

zamuden proces, zlasti če naj današnji strokovni kader popravlja začetniške napake svojih prednikov. Od današnjih 12.000 evidentiranih predmetov bi se številka ob končani inventarizaciji povzpela na okoli 25.000. Poleg predmetov hrani GM tudi nekaj arhivskega gradiva (arhiv NOB in drugo arhivsko gradivo v razsutem stanju), ima lastno strokovno knjižnico s preko 10.000 zvezki (v knjižnico je vključena zbirka zemljevidov, primorskega tiska, fonoteka in zbirka razglednic primorskih krajev). Svoj lastni NOB arhiv ter knjižnico (nad 1000 zvezkov) ima tudi muzejska zbirka v Tolminu.

K prirejanju občasnih razstav se je GM zatekal že od svojega pripravljalnega obdobja dalje. Razstave so bile plod lastnega dela, sodelovanja z različnimi ustanovami in skupinami ali pa gostujoče, z njimi se je muzej predstavil v Novi Gorici ali drugih primorskih središčih ter v nekaterih slovenskih muzejih (Gorenjski muzej, Kranj, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana in Podsmreka). Vseh teh razstav je bilo 102, pri čemer v številki niso vključene ponovitve v raznih krajih. Med pomembnejše razstave uvrščamo gotovo dvoletne predstavitve primorskih slikarjev, ki smo jih začeli leta 1970 (slikarji Šantli, Lojze Spacal, Rafael Nemeč, Milan Klemenčič), etnološke razstave (planine v gornji dolini Soče — 1973, Gora nad Ajdovščino — 1975), zgodovinske razstave (primorski Slovenci 1860—1870, tolminski punt 1713, delavsko gibanje na Goriškem, izseki iz zgodovine kmetijstva na Goriškem), razstave na temo iz NOB (razvoj ljudske oblasti na Primorskem — 1956, 1974; življenje narodnega heroja J. Premrla-Vojka — 1968; partizansko šolstvo v občini Ajdovščina — 1969) in druge. Poseben pomen imajo stalne razstave v muzejskih zbirkah, kjer teži GM za tem, da se prikazi obnavljajo in dopolnjujejo. Z izjemo prikaza v Trentarski muzejski zbirki (tudi tu se sedanja postavitve razlikuje od prvotne) je vse druge muzejske zbirke postavil in ustrezno spreminjal GM oziroma delavci bivšega muzeja za Tolminsko.

Terensko delo se je prvotno osredotočilo predvsem na občasnem zbiranju muzejskega gradiva, kasneje pa je prišlo v bolj načrtovane akcije. Etnologiji (začetek leta 1956) je sledilo delo na arheologiji ter zgodovini NOB. Zaradi že povedanih kadrovskih sprememb pa se je intenzivnejše delo na polju etnologije začelo zopet leta 1972, čeprav je vodja muzejske zbirke v Tolminu kontinuirano opravil zares številne naloge s tega področja. Pričetek sistematičnega arheološkega dela sega v leto 1965, za zgodovino NOB pa je bilo oprav-

ljeno pomembno delo med leti 1957—1962, ko je nastala topografija NOB za predele Krasa, Tolminske, Vipavske doline, idrijskega področja in ožje Goriške. To nalogo je dokončno opravil Zavod za spomeniško varstvo Gorica. Oddelek za zgodovino je pričel delovati leta 1965 in opravil v letih 1967—1970, ko so se tudi na Primorskem obhajali mnogi jubileji iz dobe narodnostnega prebujanja, vrsto nalog (razstave, proslave, publikacije itd.) ter pripravljali muzejski prikaz prve svetovne vojne. Delo oddelka za zgodovino umetnosti je pričelo intenzivneje z letom 1967, ko je GM ustanovil v gradu Kromberku galerijo primorskih likovnih umetnikov ter leta 1970 s prirejanjem večjih likovnih prireditev. Najpomembnejši rezultati terenskih raziskav so bili gotovo doseženi na področju arheologije, saj je oddelek z najdaljšim delovnim stažem. Pomembni rezultati so gotovo raziskovanje prazgodovinskega grobišča v Tolminu, ki je potekalo nekaj let (1965—1970), sledi preiskava zgodnjerednjeveškega grobišča v Batujah (1967—1972) in končno raziskovanje prazgodovinskega naselja v Mostu na Soči (od 1972 dalje), kar je gotovo največja akcija GM in še ni končana. Tudi etnološke raziskave, ki so se začele intenzivneje odvijati od leta 1972 dalje, prinesejo poleg gradiva, ki služi za občasno razstavo, vrsto drugih raziskovalnih rezultatov; v okviru raziskav, ki naj bi trajale eno ali dve leti, naj bi GM raziskal vsa značilna področja tistih predelov Primorske, na katerih deluje. Rezultati raziskav bodo služili stalni razstavi primorske ljudske kulture v gradu Dobrovo. Oddelek NOB je poleg pripravljanja mnogih priložnostnih razstav pričel z delom na pisanju pregleda zgodovine srednjeprimorskega okrožja. Postavitev večje samostojne zbirke o NOB in ljudski revoluciji na Primorskem pomeni razširitev oddelka in sprejem novih delovnih obveznosti. V okviru raziskovalnih nalog se je GM povezoval z Raziskovalno skupnostjo Slovenije (prej Sklad Borisa Kidriča) ter osrednjimi slovenskimi strokovnimi društvi.

Od številnih drugih opravljenih nalog (teh je veliko ter so zelo raznolične) pa naj še poudarimo izdajateljsko delovanje GM, ki ga od leta 1974 še najbolj izpričuje »Goriški letnik«, ki je izšel doslej v treh knjigah. Poleg katalogov za mnoge razstave omenimo še izdajanje ciklostiranih »Beril«, ki prinašajo že objavljeno gradivo o krajih in območjih, kjer muzej deluje (doslej izšlo 6 zvezkov) ter samostojne in izdaje, pri katerih je GM sodeloval kot soizdajatelj (»Dnevnik« S. Rutarja — 1972, »Vipavska dolina. Zgodnjerednjeveška najdišča« — 1977, »Krvavo Posočje« V. Grad-

nika — 1977 itd.). GM je priredil ali pa sodeloval pri pripravah za eno znanstveno zborovanje (o Simonu Rutarju 1976. v Tolminu) ter več strokovnih zborovanj (posveti primorskih muzealcev, zborovanja slovenskih muzealcev, arheologov, zgodovinarjev itd.), odkril nekaj spominskih plošč in spomenikov, priredil nekaj predavanj. Delavci muzeja so se udeležili s predavanji vrste znanstvenih sestankov doma in na tujem, objavili so številne prispevke publicistične ali pa znanstvene vsebine (prav tako v domačih in tujih publikacijah). Svoje publikacije pa GM izmenjuje z mnogimi domačimi in tujimi ustanovami ter aktivno sodeluje s slovenskimi in nekaterimi tujimi muzeji ter institucijami. Muzejske zbirke GM so s strokovnimi nameni obiskali mnogi domači in tuji znanstveniki.

Poudariti velja še strokovno pomoč, ki jo GM daje številnim zainteresiranim občanom in ustanovam ter družbenopolitičnim organizacijam. V tem smislu se GM usmerja k dejavnosti nekakšnega centra, ki posreduje ustrezne podatke in znanje o dogajanjih preteklosti za področje Primorske ne oziraje se na državne meje; takemu posredovanju je zlasti namenjen dokumentacijski oddelek, ki pri GM deluje od leta 1971 dalje.

Petindvajset let delovanja neke muzejske ustanove, ki je na svojem področju pričela orati pravo ledino, ni lahko zaobjeti v teh nekaj odstavkih. To jubilejno poročanje ostaja zato torzo, le odsev pglavitnih značilnosti, nikakor pa ne tistega drobnega dela, iz katerega se tudi sestoji vsakdan muzejskega zavoda. Izognili smo se tarnanju o skromnih materialnih pogojih, skozi katere se je muzej prebijal vsaj dvajset let svojega obstoja. Tem pogojem je moral GM nerad prilagajati svoje načrte in obliko dela. Zanemarili smo tako poročanje, ker ni značilno le za GM. Kljub vsemu pa ostajajo mnogi vidni rezultati dela in prav tem smo namenili vso našo pozornost.

Branko Marušič

Šolsko hranilništvo na Slovenskem

Varčevanje ima pri nas Slovencih že lepo tradicijo, njegovi začetki pa segajo še v čase, ko so se naši predniki še borili za svoj narodnostni obstoj in z njim povezano gospodarsko neodvisnost. Prav z varčevanjem, z ustanavljanjem raznih denarnih zavodov so zbirali finančna sredstva, potrebna za razvoj gospodarstva.

Pri vzgajanju ljudi k varčevanju pa so imeli veliko vlogo tudi slovenski učitelji, sami po pravilu slabo plačani in navajeni obračati

vsak dinar. Ideja šolskih hranilnic, ki se je ob koncu 18. stoletja pojavila in uresničila v Angliji, je našla svoje korenine tudi pri nas, čeprav pri tem ni šlo brez težav in odporov.

Kolektiv Slovenskega šolskega muzeja iz Ljubljane se je v dogovoru z Ljubljansko banko lotil raziskave tega še kaj malo proučenega vprašanja in pripravil razstavo »Šolsko hranilništvo na Slovenskem«. Sodelavci muzeja France Ostanek, Tatjana Hojan, Jože Ciperle in Andrej Vovko so pregledali šolske kronike, letna poročila, članke v pedagoškem in drugem tisku ter sodelovali pri postavljanju razstave, za katero je scenarij in besedila izdelal France Ostanek. Pri tem so jim pomagale izkušnje, ki so jih pridobili z razstavo o življenju in delu pionirja šolskega hranilništva pri nas Petra Musija (1799—1875). Razstava je bila konec leta 1976 v Šoštanju, kjer je Musi deloval in leta 1844 po danes znanih podatkih ustanovil prvo šolsko hranilnico pri nas.

Razstavo o šolskem hranilništvu so odprli v maju 1977 v Velenju, junija je bila v Ljubljani, septembra so jo odprli v Mariboru in Kranju. Zasnovana je kot potujoča in tako bo poleg Slovenije potovala tudi po Jugoslaviji in kar najširši krog javnosti seznanila s šolskim varčevanjem. Mogoče bo deloma odgovorila na vprašanje, zakaj je varčevanje pri nas tako zakoreninjeno in pomeni v očeh drugih Jugoslovancev eno izmed slovenskih značilnosti.

Koncept razstave je prilagojen njenemu potujočemu značaju, njena oblikovna rešitev pa je značilna za avtorja Branka Simčiča. Na pregleden način je prikazan ves razvoj šolskega hranilništva od njegovih začetkov v Angliji, Nemčiji, Švici, Franciji. Za primerjavo z že znanim podatkom o šoštanjski hranilnici navedimo, da so prvo podobno šolsko hranilnico v Nemčiji odprli leta 1821, v Franciji pa 1834.

Začetki varčevanja pri nas so povezani z delovanjem Marka Pohlina, ki je prevedel Beckerjevo knjigo »Kmetam sa potrebo inu pomozh« (1789), v kateri so tudi napotki za varčevanje. Sestavki o varčevanju so tudi v knjigi »Bucvize tega sedershanja sa mladust«, ki je leta 1794 izšla v Celovcu. O varčevanju v šolah prvi piše Anton Martin Slomšek v knjigi »Blashe ino Neshiza v nedeljski šoli« (1842). Sestavki o hranilnicah so bili tudi v »Drobtinica«, ki jih je leta 1846 začel izdajati Slomšek.

Dalje je prikazana vloga prvega slovenskega pedagoškega časopisa »Šolskega prijatelja«, ki ga je 1852 začel v Celovcu izdajati Andrej Einspieler, kot tudi mladinskega lista »Vedež« Ivana Prijatelja, ki je začel izhajati leta 1848. V obeh je izšlo več člankov o hranilništvu. Šolske hranilnice je priporočal Ivan Gršak, ki je leta 1865 začel izdajati revijo »Čitalnica«. Mladino je vzgajal k varčevanju tudi veliki organizator hranilništva Mihael Vošnjak.

Naglasiti je treba tudi delovanje ravnateljstva meščanske šole v Krškem Ivana Lapajneja, Josipa Kragla, Frana Jamška ter šolskega nadzornika Josipa Novaka, ki je objavil tabelo o šolskih hranilnicah v Avstriji, vendar pa za slovensko ozemlje navaja premajhno število let. Članki o varčevanju so izhajali tudi v »Učiteljskem tovarišu«, »Slovenskem učitelju«, »Popotniku«, »Domačem ognjišču«, »Zvončku«, kjer je nekaj poročil o delu hranilnic na šolah v »kotičku gospoda Doropoljskega«. Dalje so navedene vse šole, za katere je ugotovljeno, da so na njih delovale šolske hranilnice, s čimer pa ni rečeno, da so bile le v teh in ne še kje drugje.

V obdobju med 1918 in 1941 je dobila vzgoja k varčevanju novo obliko. Nadaljevali so staro tradicijo šolskih hranilnic, k varčevanju pa je začelo spodbujati tudi beograjsko ministrstvo prosvete, ki je za odlične učence uvedlo nagrade-hranilne knjižice poštne hranilnice z vezano vlogo 100 din. Izšli so tudi posebni odloki o varčevanju. Od leta 1929 so na šolah proslavljali tudi 31. oktober kot mednarodni dan varčevanja, imeli so predavanja in pisali o tem naloge. Akcija pa ni bila enotno vodena in uspeh je bil odvisen od prizadevnosti učiteljev in sodelovanja mladine. Veliko prizadevnost na tem področju je pokazal Dragotin Kveder, ravnatelj meščanske šole v Ptujju.

Po osvoboditvi je začela šolsko varčevanje spodbujati »Narodna banka«, nato »Zadružna hranilnica, Celje« in po njenem vzgledu tudi druge hranilnice, nato pa je delo na tem področju za kakih deset let zamrlo. Leta 1970 ga je obnovila »Kreditna banka, Celje«, po njeni združitvi z »Ljubljansko banko« pa je ta zelo razširila mrežo šolskih hranilnic, ki jih je na njenem območju že okrog 260.

Razstavo dopolnjuje zelo pregleden katalog, sama razstava pa je nedvomno primer uspešnega sodelovanja znanstvene dejavnosti in gospodarstva, od katerega imata poleg najširše javnosti korist tudi oba sodelavca.

NOVE PUBLIKACIJE

Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik III, Jesenice 1975. 581 str.

Tretja knjiga jeseniškega zbornika je zanimiva in zajetna zgodovinsko-dokumentarna in literarno-esejistična publikacija, ki vsebinsko in prostorsko obsega današnjo občino Jesenice, časovno pa zajema problematiko med obema vojnama, NOB, pa tudi že obdobje socialistične graditve. Že simbolika naslova pove, da gre predvsem za železarske Jesenice. Knjiga je posvečena 30-letnici osvoboditve, 40-letnici stavke jeseniških kovinarjev ter 25-letnici delavskega samoupravljanja.

Zbornik je razdeljen na pet poglavij. Nas zanima predvsem zgodovinska problematika, čeprav tudi literarno-zgodovinski prispevki E. Cesarja o deležu Gorenjske književnosti narodnosvobodilnega obdobja ter prispevka Č. Šinkovca o Slavku Savinšku in Josipu Vandotu tematsko dopolnjujeta ta mozaik. Strogo literarni prispevki kot npr. pesnitev M. Klinarja — Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki (celotno 2. pogl.) in Cundričev Hurdournik ter še nekateri drugi bi gotovo zaslužili več kot le omembo. V prvem poglavju prinaša F. Klopčičev zapis o jeseniških komunistih v 20 letih imena in razmere, iz katerih je rasla družbena in proletarska zavest jeseniških železarjev. Vencelj Perko piše kot udeleženec ustanovnega kongresa KPS na Čebinah precej izčrpno in dokumentirano. Prav zato je njegov prispevek o ustanovnem kongresu KPS dragoceno osebno pričevanje. Ivo Jan pojasnjuje in analizira specifične razmere in posebnosti NOB na Gorenjskem za leto 1941/42, ki bo za marsikoga verjetno potrditev pa tudi nova osvetlitev problematike tega obdobja in področja. Škoda le, da ostaja pri splošnih ugotovitvah, s premalo dokumentarnega gradiva. Jelenčev članek o prevzemu oblasti ob osvoboditvi ter Polakov zapisek o delavskem samoupravljanju v Železarni Jesenice se dopolnjujeta. Zlasti Polakov poskus kritičnega orisa za obdobje 1950—1975 glede delavskega samoupravljanja je eden redkih tovrstnih prikazov.

Za zgodovinarja je zanimivo še tretje in peto poglavje. V. Perko obdela stavko jeseniških kovinarjev leta 1935 in pritožbo odpuščenih delavskih zaupnikov proti KID na Mednarodni urad dela v Ženevi. Prevedeni tekst pritožbe je v celoti objavljen. Najdaljši prispevek pa je dokumentarna rekonstrukcija M. Klinarja o boju dr. Štepiharja za osvoboditev internirancev iz Bileče (1. del).

Članek je pravzaprav gradivo, ki bi z opombami na koncu in točnimi navedbami virov pridobil na jasnosti, vrednosti in preglednosti. V petem poglavju F. Konobelj-Slovenko pregledno in s kratkimi oznakami predstavi spomenike in spominska obeležja revolucije in NOB. Knjiga je tudi slikovno bogato opremljena (107 slik).

Tretja knjiga jeseniškega zbornika je izraz izredne zavzetosti in prizadevnosti uredniškega odbora, ki z izdajanjem zbornika izpopolnjuje krajevnozgodovinsko podobo Jesenic. Morda bi kazalo v prihodnje, vsaj kar zadeva zgodovinske prispevke, upoštevati več sintetičnih in analitičnih pristopov in manj linearne obravnavanje. Z opombami ob koncu prispevkov bi publikacija le pridobila. Zbornik je v celoti dragocen prispevek za zgodovino delavskega gibanja na Jesenicah in izraz iskrenih prizadevanj približati delovnemu človeku dediščino in izročilo kraja, v katerem dela in živi.

Janez Marolt

Andrej Valič, Arheološki spomeniki Gorenjske. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 76, Ljubljana 1977, 28 str.

Čeprav so se arheološka raziskovanja začela pri nas že v prejšnjem stoletju, so zgodovinski podatki, ki so jih prinesla, večinoma znani le strokovnemu krogu bralcev. Zato je vsak poljuden spis izpod peresa arheologa še toliko bolj pomemben, saj tisto, kar pove, prebere največ ljudi in se jim arheološka veda ter njeno delo tako najbolj približata.

Na začetku vodiča je geografski oris Gorenjske. Nato je za čas do prihoda Rimljanov podan le seznam najdišč v posameznih časovnih dobah in kratek opis najdenin. Obdobje rimske oblasti je nasprotno predstavljeno tudi z gospodarske, družbene in politične strani. Čas preseljevanja ljudstev in zgodnji srednji vek pa sta spet prikazana nekoliko skromneje.

Besedilo vsebuje rezultate tudi zadnjih, do sedaj še neobjavljenih raziskovanj, torej prikazuje najnovejšo sliko arheološke raziskavnosti Gorenjske. Opise spremljajo fotografije izkopanih predmetov in najdenih stavb ter panorame najdišč. Pri tem je treba opozoriti na napako pri likovni opremi. Staroslovanska okrasna sponka na naslovni strani stoji namreč dobesedno na glavi, saj v osrednjem polju sicer z lahkoto zagledamo upodobljenega dolgolasega moža s čelado. Sredi knjižice je zem-

ljevid najdišč, ki so izbrana tako, da vsako predstavlja poseben tip svojega obdobja. Na koncu je še seznam uporabljene literature.

Vodič lahko označimo kot poskus prikaza o naselitvi neke pokrajine od njenih prvih prebivalcev do razvitega fevdalizma.

Andrej Pleterski

Marijan Slabe, Dravlje, grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, s prispevkom Tone Pogačnik, Tatjana Tomazo-Ravnik, Antropološka obdelava osteološkega gradiva, Situla 16, Ljubljana 1975, 12 sl., 37 tab., 1 pril., 157 str.

V zadnjem času spet bolj oživlja proučevanje zgodnj srednjeveške arheologije v Sloveniji. To dokazuje tudi izid obravnavanih dveh »Situl«.

Razveseljevo je, da so Dravlje doživele svojo objavo že tako kmalu po končanih izkopavanjih (15. V. 1969), kar v arheološki praksi sicer ni ravno običajen pojav.

Uvodu in katalogu najdb sledi obravnava značilnosti grobišča: globina pokopov, grobna arhitektura, lega rok, usmerjenost skeletov glede na strani neba, florisna razporeditev grobov, deformacije lobanj, lega pridevkov. Ob vsakem izmed naštetih pojavov skuša najti avtor s primerjalno metodo tudi njegove vzroke.

Nato tipološko razdeli in analizira pridevke ter jim, če je to mogoče, določi kulturno, časovno in etnično pripadnost.

V zaključku avtor uvrsti grobiščne ostanke iz Dravelj v čas gotske nadvlade v naših krajih, to je od konca 5. stoletja do konca četrtega desetletja naslednjega, 6. stoletja. V veliko pomoč pri dokazovanju pripadnosti grobišča Gotom so mu antropološke analize, zlasti njihovo dognanje o umetnem preoblikovanju glave na posameznih skeletih. Zatem postavi grobišče v življenjsko okolje tistega časa s pomočjo prikaza splošnega družbeno — političnega — gospodarskega stanja v 5. in 6. stoletju. Naselbina, ki ji grobovi pripadajo, naj bi stala nekje zunaj Emone, zaradi varovanja križišča poti in sploh strateškega položaja tega področja. Imela naj bi oblastni, predvsem pa vojaški značaj.

Na koncu je poleg antropološkega poročila še kratek povzetek v italijanščini.

Knjiga je prva tako izčrpna monografska obravnava grobišča iz časov preseljevanja ljudstev pri nas.

Andrej Pleterski

Drago Svoljšak — Timotej Knific, Vipavska dolina, zgodnj srednjeveška najdišča, Situla 17, Ljubljana — Nova Gorica 1976, 27 sl., 61 tab., 5 pril., 163 str.

Katalog zgodnj srednjeveških najdišč Vipavske doline je že dobil svojo oceno (Naško Križnar, Primorska srečanja 1—2, Idrija — Nova Gorica — Koper 1977, 82 s.), ki pa bi jo bilo treba dopolniti.

Predstavitev enega arheološkega najdišča je najpogostejši način objave izkopanega gradiva, redkeje pa se zgodi, da avtor zajame vsa istodobna najdišča nekega zemljepisnega prostora. Avtorja obravnavanega dela sta si izbrala drugo možnost in to namenoma, saj sta le tako lahko znanstveno utemeljila svoje razlage.

Knjiga obsega katalog zgodnj srednjeveških najdišč: Ajdovščina — blagovnica Nanos, Gojače — Boršt, Gojače — Morlek, Gorica, Sv. Katarina nad Novo Gorico, Sv. Pavel nad Novo Gorico, Sv. Pavel nad Vrtovinom, Vitovlje, Batuje — Sv. Jurij, Ločnik. Prvih sedem najdišč časovno postavljata v 6.—8. stoletje (druga skupina). Po kulturni pripadnosti predmetov prve skupine jih pripiseta avtohtonim, deloma barbariziranim romanskim prebivalcem, torej predslovanskim staroselcem. Drugo skupino najdišč pa z vso gotovostjo povežeta z alpskimi Slovani.

Osnovni pomen dela je v znanstveni objavi izkopanin, ki so tako postale dostopne vsem, ki jih zanimajo. Zanimiva je duhovita rekonstrukcija porušene cerkve Sv. Jurija pri Batujah, žal pa se avtorja v razlago cerkvene stavbe ne spuščata.

Najbolj aktualen pa je zaključek, saj je v njem povedana osnovna ugotovitev, ki se tiče vprašanja kolonizacije Vipavske doline v zgodnjem srednjem veku. V nasprotju z mnenjem, da so alpski Slovani dosegli Sočo vsaj v Vipavski dolini že do 7. stoletja (B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik 21—22, Ljubljana 1970—1971, 27.), na podlagi različne kulturne pripadnosti najdišč trdita, da so se Slovani naselili sem šele z načrtno frankovsko — nemško kolonizacijo v 9. in 10. stoletju. S tem tudi dokazujeta, da da natančno podobo o najstarejši slovanski kolonizaciji lahko le arheologija in da je ta teza ob pravilnem znanstvenem pristopu tudi zmožna, seveda pa je hkratna uporaba virov neizogibna.

Na koncu knjige je angleški prevod vsega bistvenega besedila, kar omogoča razumljivost dela tudi tujim bralcem.

Andrej Pleterski

Ivan Stopar: Grad in naselje Šalek, Velenje 1975, 64 str.

Avtor opisuje zgodovino in razvoj šaleške okolice in gradu Šalek od prvih razpoložljivih arheoloških pisanih virov dalje. Glavno pozornost posveča zgodovinski in umetnostno-zgodovinski plati zastavljene teme. Poljudnoznanstvene opise popestrujejo pripovedke, ki vsebujejo narodno izročilo o Šaleku in njegovih gospodarjih. Da bi bil v navajanju zgodovinskih dejstev čim točnejši, vpleta avtor v lastni tekst citate iz virov in iz del strokovnjakov za določena obdobja zgodovine omenjenega področja. Literaturo, po kateri povzema zgodovino oz. umetnostno zgodovino Šaleka in njegove okolice, navaja avtor v kurzivi, s katero v tekstovnem delu spremlja podatke, ki so povzeti iz nje. Tako se pisec pri zgodovinskih opisih naslanja na dela F. Kosa, I. Orožna, J. Orožna, H. Pircheggerja, J. v. Zahna, J. A. Janischa, B. Grafenauerja in F. Kronesa.

Pri novejši dobi se zgodovina umika umetnostnozgodovinskemu opisu, ki so se ukvarjali z zgodovino arhitekture in tipi gradov (O. Piperja, G. Szaba, R. Kohlbacha), pri opisu podružnice Sv. Andreja pa še E. Cevca, I. Komelja, S. Cobljeve, S. Vrišerja in J. Curka. Pisec sklence obravnavanje kulturnozgodovinskih objektov z opisi in ilustracijami gradu Ekenštajn in njegove naslednje graščine Gorice.

Brošura je zelo lepo opremljena, očitati bi ji bilo mogoče le precejšnje število tiskovnih napak in dokaj slabo vezavo.

Darja Mihelič

Rudi Kodrič-Branko, Emil Smole, Nataša Šumi: Štanjel, Umag, 1977, 8 str.

Prospekt v obliki drobne brošure je delo treh avtorjev, ki jih družijo skupna ljubezen do slikovite kraške vasi — Štanjela in prizadevanje za oživitev zanimanja zanj. Prospekt v treh prispevkih opisuje Štanjel v obdobju narodnoosvobodilne vojne, potek obnove posameznih objektov štanjelskega kompleksa ter kratek opis nastajanja naselja od časov prve naselitve na tem področju in današnjega videza naselja. Brošurica prinaša dosti slikovnega gradiva v črno-beli tehniki. Nad običajni prospekt jo dviga osebna prizadetost avtorjev in njihova želja pokazati slovenski javnosti dosedanje uspehe ter najti pri njej odobritev svojih prizadevanj.

Darja Mihelič

Franc Šebjanič: Protestantsko gibanje pannonških Slovencev. (Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske.) Pomurska založba, Murska Sobota 1977, 116 str.

Prekmurje je eno izmed tistih slovenskih področij, ki mu naši zgodovinarji največ »dolgujejo«. Vzrokov za tako stanje je več, tako povsem izvirni zgodovinsko-upravni razvoj v okviru ogrskega kraljestva, težave zaradi madžarščine kot uradnega jezika, kar pa v glavnem velja le za 19. in 20. stoletje, kot tudi vprašanje zgodovinskih virov, ki so danes v veliki večini zunaj našega ozemlja.

Eden izmed tistih pionirjev, ki so zaorali ledino proučevanja prekmurske zgodovine je Franc Šebjanič. Kot navaja v uvodni besedi k pričujoči knjigi, je začel potem, ko je bil leta 1970 določen za referenta o protestantizmu v Prekmurju na mednarodnem kulturno-zgodovinskem simpoziju v Modincih, s pomočjo financiranja od RSS SBK — sistematično zbirati vire za prekmursko zgodovino, tako v madžarskih cerkvenih in državnih arhivih, kot tudi na Slovaškem v Bratislavi (nekdanji ogrski prestolnici Požunu). Sad tega zbiranja je bila vrsta člankov o prekmurski zgodovini.

Tokrat se je na podlagi teh in še drugih virov lotil pregleda protestantskega gibanja v Prekmurju. Kot vemo, je bilo prav to tista slovenska pokrajina, kjer se je protestantizem zakoreninil in ohranil do danes.

Avtor oriše pojav in začetke reformacije v tem prostoru, organizacijo protestantskega gibanja, pri čemer se opira na protestantske cerkvene vizitacije, katerih prva, danes znana, sega v leto 1627. Navaja kalvinsko-lutetranski spor v Martjancih, ki je imel odmev celo pri turških oblasteh v Veliki Kaniži, kot tudi začetek protireformacije, ki je podobno kot pojav protestantizma povezana z versko pripadnostjo plemstva. Oblasti so rekatolicizacijo izvajale med drugim tudi z vojaškimi pohodi, med katerimi so zasedali protestantske cerkve. Kakšno je bilo stanje po teh akcijah, kaže prva znana katoliška vizitacija, ki jo je v letih 1697—1698 za győrsko škofijo opravil vasvárski opat István Kazó. Avtor obširno prikaže protireformacijski vojaški pohod v Prekmurje leta 1732, začetke protestantske prekmurske književnosti in njen veliki pomen. (O prekmurskem slovstvu od njegovih začetkov pa do 20. stoletja je podal zelo dober pregled dr. Vilko Novak.)

Kot je znano, protireformacijski ukrepi na Ogrskem niso uspeli, tako da je morala oblast določiti kraje (»artikulirane«), kjer so

bile dovoljene protestantske cerkve. Slovenski protestantje iz Prekmurja so se tako morali navezati na oddaljeni artikulirani nase-lji: Nemes Csó v Železni in Šurd v Šomodski županiji, ki sta postala prava slovenska oto-ka in razvila versko in izobraževalno dejavnost. Na ta kraja je navezana dejavnost Mihaela Severja, Štefana Küzmiča, Mihaela Bakoša. Avtor še posebej oriše vzgojno-izobraževalno in pisateljsko dejavnost Štefana Küzmiča.

Nadaljnje poglavje v zgodovini prekmurskega protestantizma pomeni tolerančni patent Jožefa II. (1781). Posledica tega je bila nova luteranska verska organizacija v Prekmurju, ki je bila osredotočena v puconski, križevski in hodoški skupnosti. V Križevcih je po vrnitvi iz Nemes Csója deloval Mihael Bakoš.

Avtor prikaže nadaljnjo rast prekmurskih luteranov, njihovo organizacijsko izpopolnjevanje, omeni madžarizacijski pritisk v 19. stoletju, ki se je pokazal tudi v prepovedi slovenskega bogoslužja in pouka v Šomodski županiji. Dalje navaja podreditev prekmurske luteranske skupnosti madžarizacijskim težnjam, kar je še posebej vidno v delovanju prekmurskega slovenskega pastora in pisatelja Janoša Kardoša (1801—1873). Prikaz zaključuje s cerkveno organizacijo prekmurskih luteranov ob dualistični ureditvi Avstro-Ogrske, kot tudi z vplivom prekmurske književne ustvarjalnosti v 19. stoletju.

Pregledu sledijo življenjepisni podatki vplivnejših osebnosti protestantskega gibanja med panonskimi Slovenci, natančen prikaz arhivskega gradiva in literature, kot tudi imensko ter krajevno kazalo. Med okusno cpremo knjige velja posebej omeniti precejšnje število zemljevidov, pa tudi reprodukcije dokumentov in slik, ki jih je avtor našel pri svojih raziskavah. Omeniti velja, da hrani del tega gradiva Slovenski šolski muzej, s katerim je avtor sodeloval pri zbiranju gradiva za zgodovino prekmurskega šolstva.

Pričujoče delo zapolnjuje eno izmed vrzeli slovenskega zgodovinopisja in prikazuje velik pomen prekmurskih protestantov za razvoj izobraževanja in književnosti.

Andrej Vovko

Andrija Ljubomir Lisac, Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba. Zagreb 1977. — Izdal in založil »Žitokombinat« Zagreb. — 448 strani besedila in 63 slik.

Navadno se nam zdi preskrba prebivalstva z osnovnimi življenjskimi dobrinami, na pri-

mer s soljo, vodo, sadjem, z moko in kruhom tako samo po sebi razumljivo in enostavno opravilo, da na dolgo in široko o njem ne pišemo in govorimo. Zlasti ne v mirnih in urejenih razmerah; v času vojn in drugih katastrof se pogovor kar dnevno suče okoli takšne preskrbe. Zlasti občutljivo je prebivalstvo v mestih in velemestih.

Lisac se je tokrat lotil vprašanja dobave tako moke kot kruha za Zagreb od srednjega veka prav do današnjih dni. Pri delu ga ni vodila samo gospodarskozgodovinska zasnova besedila, temveč širši aspekt, kar kulturno-zgodovinska zasnova. Po kratkem uvodu iz svetovne zgodovine o moki in kruhu preide na zagrebške peke in kruharice od 1355 dalje, ko se ta poklic prvič omenja v krajevnih dokumentih. Lisac domneva, da je prav znatno število kruharic preprečevalo zgodnejšo ustanovitev pekovskega ceha, saj se je ta organiziral šele v šestdesetih letih 17. stoletja; bil je pa zelo trdoživ, ker je obstajal še prek leta 1870.

Modernizacija pekarn se je pričela odvijati z letom 1888, ko je Zagreb dobil prvo parno pekarno. Do začetka prve svetovne vojne je prešlo na parni sistem še približno deset pekarn, po njej pa do leta 1927 nadaljnjih devet pekarn. V desetletju pred drugo svetovno vojno so vpregli v delo celo šestdeset novih parnih peči. Tedaj so tudi že razmišljali o ustanovitvi lastne industrijske pekarnice. Sistem lastništva pekarn v obliki delniških družb registrirajo v mestu od leta 1910 dalje, medtem ko so pekovske zadruga starejše, saj so jih ustanavljali od 1896 dalje.

Proizvodnja testenin in prepečenca je tudi sorazmerno stara. Prva obrtna proizvodnja testenin (makaronov) je stekla v letu 1846. Znana tovarna keksov in podobnih izdelkov Bizjak se je preselila iz Rogaške Slatine v Zagreb leta 1928 in po osvoboditvi so jo leta 1947 preimenovali v tovarno Josip Kraš.

O mestni aprovizaciji piše Lisac od strani 185 dalje. Omenja normiranje cen kruha in teže njegovih posameznih vrst od srednjega veka dalje v raznih krajih današnje Jugoslavije. Pričenja z Dubrovnikom v 13. stoletju, omenja seveda aprovizacijo v prvi svetovni vojni pa tudi v drugi svetovni vojni. O pekoskem delavstvu, njegovem strokovnem gibanju in o sindikalnih organizacijah piše avtor na straneh 193—238 in naniza kar jugoslovanski pregled za to živilsko stroko.

V področje etnografije poseže s poglavjem o naši narodni pekovski umetnosti (239—254). O bigah pravi, da so jih že od začetka 19. stoletja peklice kmetice v Goriških Brdih in Nabrežini in prodajale na trgu v Trstu.

Če že k vsej Liscevi monografiji nimamo pripomb, ker je res temeljito sestavljena, moramo pri bigah dodati, da ne vemo točno, kdaj so v Trstu izdelovali in pekli bige. Na voljo imamo podatke za leto 1759, da kruharica Tereza, hči Marije Rozmance, rojena v Trstu, prodaja bel kruh, tako nemški kot kranjski, in da beli kruh tehta 18 lotov (31,50 dkg), črni 23 lotov (40,25 dkg); Marija Zanetti prodaja 14 lotov ali 24,50 dkg težko bigo (Bigha) po dva solda in pol, pek Simeone Gripiotti, rojen v Kefaloniji (podpisal se je z grškimi črkami), prodaja bel kruh in bige po 4 solde, dalje domači kruh (pane casalingo) in bige po 10 soldov, črni kruh okrogle oblike po 5 becov.

Če je prvi del knjige namenjen pekovstvu, je drugi del posvečen mlinarstvu. Lastništvo kmečkih mlinov v individualni lasti je bilo brez konkurence vse do konca 18. stoletja. Tedaj so se pojavili obrtniški mlini, torej obrati, ki so bili v rokah poklicnih pekov. Njim je sledila velika novost, parni mlini. Prvega je dobila Reka leta 1845 (parni stroj je imel 60 KM), naslednjega leta Vukovar itd., leta 1862 še Zagreb (delo steklo 1863).

Poslednje poglavje je posvečeno ustvarjanju »Žitokombinata«, veleobratu za promet in predelavo žitaric in moke, ki ga sestavlja sedem osnovnih organizacij združenega dela. To veliko podjetje so ustanovili po referendumu konec leta 1968 in njegovo delo se razteza prek širše zagrebške regije in velikega dela severne Hrvaške. Smisel za kulturno delo je Žitokombinat dokazal s tem, da je izdal in založil Liscevo monografijo.

Jože Sorn

Srečko Vilhar, Slovensko učiteljsiše v Kopru 1875—1909. Ljubljana, izd. Osrednja knjižnica v Kopru 1976. 104 str.

Pred dobrim letom smo po zaslugi danes že pokojnega Srečka Vilharja dobili pričujočo publikacijo, ki je pomembna ne le za zgodovino šolstva, ampak tudi za osvetlitev splošnih razmer v Istri ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Pet let po znanem istrskem taboru v Kubežu (1870), kjer je med drugim bila postavljena tudi zahteva po odprtju glavne šole v koprskem okraju, je Koper dobil učiteljsiše. Pravzaprav je bilo koprsko učiteljsiše nadomestilo za ukinjeno učiteljsiše v Rovinju. Ko pa sta leta 1875 ukinjeni tudi učiteljsiši v Gorici in Trstu, je koprsko učiteljsiše preurejeno tako, da poleg italijanskega učiteljsi-

ša deluje tu še slovensko in hrvaško. Uradni jezik za vse tri oddelke je bil nemški, pouk pa je potekal kar v štirih jezikih: nemškem, slovenskem, hrvaškem in italijanskem, in sicer tako, da je bil učni jezik v slovenskih oddelkih nemški in slovenski. To je bil čas, ko je zelo primanjkovalo učiteljev in koprsko učiteljsiše je dalo v 34 letih svojega obstoja 416 slovenskih in 117 hrvaških učiteljev. Avtor naglašja, da je od tod izšla vrsta razgledanih, sposobnih in borbenih učiteljev, ki so poleg pedagoškega dela opravili na vasi tudi veliko kulturnoprosvetne dejavnosti, snovali prosvetna društva in zadruga ter kmete vodili v njihovem političnem boju. V veliki meri je tudi njihova zasluga, da je bila narodna zavest primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov tako močna.

Ko opisuje zgodovino koprškega učiteljsiša, Vilhar poudarja, da so se slovenski in hrvaški učiteljsišniki borili proti temu, da bi bilo učiteljsiše sredstvo za germanizacijo. Velikokrat so postavljali zahteve po uvedbi slovenskega in hrvaškega jezika za vse predmete in podpirali tudi italijanske dijake v njihovem boju za italijanski učni jezik. Najbolj znana je stavka leta 1908, ko so vse tri narodnosti organizirale stavko z zahtevo po uvedbi nacionalnega jezika kot učnega jezika.

Šolsko leto 1908/1909 se je za slovenske dijake začelo tako, da so imeli razen pri nemščini pri vseh predmetih slovenski učni jezik. Tako je postalo koprsko učiteljsiše prvo popolnoma slovensko učiteljsiše. Že leta 1909 pa je bilo učiteljsiše premeščeno v Gorico.

Na koprskem učiteljsišču je poučevalo več znamenitih slovenskih in hrvaških pedagogov (Franc Kos, Vekoslav Spinčič, Vladimir Nazor), pa tudi med maturanti najdemo nekatere pomembne kulturne delavce (npr. Hrabroslov Volarič, Josip Ribičič idr.). V posebnem poglavju je avtor prikazal slovenske in hrvaške kulturne ustvarjalce z učiteljsiša v Kopru, med njimi 18 pisateljev, 3 zgodovinarje, 10 skladateljev in glasbenikov, 7 pedagogov, 2 likovna umetnika, 2 politika, 4 gospodarstvenike in 33 šolnikov. Dodan je seznam učnega osebja na slovenskem in hrvaškem oddelku učiteljsiša in slovenski vadnici ter seznam slovenskih maturantov od 1876—1909, hrvaških od 1876—1908 ter seznama učiteljsišnikov, ki so v Kopru končali 1., 2. in 3. letnik ter se leta 1909 preselila v Gorico, oz. 3. letnika hrvaških učencev, ki so se leta 1908 preselili v Kastav. Za vsakogar, ki se bo bolj podrobno ukvarjal z zgodovino istrskega šolstva pa bo zanimiv tudi seznam uporabljene literature.

Olga Janša-Zorn

Zgodovinska noč na Čebinah (odg. urednik Janko Liška). Spomeniki revolucionarnega gibanja Slovenije, 1. zvezek, Ljubljana 1977; 32 str.

Prvi zvezek nove zbirke »Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije« je posvečen ustanovnemu kongresu KP Slovenije. V drobni knjižici, ki jo je izdala založba Komunist, je v strnjeni in jedrnatih obliki prikazano dogajanje na Čebinah ob ustanovnem kongresu (J. Liška: Ustanovni kongres KPS na Čebinah) in njegov pomen za nadaljnji razvoj delavskega gibanja na Slovenskem vse do današnjih dni (Misli predsednika Tita ob tridesetletnici ustanovnega kongresa KPS in »Pomen kongresa na Čebinah« J. Liške). Objavljen je tudi osrednji dokument kongresa na Čebinah Manifest KPS, kar omogoča bralcu direkten stik z zgodovinskim trenutkom in z vzdušjem ob ustanovnem kongresu. Priložen je tudi izbor virov in literature in biografije udeležencev kongresa.

Drobna knjižica je dragocena zlasti za zgodovinarja, saj je pisana v poljudni in jedrnatih oblikah in tako omogoča bralcu, da se lahko razmeroma hitro seznanjajo z dogodki na Čebinah in njihovim pomenom, v oporo pri poglobljenem študiju pa mu je seznam virov in literature.

Matjaž Klemenčič

John C. Campell (izd.), Successful Negotiation: Trieste 1954, Princeton University Press, 1976, 182 str.

Med osrednja nerešena evropska vprašanja po drugi svetovni vojni je vrsto let sodilo tudi tržaško vprašanje, ki je, kot je znano, našlo svojo dokončno rešitev šele z nedavnimi osimskimi sporazumi. Odmevnost tega vprašanja se kaže tudi v obsežni literaturi o Trstu in tržaškem vprašanju. Zlasti naj opozorim na tri taka dela. Med tujimi pisci omenjam knjigi Jean-Baptista Derusella, *Le conflit de Trieste 1943—1954*, Bruselj 1966, ter Američana slovenskega rodu Bogdana C. Novaka, *Trieste 1941—1945*, Chicago a. London 1970 (izšlo tudi v italijanskem prevodu), na naši strani pa je izšla knjiga Janka Jerija, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, Ljubljana 1961. Nedavno pa se je tem delom pridružila še knjiga, o kateri poročamo. Medtem ko omenjene tri knjige slonijo na študiju arhivskega in drugega dokumentarnega gradi-

va, sloni Campellova knjiga skoraj izključno na objavi izjav petih diplomatov, ki so neposredno sodelovali pri tisti končni fazi pogajanj o tržaškem vprašanju, ki se je končala s podpisom znanega »sporazuma o soglasju« 5. oktobra 1954. Gre za anketiranje naslednjih pogajalcev: predstavnika ZDA Lewellyna E. Thompsona, Britanca Geoffreya Harrisona, našega Vladimira Velebita ter Italijana Manlia Brosia, poleg tega pa še takratnega podsekretarja v ameriškem zunanjem ministru Robertu M. Murphyja.

Značilnost knjige je dalje dejstvo, da objavlja odgovore anketirancev (skupaj z vprašanji) v zaokroženih celotah za vsakega vprašanca posebej. Dejstvo, da objavljena dokumentacija ni opremljena s potrebnimi opombami in znanstvenim aparatom, kaže namen izdajatelja, da prikaže vsakega vprašanca po njegovih odgovorih (upoštevajoč pri tem tudi spominski faktor, saj je bila anketa opravljena v okviru širšega raziskovalnega projekta šele v začetku sedemdesetih let.) Kljub tej pomanjkljivosti pa se iz objavljenih odgovorov zgovorno lušči težnja posameznih pogajalcev v letih 1953 in 1954. Videti je, da so Američani med pogajanja še zlasti podpirali Italijo ter njene poglede na tržaško vprašanje, medtem ko so bili Britanci v tej podpori bolj zadržani. Spominske izjave pa dajejo vpogled tudi v osebna stališča nekdanjih pogajalcev (na primer Vladimira Velebita, ki je ves čas po naši izpraznitvi Trsta leta 1945 menil, da je Trst za Jugoslavijo izgubljen). Vrednost knjige je dalje v tem, da daje odgovor tudi na nekatera vprašanja, na katera bi mogli odgovoriti šele po odprtju zadevnih diplomatskih arhivov. Videti je, da so se pobudniki ankete seznanili ne le z obstoječo literaturo (posebej se omenja Deruselle), ampak tudi s sočasnimi ameriškimi diplomatskim arhivom (pri tem je treba upoštevati, da je bil avtor knjige v času reševanja tržaškega vprašanja v ameriški diplomatski službi). O tem priča več citatov v uvodnem delu knjige, poleg tega pa tudi objava osebnega pisma, ki ga je o tržaškem vprašanju septembra 1954 pisal ameriški predsednik D. Eisenhower maršalu Titu (Titu je pismo izročil R. Murphy). Gre za pismo, ki je po soglasni oceni vseh vprašancev odločilno pripomoglo k takratni ureditvi tržaškega vprašanja. — Ob koncu naj omenimo še širšo aktualizacijo knjige z diskusijo o tem, ali bi mogel način ureditve tržaškega vprašanja leta 1954 vplivati tudi na ureditev izraelsko-arabskega spora.

UDK 949.712 Laško "1227/1977"

Curk Jože, ravnatelj Pokrajinskega arhiva v Mariboru
62000 Maribor, Glavni trg 7, Yu

Ob 750-letnici Laškega

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977,
str. 145—148, cit. lit. 5

Laško praznuje letos dvojni jubilej: 750-letnico svojega historično dokumen-
tiranega obstoja in 50-letnico svojih mestnih pravic. Kraj se je razvil kot
upravni center velikega gospostva, pozneje pa se je uveljavil tudi kot po-
membno gospodarsko in kulturno središče Spodnjega Posavinja. Mesto je
po osvoboditvi doživelo velik gospodarski, urbani, turistični in kulturni
razvoj, ki mu zagotavlja pomembno vlogo v slovenskem nacionalnem pro-
storu.

UDK 656.6(497.12 Piran) "12/14"

Gestrin Ferdo, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Pomorstvo Pirana v poznem srednjem veku

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977,
str. 149—156, cit. lit. 21

Avtor je v razpravi prikazal razvoj pomorske trgovine in prometa, ki je
zajel kraje na obeh obalah Jadranskega morja, ugotovil je število ladij,
ki se v dostopnem gradivu omenjajo v tem obdobju (bilo jih je kar 620) in
dal sliko lastništva ladij. Jedro razprave je prikaz oblik in tehnike pomor-
ske trgovine in pomorskega prometa (trgovske družbe, najem ladij). Po-
drobno je avtor opisal ladjedelniško dejavnost in zaključil z opisom polo-
žaja mornarjev.

UDK 930.1(100-201)

Vilfan Sergij, redni profesor Pravne fakultete v Ljubljani,
61000 Ljubljana, Mirje 23, Yu

Zgodovina mest med krajevnim in primerjalnim zgodovinopisjem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977,
str. 157—159

Zgodovina mest more nekatere probleme, zlasti tiste za starejša obdobja,
uspešno reševati le v primerjalni obravnavi. To velja tudi, če se vprašamo
po samobitnih silnicah v razvoju slovenskih mest. Tako primerjava z razvo-
jem mest na Poljskem pokaže, da so prvotni slovanski »trgi« bilj več kot
navadni sejmi, temveč nekoliko bolj kvalificirane naselbine. Na drugi strani
izvirajo razlike med nastankom poljskih in slovenskih mest zlasti v tem,
da so prva nastajala pod zahodnimi vplivi zunaj cesarstva, druga v sestavu
cesarstva.

UDK 943.8(-201)"10/14"

Roslanowski Tadeusz, pomočnik direktorja Inštituta za zgodovino material-
ne kulture Poljske akademije znanosti
Pl-00-44 Warszawa, Al. Swierczewskiego 83—89 ap. 35, Poljska

Trg in mesto na srednjeveškem Poljskem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977,
str. 159—166, cit. lit. 23

Pregled dosedanjih raziskav upravičuje sklep, da prevladuje v današnji
poljski medievistiki zopet mnenje, da je pojav sistematične ustanovitve
mest s kolonisti (lokacije) vendarle posebna, čeprav daljši čas trajajoča vrsta
urbanistične revolucije. To sicer ne pomeni, da so srednjeveška poljska
mesta nastajala na zeleni trati, vendar zgodnja mestom podobna naselja, h
katerim je že dolgo pred lokacijo spadalo nekaj zametkov mestnih naprav,
še zdaleč niso pomenila prostorsko in gradbeno polno oblikovanega mesta.

UDK 378.18(436.14=863)"15"

Janžekovič Janez, profesor zgodovine in primerjalne književnosti, Upravo-administrativna sola Ptuj
62250 Ptuj, Raičeva 2, Yu

Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977, str. 167—177, cit. lit. 104

Sestavek obravnava populacijo slovenskih študentov na dunajski univerzi v letih 1518—1609. Podaja vrsto podatkov o organizaciji univerzitetnega študija, o akademskem življenju v 16. stoletju, o odzivu Slovencev na dunajsko visoko šolo, o deželni in krajevni pripadnosti tedanjih slovenskih študentov na Dunaju, o njihovi številčnosti, socialni in razredni strukturi, o premoženjskem statusu vpisanih, o vrsti in uspešnosti študija, o akademskih stopnjah, ki so jih le-ti dosegli, o poklicni strukturi študentov med in po končanem študiju, ter o njihovi kasnejši karieri. Ugotavlja, da je v omenjenem razdobju študiralo na dunajski univerzi 1325 slovenskih študentov. Po deželni pripadnosti je bilo od gornjega števila 598 Kranjcev (45%), 328 Stajercev (25%), 292 Korošcev (22%), 53 Tržičanov in Istranov (4%) in 54 Goričanov (4%). Glede na socialno strukturo je bilo največ pripadnikov srednjih slojev (906 ali 68%), potem nižjih slojev (315 ali 24%) in najmanj višjih slojev (103 ali 8%).

UDK 323.1(497.12)"1843/1848":07

Stergar Nataša, bibliotekar, Filozofska fakulteta v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977, str. 184—189, cit. lit. 3

Cprav Bleiweisove Novice do marčne revolucije niso bile političen list, so — ne da bi se tega same zavedale — že s tem, da so kot edini tedanji slovenski časnik zbrale okrog sebe najširši krog slovenske inteligence ter pet predrevolucijskih let redno prihajale v vse dežele, kjer so živeli Slovenci, odigrale odločilno vlogo pri ustvarjanju enotnega in samostojnega slovenstva. Podrobneje opredeliti to vlogo ter s citati in številkami pojasniti razvoj nekaterih vprašanj v sklopu narodnostnega osveščanja, je bil namen tega prikaza.

UDK 027.2(497.12 Komenda):92 Glavar P. P.

Demšar Viktorijan, dekan v pokouju
61128 Komenda 43, Yu

Glavarjeva knjižnica v Komendi

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977, str. 177—183

Peter Pavel Glavar (1721—1784), visoko izobraženi župnik in namestnik komendatorja malteškega reda, je v Komendi zgradil knjižnico. V njej so knjige teološke, juridične, matematične, medicinske, zgodovinske, rekreacijsko-sportne in gospodarske vsebine. Knjižnica ima tudi 5 knjig raznih znanstvenih Glavarjevih razprav v rokopisu in še druge rokopise iz 18. stoletja. V knjižnici so knjige iz 15. do vključno 18. stoletja. Obstaja več zapisnikov knjig iz 18. stoletja. Tu je tudi bogat arhiv raznih pisem in listin.

O gradnji beneficijature (dograjena 28. 9. 1752) je ohranjen originalni dnevnik, v katerem je Glavar beležil kdo, oziroma koliko ljudi je pomagalo pri gradnji, koliko je stala gradnja hiše in knjižnice, ki je skrbno zavarovana pred vlomi in ognjem. Se danes je Glavarjeva knjižnica pomemben kulturni spomenik.

UDK 327(45)"1917/1918"

Juvančič Ivo, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yu

Italijanska zunanja politika ob zlomu fronte pri Kobaridu in po njej

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 3, december 1977, str. 189—197, cit. lit. 22

Pregled zunanje politike ob zlomu soške fronte je nadaljevanje članka Italija ob vstopu v prvo svetovno vojno (Kronika 1973, št. 2, str. 136). Tu so ob dnevniku S. Sonnina (1916—1920) prvenstveno upoštevani dokumenti zunanje ministristva. Sonnino kljub porazu, oktobrski revoluciji in vstopu ZDA v vojno, trmasto do zadnjega vztraja pri Londonskem paktu in njegovi tajnosti. Avtor pokaže dvoličnost dveh osebnosti: grofa Sforza, 1917 poslanika pri srbski vladi in zunanje ministra 1920 ob podpisu rapalske pogodbe, nato še 1947 ob mirovni pogodbi ter N. Pašica, ki julija 1917 podpiše Krfski pakt z Jugoslovanskim odborom, 8. septembra 1917 pa zagotavlja Sonnino obveznosti Londonskega pakta.

UDC 656.6(497.12 Piran) "12/14"

Gestrin Ferdo, Professor, Philosophical Faculty, University of Ljubljana
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

The Maritime Function of Piran in the Late Middle Ages

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 149—156, notes 21

The author presents in this study the development of sea-trade and sea-traffic, in places on both shores of the Adriatic Coast, he also established the number of ships which are mentioned in sources available for this period (there were as many as 620 ships), and he also made a survey of ownership of ships. The core of this study is the presentation of forms and technique of sea-trade and maritime law (business associations, hiring of ships). Ship-building is treated especially in detail, and the study is concluded by the description of the position of sailors.

UDC 943.8(201)"10/14"

Roslanowski Tadeusz, Assistant Director, Institute for History of Material Culture, Polish Academy of Sciences

Pl-00-144 Warszawa, Al. Swierczewskiego 83—89 ap. 35, Poland

Markets and Towns in the Medieval Poland

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 159—166, notes 23

A survey of researches that have been made so far makes the following conclusion valid, namely that in the contemporary Polish Medieval studies again prevails the opinion that the appearance of systematic establishment of towns with colonizers (locations) was a special revolution, lasting for a longer period. This, of course, does not mean that the Medieval Polish towns were created on green lawns, however, the early settlements similar to towns, to which some of the basic urban installations belonged long before the location, did not represent a town, which would be formed in its spatial and building aspects.

UDC 949.712 Laško "1227/1977"

Curk Jože, Director, Regional Archives in Maribor

62000 Maribor, Glavni trg 7, Yugoslavia

750 th Anniversary of Laško

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 145—148, notes 5

This year Laško celebrates its double anniversary: 750 years of its historically documented development and 50 years of its municipal rights. The town has developed as an administration centre of a big domain, later on it asserted itself also as an important economic and cultural centre of the lower Savinja basin. After the Liberation the town experienced great economic, urban, tourist and cultural development that affirms its important role in the Slovene national territory.

UDC 930.1(100-201)

Vilfan Sergij, Professor, Faculty of Law, University of Ljubljana

61000 Ljubljana, Mirje 23, Yugoslavia

The History of Towns as Viewed from Local and Comparative History

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 157—159

Some problems related to the history of towns, especially those dealing with old periods, can only be dealt with successfully in comparative discussions. This is true also if one raises a question concerning the original trends in the development of Slovene towns. So, for example, a comparison with the development of town in Poland shows that the original Slavic »markets« were somewhat more highly qualified settlements than an ordinary »sejem« (market). On the other hand the differences between the origin of Polish and Slovene towns lie mainly in the fact that the former were created under the western influences outside the empire, and the latter within the empire.

UDC 027.2(497.12 Komenda):92 Glavar P. P.

Demšar Viktorijan, Dean (retired)

61128 Komenda 43, Yugoslavia

Glavar's Library at Komenda

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 177—183

Peter Pavel Glavar (1721—1784), was a highly educated parish priest and a representative of the commendatory of the Maltese order, who built a library at Komenda. The library has books on theological, legal, mathematical, medical, historical, recreational-sport, business subjects. The library also has five books of various scientific dissertations in manuscript written by Glavar, as well as other manuscripts dating from the 18th century. The library keeps books from the 15th until the 18th century. There are also several notes on books from the 18th century. There is also a rich archive in which various letters and documents are preserved.

An original diary is preserved about building of the beneficiary (finished on 28 September 1752). Glavar noted down in it names of people or numbers of people who helped to build it, the cost of the building of the house and of the library, which is carefully protected from burglaries and from fire. Even today Glavar's library is a significant cultural monument.

UDC 327(45)"1917/1918"

Juvančič Ivo, Scientific Collaborator, The Institute for National Questions in Ljubljana

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yugoslavia

The Italian Foreign Politics at the Breakdown of the Front near Kobarid and In the Following Period

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 189—197, notes 22

A survey of the Italian foreign politics at the breakdown of the Soča (Isonzo) front is the continuation of the article on Italy entering the First World War (Kronika, 1973, No. 2, p. 136). Besides the data obtained from a diary written by S. Sonnino (1916—1920) the author relied mainly on the documents of the Italian Ministry for Foreign Affairs. In spite of the defeat, the October revolution and the entrance of the United States into the War, Sonnino stubbornly perseveres to the London pact and its secrecy. The author of the article shows the two-sidedness of two personalities: count Sforza, who was in 1917 the ambassador to the Serbian government, and an Italian foreign minister when the Rapallo treaty was signed in 1920, and a foreign minister when peace treaty was signed in 1947. The other personality is N. Pašić, who signed — together with the Yugoslav Committee — the Corfu treaty in July 1917, and who assured Sonnino about the obligations of the London pact on 8 September 1917.

UDC 378.18(436.14=863)"15"

Janžekovič Janez, Teacher of History and Comparative Literature, Management — Administrative School Ptuj

62250 Ptuj, Raičeva 2, Yugoslavia

Slovene Students at the University Vienna in the 16th Century

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 167—177, notes 104

The author presents in this article the population of Slovene students at the University of Vienna in the period between 1518—1609. He enumerates a number of facts concerning the organization of the university studies, the academic life in the 16th century, the response of the Slovenes to the higher school in Vienna, the provincial and regional origin of Slovene students who studied in Vienna, their numbers, social and class structure, pecuniary status of the enrolled students, the achieved academic degrees, the professional structure of students during their studies and after the studies as well as their later careers. The author has established that 1325 Slovene students studied at the University of Vienna in the above-mentioned period. Out of this number there were 598 students from Carniola (45%), 328 students from Styria (25%), 292 students from Carinthia (22%), 53 students from Trieste and Istria (4%), and 54 students from Gorizia (4%). As regards social structure of Slovene students the majority of them belonged to the middle classes (906 or 68%), then there were students from lower classes (315 or 24%) and the smallest number of students were from higher classes (103 or 8%).

UDC 323.1(497.12)"1843/1848":07

Stergar Nataša, Librarian, Philosophical Faculty, University of Ljubljana
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

The Question of Nationalism in Bleiweis's »Novice« in the Period Before the March Revolution

Kronika, a review for Slovene local history, 25, No. 3, December 1977 pp. 104—189, notes 3

Although Bleiweis's »Novice« were not a political newspaper until the time of the March Revolution, they played an important role at creation of a unified and independent Slovene movement. »Novice« were not aware of this fact, but it performed this role simply by gathering the broadest circle of Slovene intelligentsia, being the only existing Slovene newspaper of this period, and because they regularly appeared in the last five years before the Revolutions in all the provinces where Slovenes lived. The purpose of this article was to define in detail the role of "Novice" and to explain the development of some questions belonging to the framework of national self-awareness by quotations and various other facts.

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije
ter s komercialnimi besedili
in čestitkami

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestitajo

*gospodarske organizacije in zavodi
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje*

Obenem pa želijo

srečno in uspeha polno
novo leto 1978

Razvoj elektrifikacije Slovenije

od prvih začetkov do konca II. svetovne vojne

Pred nami je knjiga »Elektrifikacija Slovenije«, ki je eno najnovejših pričevanj iz zgodovine slovenskega elektrogospodarstva in je izšla ob koncu lanskega leta.

Ob tem bi vam želeli, tovariš Prelog, zastaviti nekaj vprašanj, in bi ob vaših odgovorih bržkone, iz vašega zornega kota gledano, še bolj lahko poudarili pravo vrednost te knjige in njen pomen za bralce.

Prelog: Mislim, da je pravo oceno vrednosti izdane knjige, s katero se v celoti strinjam, podal naš univ. prof. dr. Mirjan Gruden, ki je v posvetilu na začetku knjige zapisal: »Ko narod doseže določeno stopnjo razvoja, se ozre na prehojeno pot in nato izmeri daljo in nebeško stran' za svoj nadaljnji znanstveni, tehnični in strokovni napredek.

Še prav posebno velikega pomena je tehnični razvoj za majhen narod, kakršen je naš, ki se lahko ponaša s sorazmerno velikim številom pomembnih znanstvenikov in ustvarjalcev tehnične kulture in napredka.

Prav gotovo ne smemo prezreti dejstva, da je npr. v Mariboru zasijala električna razsvetljava že slaba tri leta potem, ko je Edison patentiral električno žarnico; da smo dobili železnico že nekaj let zatem, ko je stekla prva redna železniška proga v Evropi. Zato je pričujoče delo tem bolj upoštevanja vredno, saj nas seznanja s premnogimi zanimivimi in važnimi mejniki v razdobju elektrifikacije pri nas, od skromnih začetkov pa prek vseh pomembnih dosežkov do usodnih dogodkov med okupacijo. Prav bi bilo, da bi poznal razvoj elektrifikacije pri nas vsak naš elektrotehnik, kajti naša elektrifikacija se je tako razvijala, da smo nanjo lahko ponosni.«

Iz nekaterih virov, ki jih imamo na razpolago, smo seznanjeni, da ste bili prav vi zagovornik in pobudnik, da bi začeli akcijo, pripravo za izdajo te knjige. Ste torej osebno zadovoljni, da je končno ta zbornik izšel?

Prelog: V zvezi s tem vprašanjem moram poudariti, da sem bil eden izmed številnih delavcev v elektrogospodarstvu, ki so že mnogo pred odločitvijo na tihem gojili željo, da pride do izdaje te knjige. Da pa mi je uspela organizacija te akcije, pa ne gre zasluga samo meni, temveč vsem tistim posameznikom in kolektivom, ki so izdajo knjige z razumevanjem podprli. — Priznam, da sem knjige izredno vesel, ne samo zaradi njene vsebine, temveč tudi zato, ker me bo vedno spominjala na delovni entuziazem tovarišev, s katerimi smo si skupaj prizadevali, da je knjiga izšla.

Torej se vam dozdeva, da je bilo vredno vložiti v uresničitev zamisli ves dosednji trud in prizadevanje vas kot tudi sodelavcev, ki so pri izdaji sodelovali?

Prelog: Menim, da je delo opravljeno uspešno, predvsem pa je pomembno to, da so pri sestavi te knjige sodelovali tovariši, žive priče mnogih dogodkov v elektrifikaciji Slovenije v preteklosti, kar je omogočilo, da so podatki popolnejši.

V čem je, po vašem mnenju, glavna vsebinska vrednost publikacije?

Prelog: Vrednost publikacije je v tem, da so v njej zbrani vsi najpomembnejši podatki iz razvoja naše elektrifikacije, ki jih je bilo treba izbrskati po različnih arhivih doma in tudi v tujini. Obseg tega dela, ki so ga opravili avtorji knjige, je težko opisati, saj to pozna le tisti, ki se je z zbiranjem zgodovinskih podatkov že kdaj

ukvarjal. Povedati moram, da je bilo pregledano na tisoče dokumentov in zapisov, ki jih je bilo treba odkrivati po raznih javnih in zasebnih arhivih in kronikah. Vso to opravljeno množično delo si seveda bralec te knjige komaj predstavljaja.

Ali je bilo delo opravljeno povsem v skladu z vašo zamisljo, oziroma z zasnovo, kot ste jo predvideli?

Prelog: Knjigo smo nameravali v začetku izdati za obdobje od začetka elektrifikacije do leta 1970. V teku pripravljanja gradiva pa se je pokazalo, da zamudnost pri zbiranju podatkov in obsežnost materiala narekuje izdajo knjige kot prvega dela v takšnem obsegu, kot je sedaj izšla. Drugi del pa naj bi zajel nesluten razvoj elektrifikacije po drugi svetovni vojni, ki bo gotovo izredno obsežen; tudi menim, da imamo na razpolago več dokumentarnega gradiva.

Ste morda sedaj, ob natisnani publikaciji, ugotovili, da bi bilo treba še kaj dodati ali dopolniti?

Prelog: V vseh podobnih publikacijah je vedno mogoče dati določene pripombe, da je nepopolna, ali da stvari obravnava preveč podrobno. V obeh smereh je lahko kritika utemeljena. Menim pa, da danes imamo pred seboj dokaj popoln pregled razvoja elektrifikacije Slovenije za obravnavano obdobje. Kritikom z obeh omenjenih vidikov pa bo knjiga lahko služila za izpopolnitve, če se bo zato pokazala potreba in seveda interes bralcev.

Se vam zdi, da je bila knjiga glede na svojo vsebino in pomembnost tiskana v dovolj veliki nakladi, oz. številu izvodov?

Prelog: Mislim, da je knjiga bila izdana v dovolj veliki nakladi, tako da jih je dovolj dosegljivih tudi v knjigarnah za bralce, ki jih bo knjiga zanimala. Predlagam pa, da bi v našem glasilu »Elektrogospodarstvo« v bodoče v stalni rubriki objavljali najzanimivejša poglavja iz te knjige, da bi se z vsebino seznanili vsi naši delavci, ki jih bo to gotovo bolj zanimalo kot druge priložnostne bralce. Mislim pa, da je vsebina za nas še posebej poučna, saj nas uči, da se velik napredek doseže takrat, ko v krogu tistih, ki nekaj hočejo doseči, vlada sloga, strpnost in sporazumevanje.

Bi po vašem mnenju kazalo zbirati gradivo tudi za prihodnja obdobja in tako nekako nadaljevati zgodovinski zapis o elektrogospodarstvu?

Prelog: Mnenja sem, da bi delo morali vsekakor nadaljevati. V tej zvezi bi kazalo čimprej zastaviti novo akcijo ter delo ustrezno organizirati, saj sodim po izkušnjah, da bo delo, kljub dosegljivejši dokumentaciji, izredno obsežno in zahtevno. V tem delu, ki bo obravnavalo obdobje po osvoboditvi, mora biti posvečena posebna pozornost vsesplošni pripravljenosti naših delovnih ljudi, ki so skupaj z nami — delavci elektrogospodarstva, z nepojmljivo pripravljenostjo pomagali, da je Slovenija v izredno kratkem času, skoraj »na juriš« pregnala z elektriko temo iz mest in vasi. Seveda pa bo treba poudariti tudi vse naslednje dosežke in tehnični napredek, s katerim se ponašamo danes, ko prvi v Jugoslaviji gradimo jedrsko elektrarno. Zelo si želim, da bi se tega dela čimprej lotili. S tem namenom se bomo še ta mesec zbrali s skupino avtorjev prve knjige, da bi pripravili program za to novo akcijo.

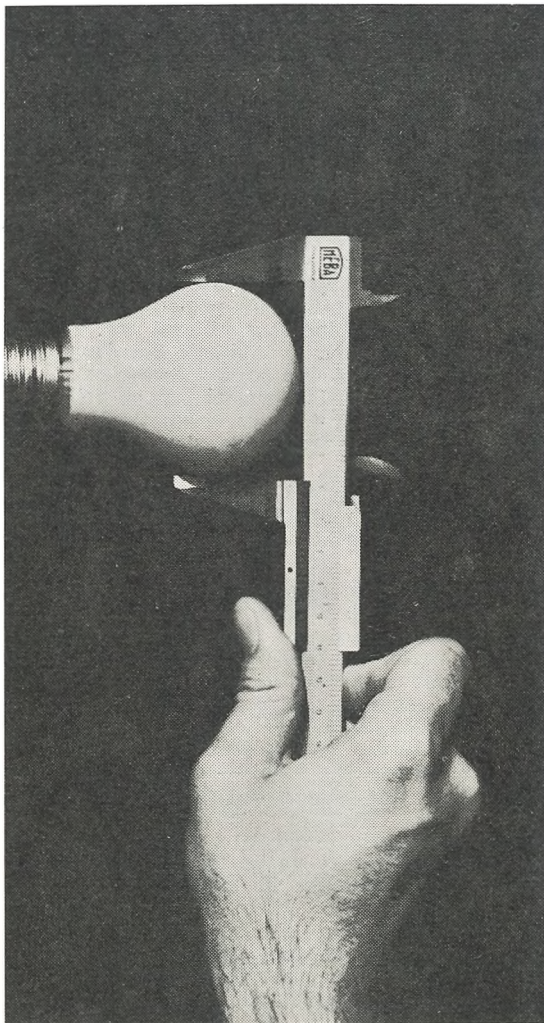
DES - DOM IN ELEKTRIKA

Z RACIONALNO RABO ELEKTRIČNE ENERGIJE VPLIVAMO NA POVPREČNO CENO PORABLJENE kWh

Marsikdo bo dejal, da je to smela trditev, ko so vendar določene tarifyne postavke za prodajo električne energije. Pa vendar je res! Oglejmo si tarifyne postavke v gospodinjstvu in videli bomo, kaj vpliva na povprečno ceno porabljene kWh.

Tarifyne postavke za gospodinjiski odjem

Stopnja	Obračunska moč		mesečno din	Energijska VT	par/kWh MT
	priključek	Naziv. tok var. A			
I	Enofazni	do 25 A	21,00	63	34
		do 35 A	28,00		
		do 50 A	38,50		
	Trifazni	do 3 × 25 A	35,00		
		do 3 × 35 A	52,50		
		do 3 × 50 A	73,50		
II		7,00	74	74	

Vidimo, da ima ta odjemna skupina dve tarifyni stopnji. Značilnost I. tarifyne stopnje je v tem, da odjemalec plačuje višjo ceno za obračunsko moč in nižjo ceno za porabljeno električno energijo, ki se lahko razlikuje tudi po dnevnem času porabe električne energije, in sicer na:

- večje tarifyne postavke (VT), ki veljajo ob delovnikih od 6. do 13. in od 16. do 21. ure;
- manjše tarifyne postavke (MT), ki veljajo ob delovnikih od 13. do 16. ure, od 21. do 6. ure ter ob nedeljah ves dan.

Zakaj je različna cena električne energije — VT, MT?

To pa zato, ker želimo preko cene električne energije spodbuditi odjemalce, da bi uporabljali električno energijo v času, ko elektroenergetske naprave niso tako obremenjene.

Cena za obračunsko moč pa je odvisna:

- od vrste priključka (nižja cena za obračunsko moč pri enofaznem priključku, višja pri trifaznem);
- ter od velikosti glavne varovalke (obračunske varovalke).

Zakaj je višja cena obračunske moči pri trifaznem priključku in večji glavni varovalki?

Zato, ker je s tem odjemalcu dana možnost, da lahko istočasno priključi več porabnikov električne energije, kar pomeni večjo porabo električne energije v krajšem času in s tem večjo obremenitev elektroenergetskih naprav (mrežja, trafopostaj, elektrarn).

V prvo tarifyno stopnjo praviloma uvrščamo odjemalce z večjo mesečno porabo električne energije, medtem ko odjemalcev z nižjo mesečno porabo uvrščamo v II. tarifyno stopnjo, kjer odjemalec plačuje nižjo ceno za obračunsko moč in to vselej v enakem znesku, ne glede na moč, ki jo angažira (ne glede na velikost glavne varovalke) in ne glede na vrsto priključka, plačuje pa višjo ceno za porabljeno energijo.

Pripravili smo pregled tako imenovane mejne mesečne porabe električne energije, ki odjemalcu pove, pri kako visoki mesečni porabi električne energije je zanj ugodnejša I. ali II. tarifyna stopnja.

Pri gospodinjiskih odjemalcih, ki imajo enotarifni števec, so mejne vrednosti mesečne porabe električne energije naslednje:

Vrsta priključka in moč varovalk v A	II. tarifyna stopnja G II	kWh I. tarifyna stopnja G I kWh
	25	do 127
35	do 191	nad 191
50	do 286	nad 286
3 × 25	do 255	nad 255
3 × 35	do 414	nad 414
3 × 50	do 605	nad 605

To pomeni, da je za odjemalce, ki ima enofazni priključek, glavno varovalko 25 A ter enotarifni števec, ugodnejša I. tarifyna stopnja šele takrat, ko porabi več kot 127 kWh na mesec.

Ta pregled mejne mesečne porabe električne energije je prikazan za odjemalce, ki imajo enotarifni števec. Pri odjemalcih, ki imajo dvota-

rifni števec in stikalno uro, pa tako rekoč odpade vprašanje uvrstitve, ker je po sedanji tarifi že pri majhni mesečni porabi energije ugodnejša I. tarifna stopnja. Opozarjamo pa, da lahko odjemalec spremeni tarifno stopnjo **le enkrat letno**.

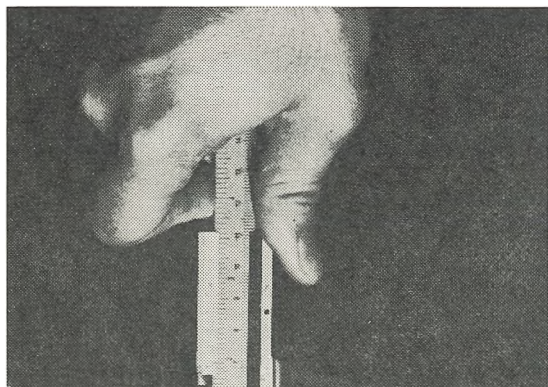
Ce želite spremeniti tarifno stopnjo, lahko sporočite to vašemu inkasantu, podrobnejša pojasnila pa dobite v konzumni službi dobavitelja električne energije.

Omenili smo že, da se tarifne postavke za električno energijo v I. stopnji lahko razlikujejo glede na dnevni čas porabe električne energije. Toda kdaj? To je v primeru, ko ima odjemalec dvotarifni števec in stikalno uro oziroma MTK — v takem primeru pravimo, da ima odjemalec dvotarifni obračun.

Čestokrat si odjemalci zastavljajo vprašanje, ali se splača kupiti naprave za dvotarifni obračun? Se, in to v primerih, ko ima odjemalec večjo mesečno porabo električne energije in take porabnike električne energije, katerih rabo lahko prenese v čas manjše tarife (MT) — to se predvsem: bojler, termoakumulacijske peči, pralnik, pomivalni stroj, likalnik itd.

Ce naredimo kratek povzetek, vidimo, da odjemalec res lahko vpliva na povprečno ceno porabljene kWh, in sicer s tem, ko se odloči za vrsto priključka, velikost glavne varovalke, predvsem pa z načinom odjema električne energije, kar pomeni, da uporablja porabnike električne energije takrat, ko veljajo manjše tarifne postavke za prodajo električne energije.

Vzemimo odjemalca, ki ima dokaj elektrificirano gospodinjstvo (štedilnik, hladilnik, bojler, pralnik, pomivalnik, sesalec, radio, TV, likalnik itd.) in porabi mesečno okoli 500 kWh. Ta odjemalec je glede na višini svoje porabe uvrščen v I. tarifno stonjo, vprašanje pa je le, ali ima enotarifni ali dvotarifni obračun, kakšen je njegov priključek in kako velika je glavna varovalka. Za tako porabo zadostuje enofazni

priključek in glavna varovalka 25 A, čeprav imajo čestokrat odjemalci po nepotrebem trifazni priključek in večjo glavno varovalko in s tem plačujejo višjo ceno v obračunsko moč.

1. primer

Odjemalec s porabo 500 kWh na mesec, ki ima enofazni priključek, glavno varovalko 25 A in **enotarifni števec**, plača:

	din
— za obračunsko moč	21,00
— za porabljeno električno energijo 500 kWh × 63 par	315,00
	<hr/> 336,00
— 60 % energetski prispevek	201,60
SKUPAJ	<hr/> 537,60

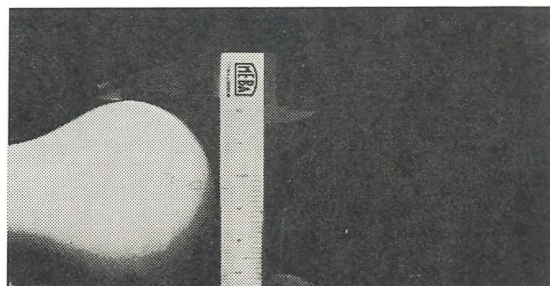
to je 107,52 par na kWh.

2. primer

Odjemalec s porabo 500 kWh na mesec, ki ima enofazni priključek, glavno varovalko 25 A in **dvotarifni števec** (polovico električne energije porabi v času večje tarife — VT, polovico pa v času manjše tarife — MT), plača:

	din
— za obračunsko moč	21,00
— za porabljeno električno energijo 250 kWh × 63 par 250 kWh × 34 par	157 85,00
	<hr/> 263,50
— 60 % energetski prispevek	158,10
SKUPAJ	<hr/> 421,60

to je 84,32 par na kWh.

Primerov je še in še, toda zaključek je eden:

— **dobro razmislimo, kakšen priključek potrebujemo;**

— **kako velika naj bo glavna varovalka glede na velikost porabe električne energije, ker ni potrebno, da so hkrati priklopljeni vsi porabniki električne energije;**

— **vklopljajmo porabnike električne energije takrat, ko je cena električne energije manjša, to je v času manjših obremenitev, kajti s tem si nižamo ceno za porabljeno kWh in razbremenujemo že tako obremenjene elektroenergetske naprave in s tem neposredno vplivamo na zboljšanje kvalitete električne energije (ob enakomerni porabi električne energije so namreč manjša napetostna nihanja).**

Izdaja DES — Podjetje za distribucijo električne energije Slovenije

Urejuje delovna skupina za službo odjemalcev pri DES

Naklada: 200.000 izvodov

modna hiša

POSLOVNO ZDRUŽENJE PROIZVAJALCEV
TEKSTILA IN KONFEKCIJE

Specializirana trgovska organizacija tekstilne stroke nudi v svojih prodajnih TOZD v Ljubljani, Mariboru, Osijeku in Smederevu izredno široko oblikovan sortiment sezonsko aktualne ženske, moške in otroške konfekcije, pletenin, perila metrskega blaga in modnih dodatkov.

Za visoko kvaliteto materialov, aktualne barve in vzorce ter modne kroje, jamčijo renomirani proizvajalci tekstilne industrije.

Upoštevajte: specializirana trgovina lahko nudi več.

Vsem kupcem in poslovnim sodelavcem, iskrene čestitke ob dnevu republike.

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki od VI/58 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 20 din

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 20 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 20 din.

Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 20 din.

Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), knjigotrška cena 30 din.

GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE

LJUBLJANA

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. november,

svojim cenjenim gostom, poslovnim prijateljem
in znancem pa želi v novoletnih praznikih mnogo
prijetnega razvedrila in jim obenem želi tudi
SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1978!

ORGANIZIRA POLEG STALNIH RAZSTAV SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA ŠE SPECIALNE RAZSTAVE IN SEJME ZA POSAMEZNE STROKE GOSPODARSTVA REPUBLIŠKEGA, ZVEZNEGA ALI MEDNARODNEGA ZNAČAJA. V ČASU, KO NI RAZSTAV, SO RAZSTAVNI OBJEKTI NA RAZPOLAGO TUDI ZA RAZNE KULTURNE, DRUŽABNE IN SPORTNE PRIREDITVE TER KONGRESE

UPRAVA: LJUBLJANA, TITOVA C. 50
Telefon: 311 022

OBIŠČITE VSAKOLETNE RAZSTAVE IN
PRIREDITVE NA GOSPODARSKEM
RAZSTAVIŠČU V LJUBLJANI

ZAVOD ZA DRUŽBENI RAZVOJ LJUBLJANA — Ljubljana, Vojkova 57

tel. 346 161, 345 181

s temeljnimi organizacijami združenega dela: družbeno planiranje, urbanizem in informatika
ima naslednja področja dejavnosti:

- priprava družbenih planov in programov razvoja za občine ter mesto Ljubljana
- izdelovanje urbanističnih programov, urbanističnih načrtov, urbanističnih redov ter regionalnih medobčinskih urbanističnih planov,
- spremljanje in analiziranje poslovanja delovnih organizacij ter izvajanja letnih in srednjeročnih planov,
- priprava strokovnih gradiv kot osnove za programe in plane dela samoupravnih interesnih skupnosti
- koordinacija dela in izvrševanja nalog na področju zemljiške politike z občinskimi skupščinami in zemljiškimi skupnostmi,
- priprava predlogov smernic za izdelavo programskih delov zazidalnih načrtov in lokacijske dokumentacije za objekte posebnega družbenega pomena,
- tolmačenje urbanistične dokumentacije in razvijanje prostorskega informacijskega sistema,
- zbiranje in analiziranje statističnih podatkov ter izdajanje statističnih publikacij in informacij,
- izdelovanje zazidalnih zasnov in zazidalnih načrtov, dokumentacije za realizacijo, vključno s programskimi, tehničnimi in ekonomskimi sestavinami,
- zakoličevanje in izvrševanje vseh geodetskih in geodetsko-komunalnih del v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter v zvezi z realizacijo zazidalne zasnove,
- organizacija zbiranja in vzdrževanje podatkov za komunalni informacijski sistem,
- organizacija, programiranje in obdelava vseh vrst prispevkov in davkov za potrebe občin,
- vodenje registra stalnega prebivalstva ter priprava registra stanovanj
- izdelovanje investicijsko-tehnične dokumentacije ter izvrševanje projektantskega in gradbenega nadzora nad objekti posebnega družbenega pomena

simbol,
ki zagotavlja
varnost,
zupnost,
natančnost in ekspeditivnost

ljubljska banka

ljubljska banka

ime,
ki zagotavlja
sodobno,
učinkovito in zanesljivo
bančno poslovanje

SLOVENSKE ZELEZARNE

TOVIL

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, Tomažičeva 2

Telefoni h. c. 61 053
61 533
61 088
direktor 61 272

Izdeluje vijačno blago od ϕ 2 do ϕ 6 mm iz materialov Fe, Ms, Al in

- vijake za kovine,
- vijake za les,
- vijake za pločevino,
- specialne vijake za čevljarstvo in drugo industrijo,
- kovice Fe, Ms, Al, Cu, Ag.

Kvaliteta naših izdelkov je splošno znana — cena konkurenčna

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november, obenem pa želimo polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1978!

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Podjetje za proizvodnjo kmetijske mehanizacije in opreme, p. o.

Telefon: 55 366
Telex: 31-271, p. p. 7/1 61001
Telegram: Agrostroj Ljubljana, Ljubljana

konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnih, polstabilnih in premičnih sistemih. Opravlja servis kmetijske in gozdarske mehanizacije ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab, Land Rover in Zaporozec. Izdeluje epoxy smole in kite, odporne proti kislina in alkalijam za uporabo v elektro, strojni, gradbeni in živilski industriji.

Izdeluje silose in plastenike.

C e s t i t a m o

ZA DAN REPUBLIKE

29. november

svojim poslovnim prijateljem in vsem delovnim kolektivom pa želimo SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1978!

ŽELEZNIŠKO GOSPODARSTVO

**GRADBENO
PODJETJE
LJUBLJANA**

LJUBLJANA, OB ZELENIM JAMAM 2

Tel. 313 044, 320 874

Dejavnosti podjetja:

- opravlja vse vrste visokih in nizkih gradenj,
- specializirano je za:
 - remont prog,
 - izdelavo industrijskih tirov,
 - gradnjo objektov, ki služijo križanju cest in železnice v nivoju in zunaj nivoja;
- opravlja vse vrste sanacijskih del na objektih po klasičnih metodah kot tudi z umetnimi masami;
- proizvaja vse vrste drobljencev.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam ZA DAN REPUBLIKE 29. november

obenem pa želi svojim poslovnim prijateljem in znancem SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!

ŽIVILSKI KOMBINAT

z delovnimi enotami TOZD mlini, pekarne Ljubljana, Sumi Ljubljana, Triglav Lesce, Imperial Krško, pekarne Dolenjska, pekarna Kranj, Gorenjka Lesce, Maloprodaja Ljubljana, DS skupnih služb

ZA DAN REPUBLIKE

29. november

svojim poslovnim prijateljem in vsem delovnim kolektivom pa želimo

SREČNO IN USPEHA POLNO

NOVO LETO 1978!

DOM - EXPORT

LJUBLJANA

Mestni trg 24

Telefon: h. c. 23 621

dir. 20 187

Teleprinter:

Domexim

Centrala: Ljubljana,

Mestni trg 24

Trgovine: v Ljubljani, Mestni trg 24, Trg revolucije 5, Cankarjeva 6, Titova 4, Gospodarska 10, Vodnikov trg («Na trgu») — in sezonska trgovina na Bledu in Bernardinu

Odkupne postaje:

Rašica, Ziri, Sovodenj, Cerčno, Hotavlje, Lučine, Javorje, Poljane, Gorenja vas, Trebija in Sorica.

Zajema vso dejavnost domače in umetne obrti Slovenije in Jugoslavije / Izdelke nudi v bogati izbiri na domačem kakor tudi na tujem tržišču.

ČESTITA ZA PRAZNIK

DNEVA REPUBLIKE

29. NOVEMBER,

ISTOČASNO PA ŽELI

SVOJIM POSLOVNIM

PRIJATELJEM

IN ZNANCEM

TUDI SREČNO

IN USPEŠNO

NOVO LETO 1978

LJUBLJANSKE MLEKARNE

ALPSKO MLEKO

JOGURTI

SIRI

SLADOLEDI

IN PROIZVODI OBRATOV

KMETIJSTVA

SADJARSTVA

VRTNARSTVA

POTROŠNIKI

ELEKTROSTROJNO PODJETJE

Tiki

vam daje na voljo svoje kvalitetne proizvode, ki so potrebni v vsakem gospodinjstvu:

Električne bojlerje vseh velikosti s prizanim estetskim videzom.

Kuhinjske nape za prezračevanje kuhinj s priključkom na ventilacijski kanal ali brez njega.

Prezračevalce sanitarij.

V okviru marketinga **TIKI-RŽS** prodajamo plinske pretočnike bojlerjev in plinske aparate za etažno ogrevanje po licenci »Junkers«.

Za vse proizvode zagotavljamo funkcionalnost in kvaliteto. Imamo dobro organizirano servisno službo.

Naše proizvode lahko kupite po vsej Jugoslaviji. Zahtevajte prospekte!

LJUBLJANA, MAGISTROVA 1
tel.: (061) 54 341

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1978!

Sava Kranj

STOZD KEMIČNA MOSTE-PROTEKTOR

LJUBLJANA

Ob železnici 14

Tel. h. c. 43 640, direktor 43 838, komerciala 41 920

Nudimo obnovljene — protektirane avtoplašče vseh dimenzij in odkupujemo obrabljene.

Obveščamo vse voznike avtomobilov, da smo v Tovarniški ulici odprli novo moderno avtopralnico in servis za montažo, demontažo in centriranje avtoplaščev.

Čestitamo vsem delovnim ljudem za dan republike in jim želimo prijetno praznovanje ter uspešno leto 1978.

VIATOR-prometno, hotelsko in turistično podjetje

MED ŠTEVILNIMI DEJAVNOSTMI VAM PRIPOROČAMO ZLASTI:

- Sodobne avtobuse za medkrajevni promet in turistična potovanja,
- tovornjake za hiter prevoz tovorov na kakršnikoli relaciji,
- radio-taksi službo: prevozi oseb z vozili R-12, prevozi manjših skupin s kombi-busi, posebna službena vozila R-16 in prevozi manjših tovorov.
Kličite na telefon 20 424 in 323 062.
- hotele:
NA GORENJSKEM: Golf — Bled, Špik — Gozd Martuljek, Malograjski dvor — Kamnik, Šimnovec — Velika planina.
NA KOROŠKEM: Rimski vrelec — Kotlje, Planinka — Črna, Poljana — Prevalje.
NA PRIMORSKEM: Sabotin — Nova Gorica, Neptun — Kanal.
V BELI KRAJINI: Bela Krajina — Metlika, Lahinja — Črnomelj, Smuk — Semič.
V PREKMURJU: Park — Lendava, Terme — Petišovci.
- rekreacijske centre:
Velika planina z urejenimi sprehajalnimi stezami sredi planšarskega sveta in Gozd Martuljek — naravni park in klimatsko letovišče,
- camping: ob mirni in topli Kolpi (Vinica), pri termalnem kopališču v Prekmurju (Petišovci), v naravnem parku pod Špikom (Gozd Martuljek),
- turistične agencije po vsej Sloveniji (Ljubljana, Jesenice, Kranjska gora, Črnomelj, Domžale, Kamnik, Slovenj Gradec, Ljutomer, Vrhnika) in drugod (Beograd, Zagreb, Duga Resa), ki vam uredijo vse za potovanje in počitnice.

ŽELIMO VAM OBILO DELOVNIH USPEHOV

naš potnik — naš gost

**20
LET**

TERMIKA

**CESTITAMO
VSEM DELOVNIM
KOLEKTIVOM
IN NASIM
POSLOVNIM
PARTNERJEM
DAN
REPUBLIKE
29. NOVEMBER
IN SREČNO
NOVO LETO
1978.**

**TEOL
LJUBLJANA**

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 41 162, direktor 41 728

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva,
sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v ko-
vinski industriji ter proizvode na bazi
etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje
naših izdelkov pri odjemalcih.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslov-
nim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1978!

TRGOVSKO IN PROIZVODNO
PODJETJE

Ljubljana, Vošnjakova 2

Dejavnosti:

- opravljamo nakup, skladiščenje,
prodajo, predelavo, uvoz in izvoz
nafte in naftnih derivatov;
- izdelujemo motorna in industrij-
ska olja in kemična sredstva;
- organiziramo transport tekočih
goriv in maziv;
- oskrbujemo gostinske in preno-
čitvene storitve;
- z gradnjo plinovoda uvajamo no-
vo dejavnost — gazifikacijo za
velike porabnike.

Vsem delovnim ljudem in občanom
čestitamo za Dan republike!

ZAVOD ZA USPOSABLJANJE SLUŠNO
IN GOVORNO PRIZADETIH,
N. SOL. O. LJUBLJANA

TOZD Učne delavnice b. o.

61000 LJUBLJANA BEŽIGRAD 8
telefon 311 177 — žiro račun 50102-603-48496

tiskarna
litografija
knjigoveznica
galanterija
šivalnica

DEJAVNOST:

V svojih obratih: tiskarni, litografiji, knjigoveznici, usnjeni galanteriji ter damski šivalnici opravlja vse vrste tiskarsko, knjigoveško in usnjeno galanterijske usluge in usluge iz šivilske stroke, izdeluje vse vrste tiskovin in obrazcev, revij, knjig ter prospektov do visoko kvalitetnih tiskovin, v offset in knjigotisk tehniki. Izučuje in priučuje v stroki ter nudi pomoč pri profesionalni orientaciji in rehabilitaciji.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!

bp Kolinska
tozd Remin

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 50

Telefon h. c. 316 244

NAŠ PROIZVODNI PROGRAM JE TALE:

Industrijska proizvodnja, predelava, dodelava vseh vrst lepil, prečiščene, tehnične in druge želatine, pomožna sredstva za papirno, lesno, tekstilno, usnjarsko, gradbeno industrijo in široko potrošnjo.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM
IN DELOVNIM KOLEKTIVOM
ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA
REPUBLIKE 29. NOVEMBER,
OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1978!

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE n. sol. o.

Po TOZD SPLOŠNE GRADNJE GROSUPLJE

izvaja vse vrste gradbenih objektov in del, vse vrste investicijskih objektov, raznovrstna popravila, nadzidave in adaptacije, gradi stanovanja za tržišče;

Po TOZD KOVINSKO LESNI OBRATI GROSUPLJE

izvaja ključavničarska, kovaška, mizarska in druga podobna dela, vrši celoten remont gradbenih strojev in razrez hlodovine;

Po TOZD PROJEKTIVNI BIRO GROSUPLJE

izdeluje vse vrste tehnične dokumentacije.

Vsa dela so izvedena hitro in solidno.

ČESTITA VSEM POSLOVNIM PARTNERJEM ZA DAN REPUBLIKE
IN OBENEM ŽELI SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978

GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA

LJUBLJANA DIMIČEVA 16

GEOLOŠKA RAZISKOVANJA

- geološke in geofizikalne karte
- mineralne surovine
- geomehanika, fundiranje nizkih in visokih zgradb
- konsolidacija gradbenih tal
- pitna, industrijska, termalna in mineralna voda

VRTANJE

- raziskovalno in eksploatacijsko
- za sidranje
- za konsolidacijo tal
- pilotiranje pri fundiranju objektov

RUDARSTVO

- raziskave
- masovno miniranje

PROJEKTIRANJE IN
KONSTRUKCIJE VRTALNIH
STROJEV IN OPREME
INVESTICIJSKA DELA V TUJINI
ZASTOPANJE TUJIH FIRM

Najrazličnejše modne tkanine, ženska, moška in otroška oblačila, pletenine, perilo, preproge, odeje, zavese, volno za pletenje itd.

vam v bogati izbiri in pod ugodnimi plačilnimi pogoji nudijo

SPECIALIZIRANE PRODAJALNE

Trgovsko podjetje
volna

Ljubljana, Mačkova 2

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

Gradbeno
industrijsko podjetje

GRADIS

LJUBLJANA

Šmartinska c. 134/a ■ Telefon 41 422

s svojimi TOZD doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objektov, objektov družbenega standarda in gradi stanovanja za trg; izdeluje gradbene elemente, razne vrste betonskih izdelkov in opravlja montažo gradbenih konstrukcij; izvaja ključavničarska, kleparska in krovna dela; projektira vse vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in stanovanjskih objektov

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem

ZA DAN REPUBLIKE 29. november,
obenem pa želimo polno delovnih uspehov v **NOVEM LETU 1978!**

Papirna galanterija **SIMONČIČ**

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25 091

Telegram: Simončič Ljubljana

KOMERCIALNI TISK
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
EMBALAŽA
KOLEDARJI
REKLAMNI KARTONI
UMETNIŠKE REPRODUKCIJE

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

Slovenija Sadje

trgovsko, izvozno-uvozno, proizvodno-pre-delovno in uslužnostno podjetje

Ljubljana, Miklošičeva 10

TOZD Zunanja trgovina
TOZD Hladilnica Bohova
TOZD Hladilnica Zalog
TOZD Maloobmejni promet
Delovna skupnost skupnih služb

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Telefon 43 480

Nudimo izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna, pesek za teraco in dolomitni pesek za malte ter izdelke iz granita

SANOLABOR LJUBLJANA CIGALETOVA UL. 9

Telefon: 317 535 in 317 355

trgovsko podjetje na debelo, uvoz in zastopanje:

Oskrbuje zdravstvene organizacije z medicinskimi, laboratorijskimi aparati, instrumenti in bolniško opremo.

TELEX 31668 YU SANLAB

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrije
LJUBLJANA, Parmova 33

prevzema in izvaja inženiringe za izgradnjo in rekonstrukcijo raznovrstnih industrijskih objektov, izdeluje projekte in ekonomske elaborate.

GRADBENO PODJETJE

»TEHNIKA«

LJUBLJANA, VOŠNJAKOVA 8

čestita za dan republike 29. november vsem delovnim ljudem

PODJETJE

Plastifikacija

ZUPANČIČ ALEŠ

LJUBLJANA, SAVELJSKA CESTA 21

Telefon del. 341 417, stanovanje 341 919

vam plastificira različne tiskovine, kot so npr.: razglednice, slike, katalogi, ovitki revij, knjige.

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1978!

OB 25-LETNICI POSLOVANJA

agroobnova

PODJETJE ZA GRADNJE IN MELIORACIJE

ki s svojima temeljnima organizacijama
Gradnje in Mehanizacija

gradi poslovne objekte in objekte družbenega standarda, industrijske objekte, objekte živil-

ske predelovalne industrije, objekte za proizvodnjo močnih krmil, hladilnice, silose, skladišča, kmetijske gospodarske objekte in kompletne proizvodne centre.

Prav tako gradi ceste s pripadajočimi cestnimi objekti in organizira ter izvaja inženiring posle v gradbeništvu. Delovna organizacija izvršuje vsa potrebna zemeljska dela za obnovo nasadov in melioracij ter izvršuje prevozne usluge.

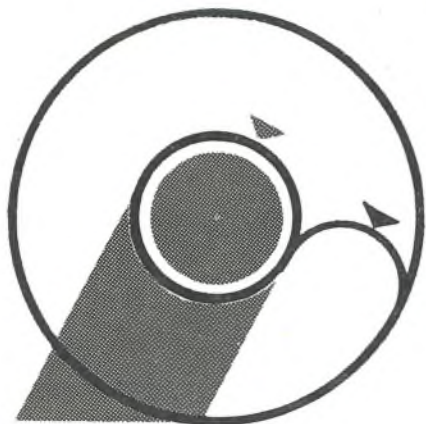
Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER, svojim poslovnim partnerjem in vsem delovnim ljudem.

LITOSTROJ

30
LET

TITOVİ ZAVODI
LITOSTROJ
TELEGRAM: LITOSTROJ
LJUBLJANA
TELEFON: 56 021
TELEPRINTER: 31 100
POŠTNI PREDAL: 308

IZDELUJEMO:
HIDROELEKTRARNE ● ČRPALNE NAPRAVE
INDUSTRIJSKA DVIGALA IN VOZILA PROCESNE
NAPRAVE ● ZOBNIŠKE PRENOSNIKE
DIESELSKE STROJE ● PREOBLIKOVALNE
NAPRAVE ● TIPIZIRANE SKLOPE
NEOBDELANE IN OBDELANE ULITKE

indov
EXPORT-IMPORT
industrija
ovitkov
ljubljana
Poljanska 95
321155, 316 052

Izredno pestra izbira
kvalitetnih naravnih črev, ovojev
za pečenje in drugih umetnih
ovitkov vam je vedno na razpolago.

OBLOCA-SLIKOPLASTIKA

OBRTRNIŠKA ZAKLJUČNA DELA
V GRADBENIŠTVU P. O.

LJUBLJANA POLJE
tel. 48 101, 48 102

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramičnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in pleskarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

Cestita vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!

LJUBLJANA, MOSE PIJADEJEVA c. 5/V

TELEX: YU- PAGRA 31211

TELEFONI: — centrala 315 888, 315 893, 315 870
direktor 315 765, papirni oddelek 321 153, grafični oddelek 325 953, uvozni oddelek 310 584, papirno skladišče 42 020, grafično skladišče 43 627

PAPIROGRAFIKA predstavništvo Beograd, Koče Kapetana 13, telefon (011) 444 438

papirografika

trgovina na veliko s papirji, kartoni, lepenko in grafičnimi materiali, izvoz-uvoz, zastopstva in konsignacije

Iskra

ISKRA DANES

Iskra je vodilni jugoslovanski proizvajalec na področju elektronike, avtomatike, telekomunikacij in elektromehanike. 26000 delavcev v 58 TOZD sodeluje v bogati proizvodnji — od sestavnih elementov do naj-

modernejših elektronskih avtomatskih naprav. Kakovost Iskrinih izdelkov zagotavlja visoka strokovna usposobljenost njenih kadrov, moderna tehnologija in uspešno poslovno-tehnično sodelovanje s priznanimi tujimi proizvajalci.

Pletenina

TOVARNA TRIKOTAŽNIH IZDELKOV
LJUBLJANA, ZALOŠKA 14
TELEFON 44-016 — TELEX 31-674

Proizvaja kvalitetne izdelke moškega, ženskega in otroškega bombažnega perila. Posebno vam priporočamo nakup naših kopalnih oblek izdelanih iz najsodobnejših surovin in najnovejših krojev.

Kupujte naše izdelke in zadovoljni boste!

TRGOVSKO PODJETJE

drogerija

61000 Ljubljana
Milana Majcna 12

obvešča cenjene kupce, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani bogato izbiro domačih in uvoženih kozmetičnih izdelkov, manikirnega pribora, raznih ščetk za lase, zobe in roke, toaletnih torbic, razpršilcev za toaletno vodo, poleg tega pa tudi ur in zlata. Vabimo vas tudi na kozmetično nego v naša kozmetična salona »Cutis« v Pražakovi 8 in »Jana« na Celovški 145, kjer so vam na razpolago tudi pedikura, podvodna masaža in savna.

Upamo, da vas bomo zadovoljili s pestro in bogato izbiro, dobro kvaliteto in sprejemljivimi cenami.

ŠTAMPILJKE • ETIKETE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 44 637.

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november, obenem pa jim želi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

Galeb

TRGOVSKO
PODJETJE

LJUBLJANA, MESTNI TRG 21

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november, obenem pa jim želi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

Mestni trg 21

Miklošičeva cesta 30 in 36

Rimska cesta 9 (Pasaza)

Trg MDB 10,

Poslovalnica CELJE

Poslovalnica LITIJA

Poslovalnica podhod AJDOVŠČINA,

LJUBLJANA, kjer boste solidno postreženi

JUGODENT

Novi Sad

DELOVNA ENOTA

dental

LJUBLJANA

Titova cesta 25 a

Telefon 311 532

podjetje za promet z zobarskimi potrebščinami

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

Kemična čistilnica, pralnica in barvarna

Labod

317 591

LJUBLJANA, Poljanski nasip 4-6

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

GRADBENO OBRATNO PODJETJE

O B J E K T

LJUBLJANA

POD HRIBOM 55

Telefon n. c. 55 880 — dir. 55 244

opravlja vsa gradbena in obrtniška vzdrževalna dela

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1978!**

Elektroobnova

LJUBLJANA-POLJE
Telefon 48 063

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Delovna skupnost ELEKTROOBNOVA

čestita

ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER, obenem pa želi vsem svojim prijateljem in znancem **SREČNO, MIRNO IN USPEŠNA POLNO NOVO LETO 1978!**

ZIMA — industrija ščetk
61001 Ljubljana
trpinčeva 108

tel. (phone) n. c. 48 047

direktor: 48 233

bančni račun: 50101-601-15190

pp. 599

Naša delovna skupnost ZIMA se tudi pridružuje čestitkam za PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november, obenem pa želi vsem poslovnim prijateljem, dobaviteljem in odjemalcem **SREČNO IN USPEŠNA POLNO NOVO LETO 1978!**

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 25.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 25.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 25.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 25.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960 25.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 25.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 25.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 25.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 25.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 25.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 25.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965 52.—
4. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 30.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 40.—
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 40.—
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 20.—

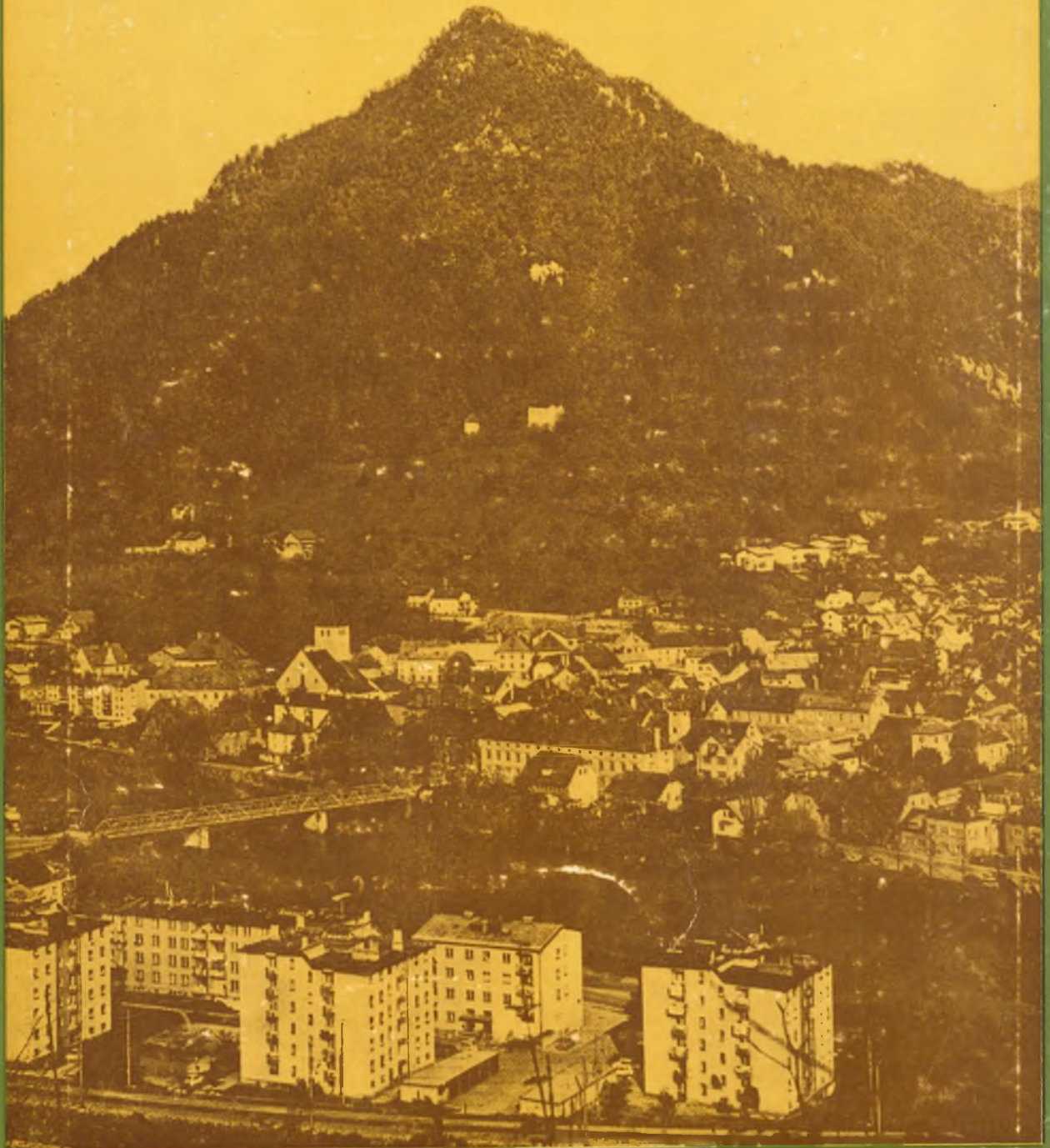
R d p
KRONIKA
1977

908

119770080,3

COBI

Laško leta 1977 (foto dr. Jože Benedek)